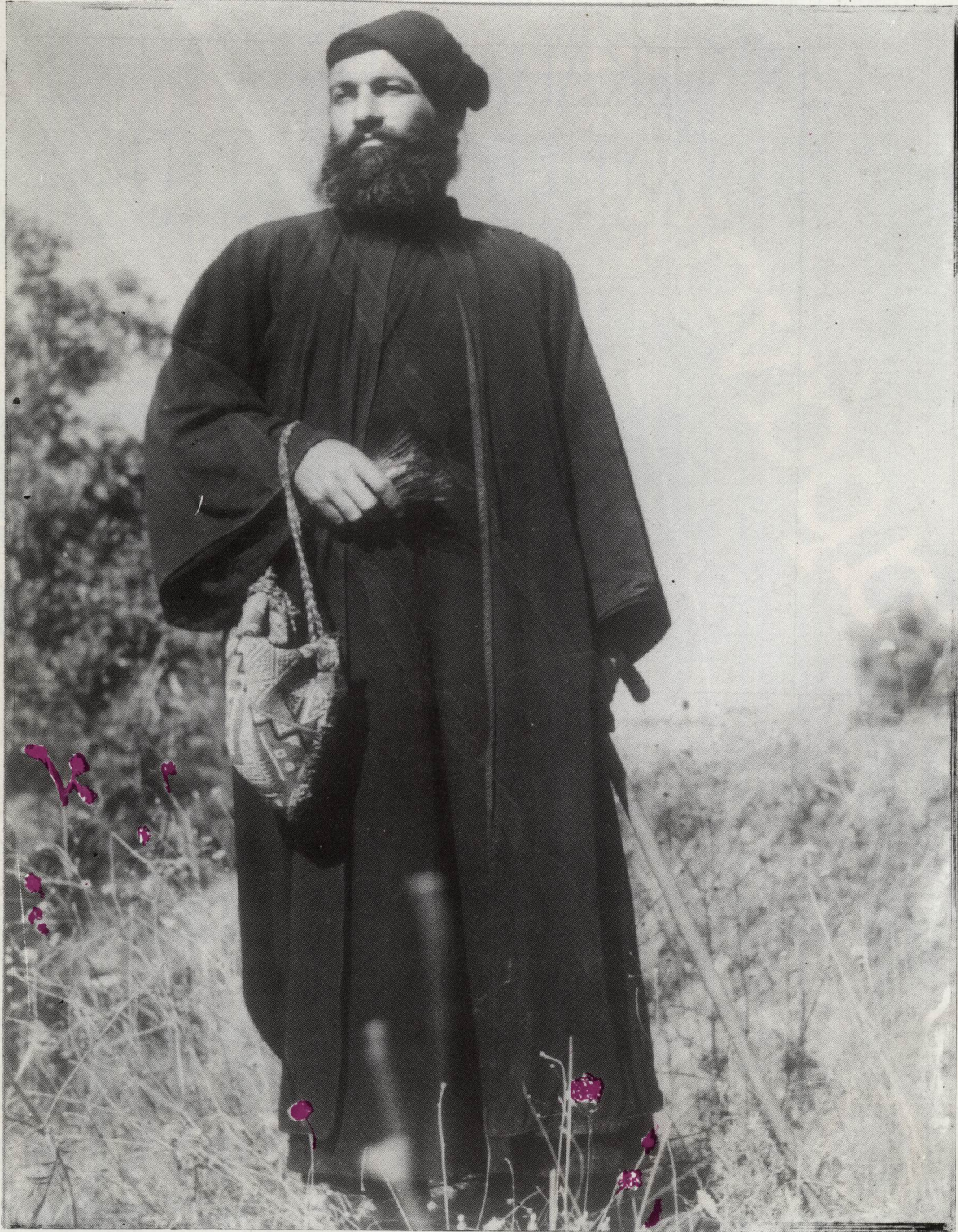

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

δεκαπενθήμερος

Μ. Παρασκευή 25 Απριλίου 1997 • τεύχος 35 • δρχ. 800

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Δεκαπενθήμερος
Μ. Παρασκευή 25 Απριλίου 1997
τεύχος 35 • δρχ. 800

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα
Ετήσια (24 τεύχη): 15.000 δρχ.
Εξαμηνιαία (12 τεύχη): 7.500 δρχ.
Φοιτητική (24 τεύχη): 10.000 δρχ.

Ευρώπη
Ετήσια (24 τεύχη): 17.000 δρχ.
Άλλες χώρες
Ετήσια (24 τεύχη): 20.000 δρχ.

ΕΚΔΟΤΗΣ
Αγγελος Ξεφάντης
Κέρκωπος 2 Αθήνα 105 58
Τηλ. 3239.645 • FAX 3227.706

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Α. ΕΛΕΦΑΝΤΗΣ, Χριστός Άνέστη 4

ΔΙΑ ΓΥΜΝΟΥ ΟΦΘΑΛΜΟΥ, Γράφουν οι:

Ν. Προκόδας, Α. Πανταζόπουλος 7
Κ. Βούλαρης 7
IN MEMORIAM, Γιώργος Δημόπουλος 7

Δ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Έλλάδα-Τουρκία:

Προσέγγιση στο ευρωπαϊκό
λμάνι 12
Σ. ΛΙΒΑΔΑΣ, Νόμος είναι
τό δικιο του Λάκη 15
Β. ΚΙΝΤΗ, Ή παραίτηση
από την ευθύνη 18
Γ. ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ, Ή σημαντική
υπόθεση του 1897 20
Α. ΜΠΑΛΤΑΣ, Διδάσκοντας φιλοσοφία
είσαγωγικά: έξαπάτηση,
άνεπάρκεια και ιδιοτέλεια 26
Δ. ΚΥΡΤΑΤΑΣ, Ρ. Μπράουνινγκ:
In memoriam 36

ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΓΝΩΡΙΖΩ

Π. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Σκέψεις
για τον «Μισάνθρωπο» του Μολιέρου 38
Γ. ΔΑΛΛΑΣ, Καρνωτάκης-Φιλύρας 42
Π. ΜΠΟΥΚΑΛΑΣ, Τά ανεπίδοτα ποιήματα
μιας γενιάς 47

IN MEMORIAM

“Ο καπετάνιος είχε γυρίσει όλο τον κόσμο, είχε δει πολλά κι είχε καταλάβει ακόμη περισσότερα. Όπως όλοι οι καπεταναίοι, πολλές φορές κόντεψε να χαρίσει τή ζωή του στά σκυλόψαρα. Τελικά, μιά μέρα αποφάσισε να μήν τό κουνήσει πιά, να μή βγάλει άχνα, να πάρει ών όματιών του και να φύγει. Είχε άγαπήσει κι είχε άγαπηθεί από πολλούς ανθρώπους κι από πολλά ζωά. Στή μνήμη του Γιώργου Δημόπουλου, ένας άλλος άναγνώστης του Πολίτη έστειλε 20.000 δραχμές για ένίσχυση του περιοδικού.

ΧΡΙΣΤΟΣ ΑΝΕΣΤΗ

Κι όμως τό χαρμόσυνο μήνυμα γιά τήν ανάσταση τοῦ Ἰησοῦ ἡ Μαρία ἡ Μαγδαληνή, ἡ Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου καί ἡ Σαλώμη δέν τό ὑποδέχθηκαν μέ χαρά! "Ὅταν ὁ νεανίσκος στόν τάφο τοῦ Ἰησοῦ τούς εἶπε «Ἰησοῦν ζητεῖτε τόν Ναζαρηνόν, τόν ἐσταυρωμένον ἡγήρθη, οὐκ ἔστιν ὧδε», αὐτές οἱ τρεῖς γυναῖκες «ἐξεληθοῦσαι ἔφυγον ἀπό τοῦ μνημείου ἔιχε δέ αὐτάς τρόμος καί ἔκστασις καί οὐδέν οὐδέν εἶπον ἔφοβοῦντο γάρ». "Ἔτσι ἀφηγεῖται τό γεγονός τῆς Ἀνάστασης τό «Κατά Μάρκον Εὐαγγέλιο», αὐτό πού διαβάζεται κάθε χρόνο τό Πάσχα.

Δέν ἦταν μόνο ὁ «ἄπιστος» ἀπόστολος Θωμᾶς πού δέν πίστευε στήν ανάσταση τοῦ Χριστοῦ καί ἤθελε νά βάλει τά χέρια του ἐπί τῶν τύπων τῶν ἡλῶν γά νά πεισθεῖ. Ἀρχικά οὔτε οἱ τρεῖς μυροφόροι μποροῦσαν νά πιστέψουν τό ἄφραστον θαῦμα. Καί φαίνεται, ὅπως λένε οἱ ἱστορικοί τοῦ χριστιανισμοῦ καί οἱ μελετητές τῶν πολιτισμῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὅτι ἡ ἰδέα τῆς Ἀνάστασης δέν ἔχει τό προηγούμενό τῆς στήν ἐβραϊκή θρησκεία, εἶναι ξένη στόν ἰουδαϊκό θρησκευτικό πολιτισμό. Γι' αὐτό ἡ ἰδέα τῆς Ἀνάστασης δύσκολα περνάει στά πρώτα βήματα τοῦ χριστιανισμοῦ, πράγμα πού ὑποχρεώνει τόν ἀπόστολο Παῦλο νά τραβήξει τά πράγματα στά ἄκρα. "Ἄν πιστεύεις καί ἄν δέχεσαι ὅλα τά ἄλλα τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἀλλά δέν πιστεύεις στήν ανάσταση, δέν εἶσαι, δέν μπορεῖ νά εἶσαι χριστιανός, λέει. Χριστιανός γίνεσαι πιστεύοντας τό ἀπίστευτο, αὐτό πού δέν μπορεῖ νά γίνει, *credo quia absurdum*, πιστεύω γιατί εἶναι παράλογο, θά ἀποφανθεῖ τρεῖς αἰῶνες ἀργότερα ὁ Τερτυλλιανός. Ἡ κατανίκηση τοῦ θανάτου, αὐτό τό περιάλητο καί χαρμόσυνο θανάτω θάνατον πατήσας, εἶναι ἡ βάση τῆς χριστιανικῆς πίστεως, εἶναι ἡ προσμονή γιά τήν ανάσταση τῶν νεκρῶν στή Δευτέρα Παρουσία, ἡ ὑπόσχεση γιά τήν αἰώνια ζωή. Ἡ ἐλπίδα δηλαδή.

Χριστιανοί βέβαια πολλοί δέν εἴμαστε, κατὰ τήν ἔννοια τοῦ ἀποστόλου Παύλου, δέν πιστεύουμε στήν ανάσταση τοῦ Χριστοῦ καί γενικῶς σέ καμιά ανάσταση τέτοιου τύπου, τήν ἐκ νεκρῶν. Γιά μᾶς ὁ θάνατος εἶναι ὀριστικός, ἀνεκκλητος, καί ὁ ἄνθρωπος εἶναι τό μόνο ζωντανό πλάσμα πού ἔχει συνείδηση τοῦ τελεσιδίκου τέλους, τοῦ τέλους του. Χριστιανοί καί μή χριστιανοί, ὡστόσο, ὅλοι ἐλπίζουμε, θέλουμε νά ἐλπίζουμε. "Ἄν ὄχι στήν ἀθανασία —οἱ ἐλπίδες ἀναπτέρωθηκαν μέ τόν κλωνισμό, ὁ κλωνοποιημένος ἄνθρωπος ἀρχίζει νά παίρνει σάρκα καί ὀστά στά μυαλά τῶν ἀνθρώπων— πάντως σέ «κάτι» πού ξεπερνᾷ τόν φθαρτό ἑαυτό μας. Οἱ μεγάλοι μύθοι, οἱ ἐσχατολογίες, οἱ φιλοσοφικές τελεολογίες, τά πολιτικά ὄραματα, ἡ ἐπανάσταση βασίζονται πάνω στήν ἐλπίδα, σέ μιά προέκταση τοῦ μέλλοντος χρόνου. Ἐλπίδα εἶναι τό μέλλον, ἡ πίστη ὅτι τό μέλλον, τό αὔριο, θά εἶναι καλύτερο ἀπό τό παρόν. "Ὅλοι θέλουμε τό «αὔριο» νά εἶναι καλό, κι ἀφοῦ δέν ἔχει συντελεσθεῖ τό ζωγραφίζουμε ὁμορφα ἀποβάλλοντας νοερά τίς κακότητες τοῦ παρόντος. Τό καλό στήν καθαρῆ του μορφῆ ἐνοικεῖ στό μέλλον. Κι ἄν ὁ Σπινόζα μᾶς γνέφει στοχαστικά ὅτι ἡ νοσταλγία καί ἡ ἐλπίδα εἶναι «θλιμμένα πάθη», ἀδυναμίες τῆς ψυχῆς καί τοῦ νοῦ, ἡ διαφορετικά μᾶς ἀποτρέπει ἀπό τό νά ἐξιδανικεύσουμε τό παρελθόν καί νά ἐξωραίζουμε τό μέλλον προεξοφλώντας βουλευσιαρχικά καί δογματικά τίς ἀστάθμητες καί ἀπρόβλεπτες ἐκβολές του, κι ἄν ἀκόμα ἡ ἐμπειρία μᾶς δίδαξε πόσο ἀπόλυτα μπορεῖ νά διαφυσθοῦν ἡ πίστη στή νομοτελειακή ἔλευση τῆς ἐπί τῆς γῆς εὐτυχίας, τοῦ σοσιαλισμοῦ, τοῦ κομμουνισμοῦ, τῆς ἀταξικῆς κοινωνίας, στό βάθος ἡ ἐλπίδα παραμένει. "Ἄν ὄχι τίποτ' ἄλλο, ἐλπίζουμε νά ξαναβροῦμε τή χαμένη ἐλπίδα, τό χαμένο ὄραμα. Μιά κάποια ἐλπίδα τέλος πάντων ἀναζητᾶμε. Μόνο πού, ὑποτίθεται, ἡ ἐλπίδα μας εἶναι ἔλλογη, δέν ἀναπαύεται πάνω στά θεολογικά «παραμύθια», δέν περιμένουμε τή βασιλεία τῆς Νέας Ἱερουσαλήμ καί ὅσα οἱ συμβολισμοί τῆς ὑπαινίσσονται. Ἄλλά σέ τί στ' ἀλήθεια ἐλπίζουμε; Νά τό πῶ χοντροκομμένα κι ἀφιλοσόφητα: ἐλπίζουμε ὅτι θά εἴμαστε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι παραγωγοί τοῦ μέλλοντός μας, γιατί κανεῖς ἄλλος δέν εἶναι ἀρμοδιότερος ἡμῶν τῶν ἰδίων.

Ἀναλαμβάνουμε τήν ἀνήκουστη πρωτοβουλία νά ὀργανώσουμε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι τό χάος, νά πάρουμε τή θέση τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἐλπίδα μας εἶναι ἡ πίστη στόν ἑαυτό μας, πού προϋποθέτει ὄχι

μόνο τήν αποκόλλησή μας από τίς θεολογικές ἐσχατολογίες καί τελεολογίες ἀλλά καί ἀπό κάθε ἐγκόσμια ὀραματική προοπτική. Ἄλλά αὐτό εἶναι ἄλλο ζήτημα.

Ὡστόσο, οἱ βιοθεωρίες μας καί οἱ πολιτικές προοπτικές ἀγκυρώνονται, ὅπως πάντα, μέσα σέ μιά συγκεκριμένη πραγματικότητα, μέσα σέ ἕνα πλέγμα ἰδεολογιῶν καί πολιτισμοῦ, ὕλικου καί πνευματικοῦ, πού συγκροτοῦν τή σημερινή μας συνθήκη. Ἡ ἀνάσταση τοῦ Ἰησοῦ καί ἡ ὑπόσχεση τῆς μέλλουσας ζωῆς ἔχουν κάτι τό ἐξαιρετικά ὕλικό καί ἄς συγχωρήσουν οἱ πιστοί τή βλασφημία μου. Καί τό πολύ ὕλικό τους στοιχεῖο εἶναι μιά ἐξαιρετικά διασταλτική ἔννοια τοῦ χρόνου. Ἡ χριστιανική θρησκεία —χι ὄχι μόνο αὐτή— ὑπάρχει ὡς μέλλον, ὡς ἀτελεύτητο μέλλον, τό σύμπαν τῆς εἶναι ὁ ἀτελεύτητος χρόνος. Ἐπί κεῖ ξεκινᾷ γιά νά ὀργανώσει τό πεπερασμένο, τόν ἀνθρώπινο χρόνο. Τό κακό μέ τίς θρησκείες εἶναι, ἀκριβῶς, ἡ παραπομπή τῆς πραγματικῆς ζωῆς στό χώρο τοῦ ἀτελεύτητου χρόνου, στό ἐπέκεινα τοῦ θανάτου, ἡ ὀλοσχερῆς ἐγκατάσταση σέ ἐκεῖνο τό μέλλον πού μόνο ὁ Θεός μπορεῖ νά τό ὀρίσει. Ὅπως καί νά ἔχει τό πράγμα, ἡ θεολογική κοσμογονία καί κοσμολογία εἶναι ἀπολύτως ἔγχρονη: ἔχει παρελθόν, παρόν καί μέλλον κι ἂν πριμοδοτεῖται τόσο ἀπόλυτα τό μέλλον μέχρι τοῦ παραλογοτισμοῦ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, εἶναι ἀκριβῶς γιά νά μπορεῖ νά ὀρισθεῖ ὑπερβατικά τό παρελθόν καί κυρίως τό παρόν, καί ὑπερβατικά νά ἀποκλεισθεῖ ἄνθρωπος ὡς δημιουργός τοῦ μέλλοντός του, ὁ ἄνθρωπος ὡς πίστη στόν ἑαυτό του.

Αὐτή τή φορά θά «κοινωνιολογήσω» ἀσύστολα καί χονδρικά. Θά ὑποστηρίξω, δηλαδή, ὅτι κωνιορτοποιήθηκε ἡ ἔννοια τοῦ μέλλοντος. Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος, αὐτός πού ὀνομάστηκε καί μονοδιάστατος, ζεῖ χωρίς μέλλον. Μιά γιγαντιαία διαδικασία ἀλλεπάλληλων ἐξωτερικεύσεων ἀνθρώπινων λειτουργιῶν, ἐκτός τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ καί σώματος, ὀδηγεῖ στή μεταμοντέρνα συνθήκη, ὅπου ἐκτός τῶν ἄλλων ὁ χώρος καί ὁ χρόνος, ὡς ἐξανθρωπισμένες καί ἐξανθρωπίζουσες πραγματικότητες γίνονται σειριακές, γραμμικές, μετρήσιμες καί μετρημένες. Ὁ βιωμένος χρόνος δέν ἔχει παρελθόν καί δέν μπορεῖ νά ἔχει μέλλον, ἡ βίωση ἀνάγεται στήν παροντική στιγμή. Στή στιγμή τῆς εὐδαιμονίας, τῆς ἡδονῆς, τῆς ἀπόλαυσης, τῆς κτήσης, τῆς βιωτῆς. Ὁ ἄνθρωπος ἐξωθεῖται νά ἐνοικήσει τήν παροντική στιγμή, τό παρελθόν δέν ἔχει λειτουργικότητα, ἄλλωστε ὁ ἠλεκτρονικός ὑπολογιστής θυμᾶται ἀπείρως πιο πολύ καί ἀπείρως πιο καλά ἀπό τόν ἄνθρωπο, αὐτός εἶναι πλέον ὁ κυρίαρχος τοῦ μηχανισμοῦ τῆς μνήμης. Οἱ ἰλιγγιώδεις ταχύτητες τῆς μηχανῆς καταργοῦν τό χώρο, καταργοῦν τό χρόνο ἀποσμηκρύνοντάς τους στή στιγμή, σέ μιά ἀπέραντη διαδοχή σημείων πού συνθέτουν τό θέαμα τῆς εἰκονικῆς πραγματικότητας. Τό μέλλον δέν εἶναι πιά ἡ προβολή τῶν τάσεων τοῦ παρόντος, ἡ ἐκδίπλωση τῆς ἔλλογης (ἢ καί τῆς παράλογης) ἀνθρώπινης δημιουργικότητας, ἀλλά ἡ φαινομενῶδες κατασκευή τῆς εἰκονικῆς πραγματικότητας πού μπορεῖ νά ἀνακατασκευάζεται ἀέναο κι αὐτοστιγμεί. Ἡ βιωμένη πραγματικότητα μέλλοντος χρόνου, ἡ συγκεκριμένη καί ὕλικά ἀπτή προσδοκία μέλλοντος δέν εἶναι παρά τό προσδόκιμο ὄριο ζωῆς —πού ἀνά δεκαετία κερδίζει δύο-τρία χρονάκια—, ἡ κατάθεση κάποιου ποσοῦ, μικρότερου ἢ μεγαλύτερου κατά περίπτωση, στήν τράπεζα «γιά ὦρα ἀνάγκης», ἡ σύνταξη. Ὅρίζοντας, ὁ πιο μακρινός τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου, εἶναι ἡ σύνταξη καί ἡ ἐν ΚΑΠΗ ἐγκαταβίωση. Τόσο μακριά πάει τό μέλλον.

Δήλωσα ὅτι δέν εἶμαι χριστιανός γιατί δέν πιστεύω στήν ἀνάσταση οὔτε τοῦ Χριστοῦ οὔτε τή δική μου οὔτε ὄλων τῶν τεθνεώτων. Αὐτοί ὅλοι εἶναι πεθαμένοι καί νεκροί καί ὁ χορός τοῦ θανάτου θά συνεχίζεται. Ὅπως καί τῆς ζωῆς, ἄλλωστε. Ἄπ' αὐτό τό χορό τοῦ θανάτου, ὥστόσο, κάτι ξεφεύγει, κάτι ἀπομένει, ἔργω καί λόγῳ: ἀπομένει ἡ προσδοκία τοῦ μέλλοντος, ὁ ἐπέκεινα χρόνος, ὁ ἐπέκεινα κόσμος, ἡ ἐλπίδα καί ἡ πρωτοβουλία μας νά βάζουμε τάξη στό χάος. Κι ἀπ' αὐτή τήν ἀποψη μ' ὄλη μου τήν καρδιά φέλω κι ἐγώ τό Χριστός Ἀνέστη, εἶναι χαρμόσυνη εὐχή!

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

“Οχι, δέν εἶναι μοντέλο αὐτοκινήτου. Φάρμακο εἶναι. Ἀπ’ αὐτά πού ἀνακαλύπτουν οἱ ἐπιστήμονες «γιά τό καλό τῆς ἀνθρωπότητας», ὅπως λένε, γιατί συνήθως ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα τήν ἐπιμηκύνση τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Καί μάλιστα στό σχολεῖο μᾶς μαθαίνουν ὅτι αὐτές οἱ ἀνακαλύψεις ἀνήκουν στήν κατηγορία τῶν «θεάρεστων πράξεων». Τέτοια θεάρεστη πράξη θά ἔπρεπε νά εἶναι, λοιπόν, κι ἡ ἀνακάλυψη τοῦ RU 486. Ἄμ’ ἔλα ντέ πού δέν εἶναι.

RU 486

Τό γιατί εἶναι σχετικά εὐνόητο: τό RU 486 εἶναι ἓνα χάπι πού ἐπιτρέπει τή διακοπή τῆς κύησης μέ τρόπο σχεδόν ἀνώδυνο καί πολύ λιγότερο ἐπικίνδυνο γιά τή γυναίκα ἀπ’ ὅ,τι ἡ κοινή ἔκτρωση. Καθιστᾶ δηλαδή πιό εὐκόλη τή διάκριση ἀνάμεσα στήν ἐκούσια καί στήν ἀκούσια ἐγκυμοσύνη, δίνοντας ἔτσι στή γυναίκα τό δικαίωμα τουλάχιστον νά συναποφασίζει γιά τήν οἰκογένειά της καί γιά τή ζωή της. Φτού κακά! Βασικός θεματοφύλακας τῆς κοινωνικῆς ἱεραρχίας, πρώτη καί καλύτερη ἡ Ἐκκλησία ἔσπευσε νά ρίξει τό ἀνάθεμα στό διαβολοφάρμακο.

Ἐ, καί δέν πᾶ’ νά σκούζουμε, θά μοῦ πείτε. Ἐδῶ εἶναι καπιταλισμός, δέν εἶναι παῖξε-γέλασε, ἄν ἡ ἀνακάλυψη κριθεῖ οἰκονομικά συμφέρουσά θά γίνεῖ ἀντικείμενο μαζικῆς παραγωγῆς καί θ’ ἀποκτήσει καί τά σχετικά ἠθικά εὐσημα. Οἱ φαρμακοβιομηχανίες εἶναι αὐτές πού θ’ ἀποφασίσουν ἄν τό παρασκεύασμα εἶναι θεάρεστο ἢ θεαπεχθές κι ὄχι ἡ Ἐκκλησία, κι αὐτές εἶναι πού θά ὑποδείξουν τήν ἐνδεδειγμένη ἐπί τοῦ θέματος πολιτική στίς ἀντίστοιχες κυβερνήσεις. Ὅπερ καί ἐγένετο κι ἔτσι ἡ Hoechst ἀνέλαβε κατ’ ἀποκλειστικότητα τήν παραγωγή καί διακίνηση τοῦ RU 486 στήν παγκόσμια ἀγορά. Κι ὁ καπιταλισμός κατήγαγε νίκη τρανή ἐπί τῆς Ἐκκλησίας ἀλλά ἡ Hoechst, κατόπιν ὠριμοτέρας σκέψεως, προτίμησε ν’ ἀποποιηθεῖ τῶν δικαιωμάτων της καί νά μήν προχωρήσει στήν ἐκμετάλλευση τοῦ φαρμάκου, κι ἄς εἶχαν κοστίσει περί τά 15 δισεκατομμύρια δραχμές οἱ ἔρευνες γιά τήν ἀνακάλυψή του.

Κι ὅμως, τίποτε τό παράλογο δέν ὑπάρχει σ’ ὅλα αὐτά: ἄμα τῆ ἀνακοινώσεως τῆς διοχέτευσης τοῦ φαρμάκου στήν ἀμερικανική ἀγορά, ἰσχυρότατες ὀργανώσεις φανατικῶν ἐχθρῶν τῶν ἐκτρώσεων δήλωσαν τήν ἀντίθεσή τους κι ἀπειλήσαν μέ μποιϊκοτάρισμα ὅλων τῶν προϊόντων τῆς φαρμακοβιομηχανίας. Οἱ ἀκροδεξιές αὐτές ὀργανώσεις οἱ ὁποῖες ἀναντινάζουν κλινικές καί δολοφονοῦν γυναικολόγους πού κάνουν ἐκτρώσεις (πέντε νεκροί σ’ ἓνα χρόνο, ἐνῶ μιά κλινική στίς τρεῖς δέχτηκε ἀπειλές τό 1996), ἔχουν ἑκατομμύρια μέλη καί τέτοια δύναμη, πού εἶναι σέ θέση ν’ ἀνατρέπουν προεδρικές ἀποφάσεις καί ν’ ἀντιστέκονται σέ πανίσχυρα μονοπωλιακά συγκροτήματα. Ἐτσι, ἡ Hoechst ἐχώρησε τά δικαιώματά της σ’ ἓναν μῆ κερδοσκοπικό σύλλογο, τό Population Council, πού καλεῖται νά βρεῖ τά ἀπαιτούμενα κεφάλαια γιά τήν παραγωγή καί ἐμπορία τοῦ RU 486 στήν Ἀμερική.

Ἀντίστοιχη εἶναι ἡ κατάσταση καί στή Γαλλία: μπροστά στήν ἀπειλή τοῦ μποιϊκοταρίσματος, ἡ Hoechst ἀνακοίνωσε ὅτι διακόπτει τήν παραγωγή τοῦ φαρμάκου, καίτοι αὐτό τῆς ἀπέφερε ἤδη πάνω ἀπό 1 δισεκατομμύριο δραχμές τό χρόνο. Οἱ Γάλλοι ἀκροδεξιοί φανατικοί καθολικοί προέβησαν μάλιστα καί σέ θεωρητικῆς ἀναλύσεις: τό R εἶναι τό 18ο γράμμα τοῦ ἄλφα βήτου καί τρεῖς ἔξι δεκαοκτώ. Τό U εἶναι τό ἕκτο γράμμα ἀπό τό τέλος. $4 + 8 + 6 = 18 =$ τρία ἑξάρια. Συμπέρασμα, τό RU 486 εἶναι δημιούργημα τοῦ Κτήνου καί στοχεύει στό ἀπόλυτο κακό! Καί πράγματι τούς εἶναι δύσκολο ν’ ἀποδεχτοῦν ὅτι ἡ διακοπή τῆς κύησης μπορεῖ πλέον νά γίνεῖται χωρίς πόνο κι αἷματα. Κάτι τέτοιο προσβάλλει τόν Θεό πού εἶναι ἀγάπη καί πού ὡς γνωστόν εἶδε τό γιό του, καληώρα, νά σταυρώνεται κι ὄχι νά καταπίνει χάπια.

Ὅσο ὅμως καί νά ἐπιμένουν οἱ διάφορες Hoechst ὅτι οἱ ἐπιλογές τους γίνονται μέ ἀμιγῶς οἰκονομικά κριτήρια, δέν μποροῦν νά μᾶς πείσουν ὅτι κατά βάθος δέν ἀσκοῦν πολιτική. Ἡ ἐπιλογή τοῦ νά προτιμοῦν τά κέρδη ἀπό τήν ἀνθρώπινη ζωή καί νά συμμαχοῦν μέ τούς φασίστες προκειμένου νά διαφυλάξουν τίς ἀγορές τους εἶναι βαθύτατα πολιτική ἐπιλογή. Μήπως, τελικά, τό μποιϊκοτάρισμα τῶν προϊόντων τους δέν εἶναι καί τόσο κακή ἰδέα;

Νίκος Προκόβας

ΤΟ ΑΚΡΑΙΟ ΚΕΝΤΡΟ

τίς αἰτίες ἐκείνης τῆς ἐκτροπῆς καί τήν ποιότητα τῆς ἀντίστασης πού ἀναπτύχθηκε ἐναντίον της. Πρόκειται γιά κατάκτηση ἀναμφισβήτητη, ἀρκεῖ νά παρατηρήσουμε τί συμβαίνει στόν περιβάλλοντα βαλκανικό χώρο, τῆς Τουρκίας συμπεριλαμβανομένης, καθώς καί σέ αὐτόν τῆς Μ. Ἀνατολῆς, ἡ ἀστάθεια τοῦ ὁποῖου κάλλιστα θά μπορούσε σέ σημαντικό βαθμό νά ἀποδοθεῖ στήν ἴττα τοῦ πολιτικοῦ Ἰσλάμ. Ἡ ἐπισήμανση αὐτή μπορεῖ νά φαίνεται κοινότοπη, νά θυμίζει τήν πάλαι ποτέ καραμανλική ρητορική τῶν ἐπετειακῶν διαγγελμάτων, στήν ὁποία ἀντιστοιχοῦσε ὁ ἀριστερός λόγος τῶν ἐκ τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ ἐκπορευόμενων στρατηγικῶν ἐπιβουλῶν κατά τῆς χώρας.

Ὅπως κι ἄν ἔχει, χούντα ἦταν καί πέρασε. Μπορεῖ νοοτροπίες πού ἀναπτύχθηκαν ἐκείνη τήν περίοδο νά συνεχίζουν νά ἐπιβάλλουν κοινωνικούς αὐτοματισμούς, ὥστόσο οἱ συλλογικές πρακτικές, γιά πολλούς καί συχνά ἀντιφατικούς μεταξύ τους λόγους, δύσκολα μποροῦν πλέον νά ἀναγνωρίζονται στό αὐστηρό πλαίσιο ἐνός τύπου κράτους ἐκτακτης ἀνάγκης. Πρόκειται γιά μιὰ δευτέρα ἀναμφισβήτητη κατάκτηση πού, στό φόντο τῆς «πτώσης τῶν δικτατοριῶν» (Ἑλλάδα, Πορτογαλία, Ἰσπανία), τῆς ἐναλλαγῆς στήν ἐξουσία (Ἑλλάδα, Πορτογαλία, Ἰσπανία, Γαλλία καί πρόσφατα Ἰταλία), καθώς καί τῆς κατάρρευσης τοῦ ἀνατολικοῦ συνασπισμοῦ, κατοχυρώνει τή δημοκρατία σέ πανευρωπαϊκό ἐπίπεδο. Γιά νά το ποῦμε ἀλλιῶς: ἄν ἡ 21ῆ Ἀπριλίου δέν ἦταν νοητή ἔξω ἀπό τό συγκεκριμένο διεθνές πλαίσιο τῆς ἐποχῆς (κάτι πού δέν σημαίνει φυσικά ὅτι αὐτό τήν ἐπέβαλε...), ἔτσι καί ἡ σημερινή δημοκρατία στήν Ἑλλάδα, τά κεκτημένα της ἀλλά καί τά ἐλλείμματά της δέν εἶναι νοητά ἔξω ἀπό τό εὐρύτερο δημοκρατικό περιβάλλον ἐντός τοῦ ὁποῖου αὐτή ὑπάρχει.

Γιά τή δημοκρατία λοιπόν ὁ λόγος καί μάλιστα στό πλαίσιο τουλάχιστον τῆς Εὐρώπης, ἀφοῦ μετά τό 1989 ἡ καθολική της ἀναγνώριση συνοδεύεται, λίγο-πολύ παντοῦ, ἀπό τήν ἐξ ἀντικειμένου ὑποτίμησή της. Πού ὀφείλεται ἡ κρίση της, ἡ «παρακμή» της, πού ἀναγκάζει κάποιους στοχαστές νά προβαίνουν σέ συγκρίσεις ἀνάμεσα στό σημερινό εὐρωπαϊκό καθεστῶς της, στίς χειμαζόμενες πρακτικές καί σέ δικτατορικά καθεστῶτα; Σέ τί συνίσταται αὐτό τό πισωγύρισμα καί πῶς ἡ πολιτική μπορεῖ νά περισώσει κεκτημένα τόσων ἐτῶν;

Ἄναμφισβήτητα, ἴσως ἕνας ἀπό τούς πιό σημαντικούς λόγους τῆς «κρίσης τῆς δημοκρατίας» ἐντοπίζεται στήν ἴδια τήν κοινωνική δομή. Οἱ συνέπειες τῶν τεχνολογικῶν μετασχηματισμῶν πλήττουν, ἢ ἀναμένεται νά πλήξουν ἀκόμα πιό ἔντονα, τίς καθιερωμένες κοινωνικές ἱεραρχίες, διασπώντας κοινωνικά σύνολα πού μέχρι πρὶν ἀπό λίγα χρόνια ἐθεωροῦντο μᾶλλον ὁμοιογενῆ, οἱ εὐρύτερες ἀξιακές ἐπιλογές τῶν ὁποίων ἦταν ὄχι μόνο κατανοητές ἀλλά καί προβλέψιμες. Ἡ σταθερότητα τέτοιων ἐνοτήτων ἀποτελοῦσε τήν ἔδρα ἀντίστοιχων πολιτικῶν (διεκδικητικῶν καί κρατικῶν), πού νοηματοδοτοῦσαν ἔτσι τό δημοκρατικό παιχνίδι. Ἡ ἀποδιάρθρωση αὐτῶν τῶν σχέσεων στέρησε ἀπό τή δημοκρατική μορφή τήν ἀναγκαία ὕλική της βάση: ἐδῶ προσλαμβάνει ὅλο της τό νόημα ἡ ἐννοια τῆς «κρίσης ἀντιπροσώπευσης», ἡ διαβόητη πλέον ρητορική γιά τήν ἀπόσταση, γιά τό χάσμα μεταξύ τῶν «ἐλίτ» καί τοῦ «λαοῦ».

Αὐτός ὁ σημαντικός μετασχηματισμός κοινωνικῶν ἐνοτήτων —καί πρῶτα ἀπ' ὅλα τῆς μικροαστικῆς τάξης, τῶν πολυἀριθμῶν χαμηλῶν καί μεσαίων στρωμάτων τά ὁποῖα μεταπολεμικά βηματοδότησαν τίς κρατικές προνοιακές πολιτικές καί ἔθρεψαν κατά κύριο λόγο τή ρεφορμιστική Ἀριστερά— ἐπληξε τήν πολιτική, τήν ἴδια τή δημοκρατική πολιτική, προκρίνοντας σέ εὐρωπαϊκό ἐπίπεδο ἀντιπολιτικά μορφώματα καί κινήματα, στρεβλώνοντας ἀτομικές καί συλλογικές προσδοκίες. Καί τήν ἐπληξε, γιατί ἡ ἀποσυνάρτηση τῶν κοινωνικῶν ἀναφορῶν τῆς δημοκρατικῆς πολιτικῆς κατέδειξε ὅτι ἡ τελευταία βρίσκεται σέ ὑστέρηση τουλάχιστον ἐναντί τῶν ἀπαντῶν ἀλλαγῶν. Ἀκόμα χειρότερα: ἡ δημοκρατική πολιτική (Ἀριστεράς καί Δεξιᾶς), σέ αὐτή τήν πρώτη φάση, δέν φροντίζει νά ἀναμετρηθεῖ μετωπικά μέ τίς ἀπορίες τῆς ἀλλά «προσαρμόζεται», σπεύδει οὐσιαστικά νά ὑποταχθεῖ στό κατατονικό της περιβάλλον.

Τά πολιτικά κόμματα πλέον δέν διακρίνουν τίς πολιτικές τους στρατηγικές, ὑπάρχουν μόνο οἱ μάγοι τῆς ἐπικοινωνιακῆς τακτικῆς (τό αντίστροφο τοῦ σωτήρα-ἀρχηγοῦ τῆς προηγούμενης περιόδου;) πού ἐπιτελικά σχεδιάζουν τίς εἰκονικές διαφορές. Ἐξ οὗ καί ἡ «τυραννία τῶν δημοσκοπήσεων», πού, παρ' ὅτι μέ τίς καταγραφές τους μποροῦν στιγμιαῖα νά εἰκονίσουν συλλογικές τάσεις, ἀναγορεύονται ἐπιδεικτικά στό κυρίαρχο ἐρμηνευτικό μοντέλο στό χῶρο τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν.

Αὕτη ἡ ἀσυνέπεια τῆς δημοκρατικῆς πολιτικῆς, ἡ ἐλλειμματική πολιτική, παράγει ἀποστεωμένα διαχειριστικά μορφώματα, ἐξουδετερωμένες κεντρῶες κρυσταλλώσεις, ἐγγενῶς ἀνίκανες νά λειτουργήσουν ρυθμιστικά, νά πλαισιώσουν τήν κοινωνική κίνηση. Ἄν ἡ τελευταία ἀπομακρύνθηκε μιά φορά ἀπό τήν πολιτική, ἡ πολιτική φρόντισε νά ἀπομακρυνθεῖ ἀκόμα περισσότερο ἀπό τήν κοινωνία, ταυτιζόμενη μέ τήν οἰκονομία. Ἔτσι, ἡ πολιτική πρακτική (Ἄριστεράς καί Δεξιᾶς) φτιάχνει τά τελευταῖα χρόνια μιά τεχνοκρατική μορφή, τό λεγόμενο Ἄκραϊο Κέντρο, κατ' ὁμολογία τῆς Ἄκρας Δεξιᾶς καί τῆς Ἄκρας Ἄριστεράς. Πρόκειται γιά ἕνα ἐξτρεμιστικό Κέντρο, πού δέν ἀνέχεται διαχωριστικές γραμμές —οὔτε στήν κοινωνία ἀλλά οὔτε καί στόν ἴδιο τόν τόν ἑαυτοῦ— ἀποβάλλοντας κάθε λογική σύγκρουση καί ἀντιπαράθεση, ἱεροποιώντας τόν ἐργαλειακό λόγο πού προάγει ἡ λατρεία τῆς τεχνικῆς.

Αὕτη ἡ θεμελιώδης σύμπτωση, πού γιά τήν ὥρα ἀποδεικνύεται μοιραία γιά τήν πολιτική, εἶναι πού τελικά παράγει τούς σύγχρονους πολιτικούς ἀποκλεισμούς, δυσφημώντας κοινωνικές ομάδες καί ὠθώντας τις σέ ἀντιπολιτικές πρακτικές καί ἐντάξεις. Πρόκειται γιά ἕνα Κέντρο χωρίς κριτική συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του, τῆς ἱστορικότητάς του, κατευθείαν βγαλμένο ἀπό τό ἐργαστήρι τῆς «ἐνιαίας σκέψης», πού ἀκόμα καί ὅταν δέν ἀναζητᾷ νά καταστείλει, χαρίζει μέ γενναιοδωρία καί περισσή ἀλαζονεία τήν κοινωνία στόν ἀνορθολογισμό, γιά νά τήν κατηγορήσει στή συνέχεια ὡς ἀρχαϊκή. Πρόκειται γιά ἕνα Κέντρο πού δέν διαπραγματεύεται, γιά νά συγκρουσθεῖ ἢ νά ἀμφισβητηθεῖ, ὅπως ἔκαναν κατά τήν μεταπολεμική περίοδο ἡ Ἄριστερά καί ἡ Δεξιά κάθε θεσμικῆς ἀπόχρωσης, ἀλλά πού προσχωρεῖ καί ἐκχωρεῖ καί τήν παραμικρή δυνατότητα συλλογικῆς καί στοχαστικῆς ἀντιμετώπισης τῶν προβλημάτων.

Ὅχι, ἐδῶ δέν ὑπολανθάνει καμιά λαϊκιστικοῦ τύπου καταγγελία τῶν «τεχνοκρατῶν», οὔτε γίνεται κάποια ὑπόρρητη ἐπίκληση «εὐαισθησίας» ὡς κυρίαρχης μορφῆς «ἀντίστασης» ἐναντι τοῦ προελαύνοντος οἰκονομισμού. Ἄπλῶς ἐπισημαίνεται τό ἐνδεχόμενο «κλωνοποίησης» τῆς πολιτικῆς, ἀπό ἐπιτελεῖα πού ἰδιοποιοῦνται ἀπό τήν τελευταία ἕνα καί μόνο χαρακτηριστικό της: τόν βολонταρισμό, τήν τυφλή ἐπιβολή τῶν δικῶν τους «ἐπεξεργασμένων» σχεδίων. Ὁ ἀντιπολιτικός βολонταρισμός τῶν ἐπιτελεῶν, πού ἀπειλεῖ τήν κοινωνία μέ ἕναν λεπτεπίλεπτο ὀλοκληρωτισμό. Ποιός τά λέει ὅλ' αὐτά; Ἕνας φιλελεύθερος Γάλλος στοχαστής, πού στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '80 ἔγραφε: «Ἄναμφισβήτητα, τό Ἄκραϊο Κέντρο δέν εἶναι τό Γκουλάγκ, εἶναι ὅμως ἕνα ἀδιόρατο δηλητήριο πού ἐξασθενεῖ τίς δημοκρατικές κοινωνίες, ἡ πολυεπίπεδη δράση τοῦ ὁποῖου πρέπει νά καταπολεμᾶται ἀμείλιχτα. Γιατί ἡ ἀντιπολιτική του τάση ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα ὄχι νά θρυμματίζει τόν κύκλο τῆς πολιτικῆς, ἀλλά νά τόν κλειδώνει, σύμφωνα μέ μιά διαδικασία πού γιά τήν ὥρα ὀδηγεῖ στή μοναρχική παλινὸρθωση καί πού κάποια ἡμέρα θά μπορούσε νά γίνει ὀλοκληρωτικοῦ τύπου».

Τό νά καλοῦμε στήν ἀποκατάσταση τοῦ νοήματος τῆς πολιτικῆς, στήν ἀνασυγκρότηση τῆς δημοκρατικῆς πολιτικῆς, τῶν δημοκρατικῶν πολιτικῶν, δέν ἔχει καί τόση σημασία, ἄν δέν συνοδεύεται αὕτη ἡ ἐπίκληση ἀπό μιά ριζοσπαστική κριτική τοῦ ὑπάρχοντος. Καί τό ὑπάρχον εἶναι καί λέει ὅτι ἄν οἱ ἐπιχειρούμενες πολιτικές κρυσταλλώσεις σέ Ἄριστερά καί Δεξιά, καί κυρίως στόν ἀλληλοὑποβλεπόμενο χῶρο τοῦ Κέντρου, δέν συνοδεύεται ἀπό τήν ἀνασύσταση τοῦ λαοῦ —θά ἔλεγα τῆς ἐπανανομομοποίησής του, ὅσες ἀπορίες, ἐρωτηματικά καί περιορισμούς θέτει ἕνα τέτοιο ἐγχείρημα— θά πετύχουν τό ἀντίθετο ἀπό αὐτό πού σκοπεύουν. Νά πού ἡ δημοκρατία, στό τέλος τῆς δεύτερης χιλιετίας, μετά ἀπό τίς τόσες νίκες της, κινδυνεύει νά πνιγεῖ ἀπό τό σφιχταγκάλιασμα πού περιπαθῶς τῆς προσφέρει ἡ ἀντιπολιτική. Σήμερα, περισσότερο ἴσως ἀπό ποτέ (γιά νά δανεισθοῦμε μιά κλασικοῦ τύπου πλέον πολιτική ρητορική), τό μέλλον της ἐξαρτᾶται ἀπό τούς πολιτικούς φορεῖς καί τήν πρακτική τους. Γιατί ἀπό τήν ἀντιπολιτική στή μεταπολιτική ὑπάρχει μόνο ἕνα σκαλοπάτι...

Ἀνδρέας Πανταζόπουλος

ΟΙ ΜΑΘΗΤΕΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ

οι οί γηγενεῖς, κάμποσοι ἐπαρχιώτες καί ἀκόμα λιγότεροι οἱ διαμένοντες στίς «πολυτελεῖς μονοκατοικίες». Ἐπελθούσης λοιπόν τῆς Μεταπολίτευσης, ἰδρύθηκε καί ἐκεῖ πολυάριθμος ὄργανωση τοῦ νεότευκτου σοσιαλιστικοῦ μας κινήματος, ἡ ὁποία, ὡς ἦταν φυσικό, ἀπαρτίστηκε ἀπό «μὴ προνομιούχους» κατοίκους τοῦ προαστίου. Ὅμως, παρ' ὅτι ἔμοιαζε μὲ ὅλες τίς ἄλλες, εἶχε μιά σημαντική διαφορά, ἡ ὁποία τήν κατέτασσε στήν κατηγορία τῶν «πολιτικοποιημένων» ὀργανώσεων τοῦ ΠΑΣΟΚ. Αὐτό, γιά τά δεδομένα τῆς ἐποχῆς, προϋπέθετε ἕναν φραξιονιστή φοιτητή τῆς «γενιάς τοῦ Πολυτεχνείου» καί συστηματική ὀργάνωση «τριάδων» γιά κανένα ἐξάμηνο. Ὁ φοιτητής λοιπόν τῆς ἔλαχε (ἕνας ἀπό τοὺς σημερινούς «λοχαγούς»), τόν ὄλον ἐγχείρημα κρατήθηκε ἔξω ἀπό τίς ἀρχικές συγκρούσεις καί ἔτσι προέκυψε ἕνας εὐρωστός «ἀριστερός σχηματισμός», πού μάλιστα ἀπέκτησε ἐρείσματα καί παραρτήματα στοὺς γειτονικούς δήμους. Μά τό ἐνδιαφέρον τῆς ὅλης ἱστορίας εἶναι ἄλλοῦ. Κάτι ἡ συστηματική δουλειά τοῦ φοιτητή, κάτι τό σκληρό ἀριστερό προφίλ (ἀποστήθιση Ζντάνωφ καί Ζητημάτων Λενινισμοῦ...), κάτι τό σύστημα τῶν τριάδων καί, σύντομα, ὁ ἐν λόγω «ἀριστερός συσχετισμός» εὐρέθη σέ ἐξαιρετικά προνομιακή θέση, ἀφοῦ στίς τάξεις του διέθετε ἐκτός ἀπό τίς γνωστές κατηγορίες μὴ προνομιούχων καί μία ἀκόμα, σπάνια στό ΠΑΣΟΚ, παρ' ὅτι ἐν ἐπαρκεία στά κόμματα καί στίς ὀργανώσεις τῆς Ἀριστερᾶς: μαθητές! Μετά λοιπόν ἀπό ταχύρρυθμο μυητική καί παιδευτική διαδικασία καί ἔλλειψι ἀλλων —τουλάχιστον ἐντός Λεκανοπεδίου— οἱ πλέον «ἐντεταγμένοι» ἐκ τῶν ἐν λόγω μαθητῶν τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς μετεφέρθησαν στή Χαριλάου Τρικούπη γιά νά ὀργανώσουν τήν «πολιτική τοῦ ΠΑΣΟΚ μαθητικό κίνημα»... Στρώθηκαν λοιπόν στή δουλειά καί νά οἱ ἀνακοινώσεις, οἱ ἐγκύκλιοι καί οἱ ὁδηγίες, σχεδιαγράμματα καί ὀργανογράμματα. Εἰς μάτην ὅμως, διότι οἱ μαθητικές μάζες δέν συνεχίζουν. Ἐγιναν τότε κάποιες ἀλλαγές στή «γραμμή» (πιό πολλές δόσεις Ζντάνωφ μαζί μὲ τον αὐθεντικό παπανδρεϊσμό, νέα ὀργανογράμματα...) καί πάλι ὅμως χωρίς ἀποτέλεσμα, ὥσπου κάποτε κουράστηκαν, ἐγύρισαν στήν Ἀγία Παρασκευή καί τό ΠΑΣΟΚ ἔμεινε, ὀριστικά πλέον, χωρίς «μαθητικό». Αὐτή ὅμως ἡ ἐμπειρία ὑπῆρξε ὀδυνηρή γιά τοὺς νεαροὺς σοσιαλιστές μας, καί ὅπως θά δοῦμε στή συνέχεια, ἔμελλε νά σημαδέψει τήν πολιτική τους διαδρομή.

... Ἐν τῷ μεταξύ, κάτι τό νέφος τῆς Ἀθήνας καί τό κυκλοφοριακό, κάτι ἡ ἀντιπαροχή καί οἱ «ἔξυπνες ἀγορές» ἀκινήτων, καί οἱ ἀλάνες τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς ἄρχισαν νά μειώνονται δραματικά, οἱ δέ ταβέρνες νά μετατρέπονται στά γνωστά «φαγάδικα». Μά, μὲ τήν ἀλματώδη αὐξηση τῶν «πολυτελῶν διαμερισμάτων», δέν ἀλλοιώθηκε μόνο ὁ περιβάλλον χώρος, ἀλλά καί αὐτή ἡ σύνθεση τῆς ὀργάνωσης Ἀγίας Παρασκευῆς, τοῦ ἐπί θύραις τῆς ἐξουσίας πλέον σοσιαλιστικοῦ μας κινήματος, ἐπαπειλοῦνταν. Ὁ «ἀριστερός συσχετισμός» βέβαια ἀντιστάθηκε σθεναρά στοὺς νεόκοπους πολιορκητές, μέχρι πού ἐπενέβη «διοικητικά» ὁ Ἄκης, ἀνοίξε τίς πύλες τοῦ Κινήματος καί περιθωριοποίησε τοὺς μὴ προνομιούχους ἀριστεροὺς μας, οἱ ὁποῖοι ὅμως, μὲ ἀκλόνητη τήν πίστη τους στό «κίνημα ΠΑΣΟΚ» καί ἀφοῦ ἀπέπεμφαν τόν φοιτητή, ἐξῆλθαν ἐν σώματι ἀπό «τοὺς καταλόγους τῆς γραφειοκρατικῆς ἡγεσίας» (δηλαδή, διεγράφησαν...), ἡ ὁποία ἡγεσία (κατά τήν ἀκαριαία ἐκτίμησή τους) ἀποτελοῦσε (πλέον) τήν «πολιτική ἔκφραση τῆς νέας μικροαστικῆς τάξης»... Ἀκολουθεῖ σχεδόν δεκαετής περιπλάνηση, ὑπό ἄλλους φοιτητές, στό χώρο τῶν «πασοκογενῶν», ἡ ὁποία ὅμως δέν μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ. Νά σημειώσουμε μόνο, πῶς καί αὐτή ἡ περιπέτεια βιώθηκε ὡς ματαία καί ἀδιέξοδη καί ἔτσι, μετά τό «βρόμικο '89», οἱ «ἀριστεροὶ σοσιαλιστές» τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς ξανακρούουν (ἐν σώματι πάλι) τή θύρα τοῦ ΠΑΣΟΚ, τήν ὁποία ὁ Ἄκης —ἄνετος καί ὑπεράνω— τοὺς τήν ἀνοίγει διάπλατα. Βλέποντας μάλιστα νά πλησιάζει ἡ μεταπαπανδρεϊκὴ ἐποχή, τοὺς δίνει ὡς πρῶμ μετεγγραφῆς τῆς Δημαρχία Ἀγίας Παρασκευῆς, ὥστε νά ἔχει ἕνα ἐπιπλέον —καί μάλιστα «ἀριστερό»— ἔρεισμα τήν κρίσιμη στιγμή τῆς διαδοχῆς.

Οἱ πρῶν μαθητές ἔχουν βέβαια μεγαλώσει, ἀλλά οὐδέποτε ξεπέρασαν ἐκείνη τήν παλιά ἱστορία τῆς Χαριλάου Τρικούπη. Θά μπορούσαμε μάλιστα νά πούμε πῶς ἔκτοτε ἀπέκτησαν ἕνα ἰδιότυπο σύμπλεγμα ἀπέναντι στούς μαθητές καί ἰδιαίτερα ἀπέναντι στό —ὄποιο— μαθητικό κίνημα, ἀκόμα καί στήν ὑποψία ἐνός τέτοιου κινήματος. Ἔτσι, ὅταν ἀνέλαβαν τά ἡνία τοῦ Δήμου, θεώρησαν πῶς βρῆκαν τήν εὐκαιρία νά πάρουν —ἐπιτέλους— τή λυτρωτική ρεβάνς. Πῶς; Προσέλαβαν μία ἔταιρεία σεκιούριτι, καί τήν ἔστειλαν πάραυτα στά σχολεῖα τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς. Τό ἔργο πού ἐπιτελεῖται, τό ἀναλύει εὐθαρσῶς ὁ ἴδιος ὁ δήμαρχος σέ συνέντευξή του στήν Ἐλευθεροτυπία:

«Μᾶς πληροφοροφοῦν ἀκόμα γιά τό ἄν κάποιος ἐτοιμάζουν κατάληψη, ἔτσι ὥστε νά μπορέσουμε νά δράσουμε γρήγορα. Ἡ γιά κάποιους πού γράφουν συνθήματα στούς σχολικούς χώρους...».

Τό πρόγραμμα μάλιστα ἐπεκτείνεται ἤδη καί στούς γειτονικούς δήμους. Ὅπως παλιά...

Υ.Γ. 1. Ὅσον ἀφορᾷ τόν «ἀγῶνα κατά τῶν ναρκωτικῶν», πού καί αὐτόν ἐπιτελεῖ ἡ σεκιούριτι, θά ἦταν ἐνδιαφέρον νά μᾶς ἐξηγήσει ὁ δήμαρχος τή σχέση ὄλων τῶν προηγουμένων μέ τήν ἀνάγκη γιά ναρκωτικά...

2. Τήν ἐπομένη τῆς ἐκλογῆς Σημίτη, ἐκπρόσωπος τῆς ἐν λόγω παρέας, μέ ὀλοσέλιδο μανιφέστο στήν ἔφημερίδα Ἐποχή, ἀπειλοῦσε τούς νικήσαντες «ἐκσυγχρονιστές μέ τήν μήνιν τοῦ ῥιζοσπαστικοῦ ΠΑΣΟΚ». Ἀπομένει νά διευκρινισθεῖ θεωρητικῶς καί νά διευρυνθεῖ πολιτικῶς ὁ ρόλος τῶν σεκιούριτι στό πλαίσιο τοῦ «νέου λαϊκοῦ συσχετισμοῦ». Τήν ἐποχή τοῦ λάθρα πολιτεύεσθαι...

Κώστας Βούλγαρης

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΡΟΥΛΗΣ

Ο ΠΟΙΗΤΗΣ ΩΣ ΕΘΝΟΣ

ΛΙΣΘΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ

ΣΤΟΝ Γ. ΣΕΦΕΡΗ

— ΠΛΕΘΡΟΝ —

ΕΛΛΑΔΑ-ΤΟΥΡΚΙΑ:

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΣΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΛΙΜΑΝΙ

του Δαμιανού Παπαδημητρώπου

Τούτη τη φορά δέν έχουμε να κάνουμε με εκλάμψεις κυκλοθυμίας τύπου Νταβός. Τά πράγματα είναι πιό σοβαρά και γι' αυτό πιό άθρουνδα, πιό ήρεμα. Ήδη ό Θ. Πάγκαλος είχε εδω και έναμιση μήνα περιγράψει τό ύπόδαθο του έπιχειμένου έλληνοτουρκικού διαλόγου μετά τή συνάντησή του με τή Μ. Όλμπράιτ στίς ΗΠΑ, όταν δήλωνε ότι ή Τουρκία άνήκει στήν Εύρώπη: τό έπαθλο λοιπόν, τό κέρδος τής Τουρκίας μετά τήν ένδεχόμενη έλληνοτουρκική συνεννόηση, θά ήταν τό άνοιγμα τής προοπτικής για τήν ένταξη στήν ευρωπαϊκή οίκογένεια — μιá προοπτική έξαιρετικά πολύτιμη για τίς «κεμαλικές» πολιτικές δυνάμεις τής Τουρκίας. Τά όσα έπομένως συμφωνήθηκαν πρό ήμερών στή Μάλτα μεταξύ Γ. Παπανδρέου και Όιμέν δέν μπορεί να ήταν παρά οι διαδικαστικές λεπτομέρειες πού θά έξυτηρητήσουν ένα γενικό πολιτικό περίγραμμα, τό όποιο πρέπει να ήταν διαμορφωμένο, ή έστω υπό διαμόρφωση, άρκετούς μήνες πριν.

Πόσους μήνες πριν; Γνώριζε άραγε ό Χρ. Ροζάκης τόν Ίανουάριο πού παραιτήθηκε ότι πρόκειται να ήγηθεί μιás ελληνικής «έπιτροπής σοφών» σέ έναν έπιχειμένο έλληνοτουρκικό διάλογο; Μήπως αυτός ήταν ό πραγματικός λόγος τής παραίτησής του από τήν κυβέρνηση; Τέτοιες έρωτήσεις δέν μπορούμε να τίς άπαντήσουμε, και δέν έχει και σημασία να τίς άπαντήσουμε. Έκείνο πού μπορούμε να πούμε, άντιθέτως, είναι ότι τό άργότερο από τά τέλη Μαρτίου πρέπει να είχε διαμορφωθεί τό γενικό περίγραμμα μιás τελικής διευθέτησης. Άλέμενε δέβαια ή έξεύρεση μιás βολικής και άξιόπιστης διαδικασίας πού θά όδηγούσε, βήμα προς βήμα, στόν τελικό στόχο, ή μάλλον στούς τελικούς στόχους, άφού οι έλληνοτουρκικές διαφορές εκτείνονται σέ ένα σύνολο θεμάτων. Πιστεύω πάντως, κι αυτό θέλω να τονίσω εδω, ότι ή διαδικασία τής έπιτροπής έμπειρογνωμόνων πού συζητείτο επί τόσον καιρό και συμφωνήθηκε στή Μάλτα δέν είναι μιá τυφλή διαδικασία «όπου μιás θγάλει», αλλά μιá πολύ προσεκτική και προσφέρουσα ανά πάσα στιγμή όδούς διαφυγής διαδικασία πού αναλαμβάνει να όδηγήσει τίς δύο χώρες σέ ένα εκ τών προτέρων, μέσες άκρες, καθορισμένο άποτέλεσμα. Δέν πρόκειται για ταξίδι στό άγνωστο με βάρκα τήν έλπίδα λοιπόν, αλλά για ένα έξαρχής γνωστό λιμάνι προορισμού. Όσο για τούς έμπειρογνώμονες, τούς σοφούς, αυτοί θά αναλάβουν να παρουσιάσουν στούς δύο λαούς ένα συνολικό πλαίσιο διευθέτησης, τό όποιο οι πολιτικοί

δέν τολμούν ούτε να παρουσιάσουν ούτε και να διαπραγματευτούν. Εάν άλλωστε κάποιος από τούς δύο λαούς κάνει πίσω, ή όπισθοχώρηση αυτή θά γίνει σχετικά με τό άζημίωτο: άλλίως δεσμεύσει από μιá συμφωνία μεταξύ έμπειρογνωμόνων και άλλη δέσμευση δημιουργεί μιá έστω και άπλή συζήτηση μεταξύ πολιτικών.

Αλλά άς ξαναγυρίσουμε στο ύπόδαθο αυτής τής προσέγγισης πού είναι ή ευρωπαϊκή πορεία τής Τουρκίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι τήν ίδια εποχή πού ό Πάγκαλος (και πάνω άπ' όλα οι ίδιοι οι Άμερικανοί) τασσόταν υπέρ τής ευρωπαϊκότητας τής Τουρκίας, οι Ευρωπαίοι, έστω οι χριστιανοδημοκράτες Ευρωπαίοι, έπαιρναν κατηγορηματικά άρνητική θέση στο θέμα πού μόλις άνοιγε. Θά μπορούσαμε μάλιστα να πούμε ότι ήταν και ή μετακίνηση τής Ελλάδας (άπό θέσεις αναχώματος στήν τουρκική ένταξη σέ θέσεις πολύ πιό δεκτικές) πού συνέτεινε στήν άλλαγή στάσης τών Ευρωπαίων, ή, πιό σωστά, στήν άποκάλυψη τής στάσης τών Ευρωπαίων. Έξ ου και ό έννευρισμός του Κλάους Κίνκελ στο Συμβούλιο Ύπουργών, όταν ό δικός μας Θ. Πάγκαλος (φανταζόμαστε τώρα τώρα μιá ύποθετική σκηνή) άνέπτυσε με γλαφυρό τρόπο τή νέα ελληνική θέση ότι «εμείς δέν λέμε σάν κι εσάς ότι ή Τουρκία δέν άνήκει στήν Εύρώπη. Έμεις λέμε ότι άνήκει στήν Εύρώπη, άρκει να άφήσει στήν πάντα...». "Ασ' τα αυτά, του λέει ό Κίνκελ, και πές μας ναί ή όχι για τό χρηματοδοτικό πρωτόκολλο. Έ. πολιτικός ήταν τελικά αυτός ό καθγάς και όχι προσωπικός, όπως τόν παρουσιάζουν.

Κι ακόμα πιό χαρακτηριστικό, μιá και μιλάμε για Κίνκελ, είναι ότι κατά τήν έπίσκεψή του στήν Άγκυρα άναδείχθηκε σέ άρκετά συνεπή υπερασπιστή τών ελληνικών θέσεων, παίρνοντας αυτός από τήν Ελλάδα τή σκυτάλη τής παρεμπόδισης τής τουρκικής ένταξης λόγω τών έλληνοτουρκικών. Είναι άπολύτως σαφές ότι ή Γερμανία (κι όχι μόνον ή Γερμανία) θέλει τήν Τουρκία δίπλα αλλά όχι μέσα στήν Εύρώπη και τά έλληνοτουρκικά είναι γι' αυτήν ένα ακόμα εργαλείο για να όδηγήσει τά πράγματα εκεί πού αυτή θέλει — τώρα μάλιστα πού τό εργαλείο αυτό χρησιμοποιείται με διαφορετικό σέ σχέση με τόν παραδοσιακό τρόπο από τήν Ελλάδα. Αυτή ή άμοιβαία μετατόπιση θέσεων Ελλάδας και Γερμανίας σέ σχέση με τό

Τουρκικό σίγουρα θα είναι ένα από τα κύρια ζητήματα που θα συζητήσουν οι Κόλ και Σημίτης στα μέσα της Μεγάλης Έβδομάδας.

«Όσοσο αυτή η «αποσοσωρινά κατηγορηματική» άρνηση της Ευρώπης να ένταξει την Τουρκία στους κόλπους της κατά κάποιον τρόπο υποτιμά το έπαθλο της έλληνοτουρκικής προσέγγισης, πού είναι, για την Τουρκία, ή ευρωπαϊκή προοπτική. Αν οι Ευρωπαίοι κλείνουν το δρόμο για μία πλήρη ένταξη, για ποιο λόγο ή Τουρκία να διαστεί για μία πλήρη εξομάλυνση; Ίσως ή στάση του στρατηγού Καρανταγί, όσον αφορά το ερώτημα αυτό, να είναι ενδεικτική: ή άνοδος του Έρμπακάν, ό φόβος του Ίσλάμ και γενικά ή έσωτερική πολιτική άβεβαιότητα στην Τουρκία δημιουργεί τέτοια άνασφάλεια στην παραδοσιακή πολιτική (και έν προκειμένο και στρατιωτική) τάξη της Τουρκίας, ώστε να καθίσταται όχι μόνο εύπρόσδεκτη αλλά και επιδιωκτέα ή όποια πρόσδεση-σύνδεση μέ την Ευρώπη, έστω κι έν αυτή δέν έχει έξαρχής τό περιεχόμενο της πλήρους ένταξης. Άρχει τό δέσιμο και ή προοπτική.

Μέ αυτή την έννοια και έν άποδίδουμε σωστά τό περιεχόμενο αλλά και τό ευρωπαϊκό υπόδαθρο της έλληνοτουρκικής προσέγγισης, προξενεί έντύπωση ό μικρόψυχος ή και πολιτικά λιπόψυχος τρόπος μέ τόν όποιο άντιμετωπίζουν όρισμένοι έδω στην Έλλάδα τό θέμα αυτό — και δέν άναφέρομαι δέβαια έδω στους γνωστούς και άρτι συνασπισθέντες έθνικιστές. Δέν στέκεται, για παράδειγμα, στό ύψος των περιστάσεων ή παρατήρηση του Ί. Βαρβιτσιώτη ότι σ' αυτή την ιστορία φοβάται μήπως ή Έλλάδα έχει δείξει όλα της τά χαρτιά ένω αντίθετα ή Τουρκία κρύβει κάποια δικά της. Δέν στέκει στό ύψος των περιστάσεων άκριδώς γιατί ή έλληνοτουρκική προσέγγιση

προϋποθέτει κάποιαν υπέρβαση — την υπέρβαση πού προσφέρει ή ευρωπαϊκότητα — και στην παρατήρηση Βαρβιτσιώτη λείπει άκριδώς αυτό τό στοιχείο, της υπέρβασης.

Και τί να πει κανείς για την τόσο εύστοχη ως διαπίστωση και τόσο άστοχη ως διάθεση, ως στάση, παρατήρηση (νομίζω του Άλ. Άλαδάνου) ότι μέ όλη αυτή την υπόθεση τά σύνορα μεταξύ Έλλάδας και Τουρκίας παύουν να είναι τά σύνορα της Ευρώπης, ότι τά σύνορα αυτά μετατίθενται στα άνατολικά της Τουρκίας. Μά γιατί είναι κακό κάτι τέτοιο, όταν άκριδώς αυτό είναι τό ζητούμενο; Αν ή Έλλάδα συμβάλει (γιατί δέβαια αυτό έξαρτάται κατά κύριο λόγο από τις έσωτερικές εξελίξεις στην Τουρκία) να μετατοπιστεί άνατολικότερα τό σύνορο της Ευρώπης, πράγμα πού σημαίνει ότι ή ίδια μετατοπίζει τόν ένυτό της από τό άπώτατο άκρο προς τό κέντρο της Ευρώπης, αυτό θα είναι τό επίτευγμα του αίωνα — για να μη μιλήσουμε μέ όρους άκόμα μακρύτερης διάρκειας. Είναι δυνατόν κάποιοι να ισχυρίζονται ότι ή Έλλάδα «δίνει», «χαρίζει» (σε ποιόν άραγε;) αυτή τή μετατόπιση χωρίς άνταλλάγματα;

Έγγραφα προηγουμένως ότι τό περιεχόμενο της λύσης, τό «λιμάνι», είναι ήδη γνωστό. Χρειάζονται έδω κάποιες διευκρινίσεις. Γνωστό δέν σημαίνει άπαραίτητα και συμφωνημένο, μέ την έννοια ότι έχουν ήδη προηγηθεί κάποιες μυστικές διάπραγματεύσεις. Η κατάληξη ενός διαλόγου μπορεί να είναι γνωστή, άρχει να έχουν συμφωνηθεί έν είδει συνθήματος οι δύο-τρεις άρχές πού διέπουν τό διάλογο. Άλλωστε ή φύση των έλληνοτουρκικών διαφορών είναι τέτοια, πού καθεμιά από αυτές τις διαφορές, κάθε «ζήτημα», επιδέχεται μία και μόνο,

μονοσήμαντη απάντηση-λύση, έτσι ώστε το πραγματικό έρωτημα να είναι «θα τή δώσουμε ή δέν θά τή δώσουμε;», δηλαδή θά τήν δώσουμε τώρα ή θά τό αφήσουμε;

Έπειδή έτσι έχουν τά πράγματα, γι' αυτό είναι σωστή ή ελληνική θέση πού απορρίπτει τό πακέτο μέ τήν έννοια του διαθεματικού παζαριού, κάτι σάν κόψε λίγη Κύπρο νά σου κόψω λίγο Αιγαίο. Κάθε θέμα έχει τή δική του αυταξία και επιδέχεται, όπως είπαμε, μονοσήμαντη απάντηση, ανεξάρτητη από εκείνη πού θά δοθεί στά άλλα. Από τήν άλλη πλευρά, ή κάθε τέτοια απάντηση πονάει τή μία πλευρά (τής στοιχίζει δηλαδή περισσότερο απ' ό,τι τήν άλλη και έτσι αξίζει τόν κόπο νά τή δώσει, μόνο εφόσον και ή άλλη δώσει μία απάντηση πού νά τήν πονάει, μέ άλλα λόγια στό πλαίσιο μιās συνολικής διευθέτησης. Χαρακτηριστικό εδώ είναι τό πρόβλημα τής δωδεκανήσου, όπου μπορεί νά μιλήσει κανείς για άφροπλισμό μόνο μετά, μόνο στό τέλος μιās διαδικασίας προσέγγισης. Μέ αυτή λοιπόν τήν έννοια ή άρση τών έλληνοτουρκικών διαφορών είναι μία συνολική διαδικασία, ή όποια χρονικά δέν μπορεί παρά νά έχει τή μορφή πακέτου.

Δέν έχει σημασία εδώ νά καθήσουμε νά αναλύσουμε τήν καθεμιά και μόνη απάντηση πού επιδέχεται τό κάθε ανοιχτό πρόβλημα. Κι αυτό γιατί ουσιαστικά όλες αυτές οι απαντήσεις υπακούουν σέ —ή εξαρτώνται από— μία κοινή άρχή. Τήν αναγνώριση του στότους κδó, τής ύπάρχουσας κατάστασης σέ όλους τούς τομείς, και τή δέσμευση ότι δέν θά επιχειρηθεί ή ανατροπή της. Υπάρχουσα κατάσταση σημαίνει έξι μίλια στό Αιγαίο, σημαίνει αναγνώριση τών σημερινών θαλάσσιων συνόρων, σημαίνει ότι ή Ίμια είναι ελληνική έστω κι αν χρειαστεί νά τό πει αυτό ή Χάγη, σημαίνει πολλά άλλα και ταυτόχρονα πολύ λίγα σέ σχέση μέ τό μέγεθος του προβλήματος όσον άφορά τήν Κύπρο (ποιά θά είναι ή αναλογία στην έκταση και ποιά ή μορφή του διζωνικού κράτους;), ύπάρχουσα κατάσταση σημαίνει ακόμα δέκα μίλια στον έναέριο χώρο του Αιγαίου —έστω και αν δέν είναι σίγουρο ότι ή Τουρκία θά συμφωνήσει—, ύπάρχουσα κατάσταση δέν σημαίνει τέλος τίποτα όσον άφορά τήν ύφαλοκρηπίδα, άφου ώς προς αυτήν δέν προϋπάρχουν κάποια κεκτημένα και όλα θά εξαρτηθούν από τό συνυποσχετικό και τήν άπόφαση του Διεθνούς Δικαστηρίου. Άλλου τύπου λύσεις δέν ύπάρχουν για όλ' αυτά τά ζητήματα, έστω και μόνον λόγω του γεγονότος ότι καμία κυβέρνηση, καμία ελληνική έν προκειμένω κυβέρνηση, δέν είναι συνταγματικά έξουσιοδοτημένη νά διαπραγματευτεί άλλου τύπου λύσεις στα θέματα αυτά. Οι άλλου τύπου λύσεις μπορούν νά προκύψουν μόνο μέ πόλεμο κι από τή στιγμή πού επιλέγεται ό διάλογος κι όχι ό πόλεμος, επιλέγεται κατά κάποιον τρόπο και τό πλαίσιο, ό «τύπος» τής λύσης.

Μέ αυτή τήν έννοια λοιπόν λέμε ότι τό λιμάνι είναι γνωστό, ό προορισμός είναι ένας και μόνον, και τό πραγματικό έρώτημα είναι αν θά φτάσουμε εκεί ή θά αναβάλουμε τό ταξίδι.

Τό έρώτημα αυτό απευθύνεται προς τήν κάθε κοινωνία, τόν καθέναν από τούς δύο λαούς χωριστά. Όταν πριν περίπου από δεκαπέντε χρόνια λέγαμε ότι ή Ελλάδα πρέπει νά δάλει τήν Τουρκία στην Εύρώπη, ή παρατήρηση αυτή ήταν ως προς τήν πολιτική της ύλοποίηση άτοπη, άκαιρη — ή Τουρκία δέν είχε φθάσει ακόμα στό άπαιτούμενο επίπεδο ανάπτυξης. Σήμερα ακόμα, σέ σχέση πάντα μέ τό συνολικό επίπεδο και τήν κατεύθυνση τής κίνησης τής τουρκικής κοινωνίας, ίσως τό αίτημα νά είναι πρόωρο. Μετά από δεκαπέντε χρόνια τό αίτημα αυτό μπορεί νά είναι από τελείως ώριμο έως παντελώς άτοπο, άναλογα μέ τήν κατεύθυνση προς τήν όποια θά έχει κινηθεί ή Τουρκία. Άλλ' εδώ ακριβώς έγκριεται ή αξία μιās πολιτικής, αν μπο-

ρει δηλαδή νά περιέχει, νά προετοιμάζει, τό επιθυμητό μέλλον τήν κατάλληλη στιγμή. Μέ αυτή τήν έννοια ή στιγμή είναι ιστορική.

Όσον άφορά τήν Ελλάδα, ή ιστορικότητα τής στιγμής μάς θέτει όλους πρό τών ευθυνών μας, στόν καθένα όσο του αναλογεί. Ένα ξεχωριστό μερίδιο ευθύνης όμως, ίσως έπειδή είναι και ή πρώτη πού θά αναλάβει, θά πέσει στις πλάτες του νεότερου Καραμανλή. Όπως έχουν τά πράγματα στην Ελλάδα σήμερα, μέ όλους τούς υπόλοιπους δεδομένους, ή δική του στάση θά έχει άποφασιστική σημασία για τό κατά πόσον θά μπορέσουμε νά μπολιάσουμε μέ τό μέλλον τό παρόν ή τό παρόν θά εξακολουθήσει νά όρίζει τό μέλλον.

Πριν από 70 χρόνια ήταν ή ίδρυση του τουρκικού έθνικού κράτους, ενός κράτους δηλαδή όμοειδούς μέ τό ελληνικό, πού παρείχε τή βάση για τήν προσέγγιση (τήν υπέρβαση δηλαδή τών προβλημάτων τής προηγούμενης εποχής) Βενιζέλου - Ατατούρκ. Σήμερα είναι ή ευρωπαϊκότητα (ή άδιαμφισβήτητη ελληνική και ή παιζόμενη τουρκική ευρωπαϊκότητα) πού θά καταστήσει ή δέν θά καταστήσει δυνατή τήν υπέρβαση τών νέων, εθνικών πιά, διαφορών μεταξύ τών δύο κρατών.

Low Profile Cafe

Λ Υ Κ Α Β Η Τ Ο Υ 6

Χαμηλό προφίλ • Καθαρά ποτά •
Cool μουσικές • Κανονικοί άνθρωποι

ΝΟΜΟΣ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΔΙΚΙΟ ΤΟΥ ΛΑΚΗ

του Σταύρου Λιβαδά

Στό πλαίσιο των εκδηλώσεων «Θεσσαλονίκη Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης για τό 1997», ο όμώνυμος οργανισμός —Ο.Π.Π.Ε.Θ.— προσκαλεί τόν Λάκη Λαζόπουλο νά δώσει, από τέλη Μαρτίου ως τίς 10 Μαΐου, έβδομήντα παραστάσεις του έργου του «Κυριακή των παπουτσιών».

Ο Λαζόπουλος επιχορηγείται από τόν ΟΠΠΕΘ·γι' αυτές του τίς εμφανίσεις μέ τό ποσό των 120 εκατομμυρίων δραχμών. Δικά του είναι καί τά έσοδα των εισιτηρίων, ό Όργανισμός δέν παίρνει δεκάρα...

Οί παραστάσεις πραγματοποιούνται σ' έναν χώρο των παλιών παγοποιείων του Φίξ, ό όποιος, εκ των ένόντων, μέ μία πολύ πρόχειρη κατασκευή, μετατράπηκε σέ θέατρο 950 θεατών.

Στό σημείο αυτό άς ανοίξουμε μία παρένθεση για νά πληροφορηθούμε σύντομα τό ιστορικό αυτού του θεάτρου. Αυτό τό κατασκευαστικό επίτευγμα, ιδέα καί έργο κάποιου ιδιώτη (ό όποιος, μυστικά τώ τρόπω, απέκτησε σχετικό παραχωρητήριο του χώρου από τήν κρατική διαχειρίστρια εταιρεία), πραγματοποιήθηκε σέ λιγότερο από δύο μήνες, χρόνος πού αποτελεί παγκόσμιο ρεκόρ για ανάλογες περιπτώσεις. Ό χρόνος αυτός μάλιστα θά μπορούσε νά 'ταν συντομότερος άν δέν μεσολαβούσαν αρκετές αντιδράσεις τοπικών παραγόντων στην όλη διαδικασία, καθώς καί δικαστικές παρεμβάσεις καί προσφυγές τής αρμόδιας Έφορείας Νεωτέρων Μνημείων του ΥΠΠΟ, ή όποία δέν συμφωνούσε μ' αυτό τό έργο.

Τό νέο «θέατρο Φίξ» εκμισθώνεται άμέσως από τόν ΟΠΠΕΘ για τίς ανάγκες τών εκδηλώσεών του. Αποτελεί, βλέπετε, τό μοναδικό διαθέσιμο κλειστό θέατρο στή Θεσσαλονίκη σήμερα, δεδομένου ότι ενώ χρηματοδοτείται μέ πάνω από 25 δις. ή κατασκευή έξι θεάτρων για τή στέγαση των εκδηλώσεων τής Πολιτιστικής Πρωτεύουσας, ζήτημα είναι άν ένα-δύο απ' αυτά ολοκληρωθούν μέσα στό χρόνο, ώστε νά φιλοξενήσουν κάποιες εκδηλώσεις...

Άς είναι όμως, ευτυχώς πού για μία ακόμη φορά τό δαιμόνιο του Έλληνα επιχειρηματία έρχεται νά υπερκαλύψει τά κενά καί τίς ανεπάρκειες τής κρατικής μηχανής καί έτσι ό Όργανισμός διασώζεται από τό ρεζιλίκι μέ τήν ένοικίαση τής εν λόγω θεατρικής σκηνής.

Μέ τή σειρά του ό ΟΠΠΕΘ παραχωρεί τό «θέατρο» στόν κ. Λαζόπουλο για νά πραγματοποιήσει τίς επιχορηγούμενες παραστάσεις του. Μόνη συμβατική (:) ύποχρέωση του πρωταγωνιστή, νά εξασφαλίσει τίς τυπικές άδειες λειτουργίας του χώ-

ρου ως θεάτρου, καθ' ότι (παραλείψαμε νά σάς αναφέρουμε μία λεπτομέρεια) ό χώρος στερούνταν σχετικής άδειας.

Γιά τήν έκδοση αυτής τής άδειας, παρά τήν καλή διάθεση των άρχων νά βοηθήσουν νά εκδοθεί για τό καλό του τόπου, χρειάζονταν ή άρση κάποιων μικρών έμποδίων καί ή άποκατάσταση κάποιων παραλείψεων, αφού ό χώρος στερούνταν παντελώς πυρασφάλειας καί παρέβαινε ουσιαστικές διατάξεις του κτιριοδομικού κανονισμού καί του νόμου πυροπροστασίας κτιρίων. Χρειζόταν αρκετός χρόνος, άπαιτούνταν νά ξοδευτούν δεκάδες εκατομμύρια καί έπρεπε νά θυσιαστούν (λιγοστέψουν) τουλάχιστον διακόσιες καί πλέον θέσεις θεατών, ώστε ν' άποκτήσει ό χώρος τά έχέγγυα καί τίς προϋποθέσεις τής τυπικής νομιμότητας ως θεατρική αίθουσα.

Φαίνεται, λοιπόν, πώς στό σημείο αυτό χρειάστηκε —καί άρκεσε— ένα εκατέρωθεν «κλείσιμο ματιού» των ύπευθύνων του Όργανισμού καί του κ. Λαζόπουλου για νά ξεπεραστούν ή άμηχανία καί οι δισταγμοί πού γεννούσαν τά νομικά έμπόδια στην ύλοποίηση τής συμφωνίας. Τό θέατρο θά λειτουργήσει μέ ευθύνη του ιδιοκτήτη του θεάτρου καί του κ. Λαζόπουλου, οι όποιοι θά πρέπει νά εκδώσουν (άν ζητηθούν) τίς σχετικές άδειες νομιμοποίησής του.

Η φόρμουλα - άγύ του Κολόμβου κάλυπτε άπαντες, έξ ού καί τό συμβολικό καί τόσο περιεκτικό σέ νοήματα «κλείσιμο του ματιού» άποτέλεσε τή λυτρωτική διεξοδος τής γενικευμένης συνενοχής.

Γιά τούς ύπευθύνους του ΟΠΠΕΘ, από τή στιγμή πού νίπτουν τās χείρας τους περί τήν ευθύνη, μόνο όφέλη μπορεί νά προκύψουν από τή συμφωνία: σιγουρεύουν τήν πραγματοποίηση κάποιας σημαντικής (λαμβανομένης υπόψη τής απήχησης του Λαζόπουλου) δραστηριότητας από τόν έπισφαλής κατάλογο των προγραμματιζόμενων εκδηλώσεων, καί «άν μάλιστα ό Λαζόπουλος πάρει καί τήν άδεια» θά τούς μείνει για τή συνέχεια καί ένα νόμιμα λειτουργούν θέατρο.

Υστατο στή σειρά, όχι όμως καί άξιολογικά τελευταίο: όσο κλείνονται συμφωνίες καί επιτελούνται δραστηριότητες, όσο ύπάρχει κινητικότητα καί άπορροφούνται κονδύλια, όσο πραγματοποιούνται τζίροι, άλισβερίσι καί διακίνηση χρημάτων, τόσο αυτή ή κυκλοφορία του χρήματος λειτουργεί επ' όφελεία όλων των διακινούντων. Είναι ή νομοτελειακή συνέπεια του νόμου του χρήματος στίς μέρες μας, όπουδήποτε κι άν διακινείται. Διαφοροποιούνται μόνον οι μορφές, οι τρόποι καί τά ποσοστά, αναλόγως του πεδίου έφαρμογής, του είδους τής συμ-

φωνίας, του προσώπου των εταίρων, της διάρκειας της επιχείρησης και των αναμενόμενων κερδών. Όπως σε κάθε τυπική επιχειρηματική πράξη...

Γιά τον κ. Λαζόπουλο αυτή η εξέλιξη αποτελεί επίσης μία καλή συμφωνία: από τό τίποτα (και σχεδόν με τό τίποτε) του δίνονται 120 εκατομμύρια δραχμές για 70 παραστάσεις, χωρίς τά κέρδη από τά εισιτήρια. Κατά τούς συντηρητικότερους υπολογισμούς, με 6.000 δραχ. μέσο όρο τιμή των εισιτηρίων — 3.500 δραχ. τά λίγα φοιτητικά, 7.000 δραχ. οί πολλές θέσεις — επί 950 εισιτήρια — χωρίς τά καρεκλάκια — επί 70 παραστάσεις κάνουν 400 εκατομμύρια και πλέον δραχμές τζίρο, από τά όποια ένα μεγάλο ποσοστό είναι κέρδος. "Όλ' αυτά μέσα σε 40 μέρες και εκ των ένόντων...

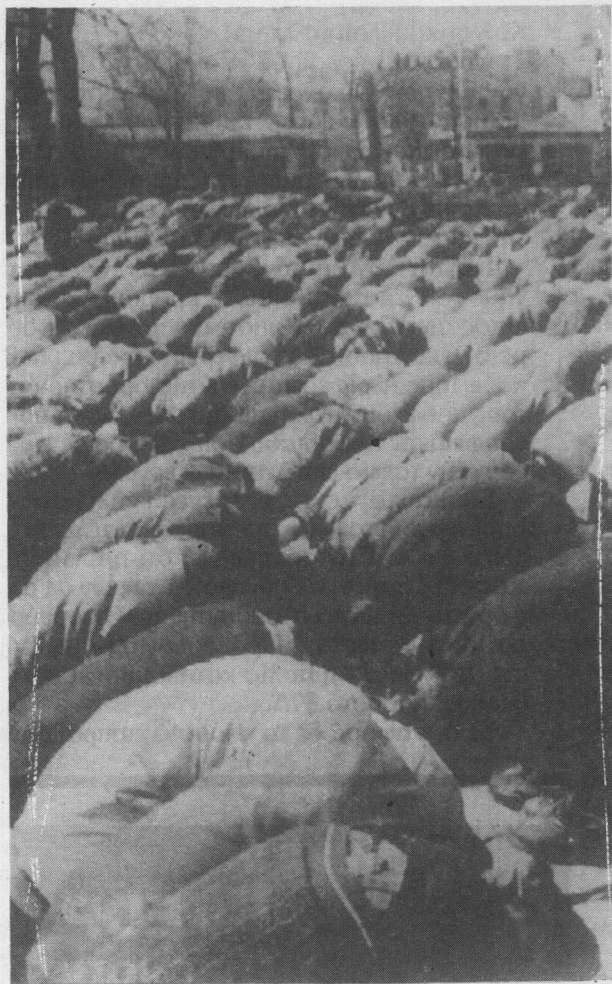
Ο κ. Λαζόπουλος βέβαια (τό έχει αποδείξει πολλάκις στό παρελθόν) είναι υπεράνω αυτών των υπολογισμών και λογαριασμών, πραγματοποιεί λειτουργήματα και προσφορά στην τέχνη και τόν πολιτισμό. Η εμπλοκή του σ' αυτή τή διαδικασία με χαρακτηριστικά πολιτισμού τής κοινόμας και τής άρπαχτής αποτελεί μία αναπόφευκτη συνέπεια, ένα τίμημα πού καλείται νά λάβει έναντι των υπηρεσιών πού προσφέρει στή Θεσσαλονίκη, τή Μακεδονία, τόν έλλητισμό...

Μπρός σ' αυτή τή σταυροφορία, καμιά άδεια δέν θά σταθεί εμπόδιο, κανένα Πρωτοβάθμιο Συμβούλιο Έλέγχου Κινηματογράφων και Θεάτρων δέν θ' άναστείλει τήν ολοκλήρωση τής αποστολής του. Βρισκόμαστε στήν Ελλάδα, όπου όλα γίνονται, ακόμη και για τούς κοινούς θνητούς, πόσο μάλλον για έναν στάρ πού έπιτελεί έθνικό έργο. Άλλωστε αυτή ακριβώς ή άναγνώριση τής άνιδιοτελούς προσφοράς του υπέρ του δημόσιου συμφέροντος και του έθνους είναι πού του επιτρέπει ως σήμερα νά έχει πλατιά και διαταξική άπήχηση, νά χει παντού προσπέλαση: από τά φτωχόσπιτα του Περιστεριού ως τά σαλόνια του Μαρινόπουλου, από τό Σπίτι του Λαού ως τά ένδότερα τής βίλας τής Έκάλης, από τό Δημοτικό Ώδειο Λάρισας ως τό Πανεπιστήμιο του Έλλητισμού στήν Αίγυπτο...

Ποιός λοιπόν θά τολμήσει νά έναντιωθεί, όταν μία εύτυχής συγκυρία συμπαρατάσει ταλέντο κι έξυπνάδα, πολλές γνωριμίες και ίσχυρές πλάτες σε μία προσφορά για τόν πολιτισμό και τό έθνος;

Η άδεια θά μάς δοθεί ή στή χειρότερη των περιπτώσεων θά έξασφαλιστεί ή σιωπή, ή άνοχή των άρμοδίων, θά περάσουν οί 40 μέρες, δέν είναι μία ζωή, θά ολοκληρωθεί ή επιχείρηση και μετά ποιός νοιάζεται...

Πραγματικά ελάχιστοι θεωρούσαν πώς αυτή ή προοπτική κινδύνευε νά μήν πραγματοποιηθεί, ότι αυτές οί σίγουρες σκέψεις έμελλαν νά διαφυστούν. Άς είναι, όμως, ή ζωή έχει ακόμη ένδιαφέρον για όλους μας γιατί δέν έχουν έξουδετερωθεί τά άπρόβλεπτα και οί άναποδιές, τά άναπάντεχα πού ένθαρρύνουν τίς έλπίδες των μή βολεμένων και των αδυνάτων. Έγινε λοιπόν τό άπρόβλεπτο και ή επιχείρηση σκόνταψε κάπου στό δρόμο. Λίγο τό γεγονός πώς ή παράβαση ήταν «πολύ χοντρή», λίγο ή στάση του Λαζόπουλου πού δέν ήταν διατεθειμένος νά ξοδέψει ούτε δραχμή για νά τή μετριάσει, λίγο τό λάθος πού διέπραξε (πιθανόν εμπάθεια για άνεκπλήρωτες χάρες πού ζητήθηκαν και δέν ικανοποιήθηκαν στό παρελθόν) νά τά βάλει με τό πρωθυπουργικό περιβάλλον — με συνέπεια τήν επίδειξη ιδιαίτερου ένδιαφέροντος από τήν πλευρά του στή τήρηση των νόμων διαδικασιών για τή λειτουργία του θεάτρου, μάλλον και οί τρεις παραπάνω λόγοι συνέτρεξαν ώστε νά ρθουν τά πάνω κάτω και νά κινηθούν οί νόμιμες διαδικασίες. Η άποτελεσματικότητα των παντοειδών παρεμβάσεων έξαντλήθηκε,

ξεπεράστηκαν τά όρια τής άνοχής των άρχων, κι άνοιξαν τελικά τά συρτάρια τους δγάζοντας τήν άπόφαση για σφράγισμα του θεάτρου, κρίνοντας τό άκατάλληλο και επικίνδυνο για θεατές και εργαζομένους. Άπόφαση καθ' όλα νόμιμη, όριστική και άμετάκλητη, όσο δέν γίνονταν τά άπαραίτητα έξογα.

Στό σημείο αυτό, ιδιαίτερα κρίσιμο και κομβικό για τήν ιστορία τής Πολιτιστικής Πρωτεύουσας, οί στάσεις των πρωταγωνιστών των γεγονότων έμελλαν ν' άναδείξουν, πλίν τής αληθοφούς εικόνας και ποιότητας καθενός των εμπλεκόμενων, και νέες πρακτικές στόν άγώνα για τήν επικράτηση του πολιτισμού άπέναντι στή βαρβαρότητα. Ώς άναμένετο, οί υπεύθυνοι του ΟΠΠΕΘ έριξαν όλες τίς ευθύνες στόν επιχειρηματία του θεάτρου και τόν Λαζόπουλο και άποσύρθηκαν σιωπηλά ως νεότεροι Πόντιοι Πιλάτοι. Ο Λαζόπουλος, όμως, δέν δείλιασε και δείχνοντας ότι έρχεται από πολύ μακριά και στοχεύει ακόμη μακρότερα, αλλάζει τακτική και, παράλληλα με τά τηλεφωνα, τίς γνωριμίες, τά γλειψίματα και τίς ύποσχέσεις άντιπαροχών, επιστρατεύει τά λαϊκά του έρείσματα στόν άγώνα. Φοράει τό λαϊκό του προσωπείο — ό παλιός κνίτης Ξυπνάει μέσα του —, καταγγέλλει άπόπειρες φινώματός του και προσπάθειες λογοκρισίας, έπειδή τόλμησε νά τά βάλει με τήν έξουσία. Για λόγους τακτικής και μόνον φροντίζει νά έξαιρέσει τήν τοπική και καθ' ύλην άρμόδια έξουσία (ιδιαίτερα ευαίσθητη στά ρεύ-

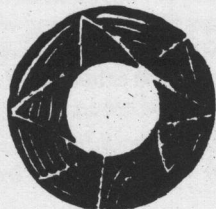
ματα της δημοτικότητας και εξαιρετικά εύελικτη, παρά τὰ κιλά της, στην απόπειση και άποφυγή του πολιτικού κόστους) ποντάροντας σέ εὐνοϊκή παρέμβασή της για νά κυλήσει κι άλλο ο χρόνος. Εἶπαμε, ὁ σκοπός εἶναι ἱερός και πᾶν μέσο εἶναι θεμιτό. Παράλληλα, ὁμως, ἀναπτύσσει τήν κύρια ἐπίθεσή του ρίχνοντας τίς μάζες στόν ἀγώνα. Τίς καλεῖ σέ ἐγρήγορη και κινητοποίηση, προετοιμάζει τήν παρέμβασή τους και ὀργανώνει τήν ἐπανάστασή του.

Πρῶτο ἀποφασιστικό ἔθιμα πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση, ἡ διεύρυνση τῶν ὁρίων τῆς ἀστικής νομιμότητας. Ἐν προκειμένῳ αὐτή τήν ἀστική νομιμότητα ἀντιπροσώπευε και συμβόλιζε ἡ μολυβδοσφραγίδα πού ἔδραλαν στό λουκέτο τοῦ θεάτρου τᾶ συναρξίας τοῦ Δήμου Θεσσαλονίκης, ὑλοποιώντας τίς ἀποφάσεις τῶν ἀρχῶν. Νόμος ὁμως εἶναι τό δίκιο τοῦ... Λάκη και ὡς ἐκ τούτου σπάει (ἀντί για τίς ἀλυσίδες) τό σφραγισμένο λουκέτο και δίνει τίς παραστάσεις του. Συγχρόνως προσπαθεῖ ἐντέχνως νά ἐκμαιεύσει τή λαϊκή συμμετοχή και τή συμπαράστασή ἡ τήν ἀνοχή τῆς διανοήσης. Ὄργανώνει παράσταση για ἐπισήμους —ἐπιδιώκοντας τήν ἀλληλεγγύη τοῦ σιναφιου— θέτοντάς τους μπρὸς στό δίλημμα «εἶσαι μέ μᾶς ἡ μέ τήν ἔξουσία;» — και προβαίνει σέ μαζική προπώληση εἰσιτηρίων για ὄλες τίς ἐπόμενες παραστάσεις.

Ἡ τελευταία ἐνέργεια ἔχει ἰδιαίτερη σημασία και ἄραρος διότι φέρει ἐκόντες-ἀκόντες στό προσκήνιο τῶν κινητοποιήσεων λαό πολύ, μάζες γαλουχημένες στό λαϊκισμό (και ἐπομένως σ' ἕναν ἰδιοτελή ἀντιεξουσιασμό). Ἐνώπιον τοῦ διλήμματος εὐρισκόμενος αὐτός ὁ κόσμος εἶναι σίγουρο πῶς στή συντριπτική του πλειοψηφία θά τοποθετοῦνταν ὑπέρ τοῦ κατά τεκμήριο ἀδυνάτου.

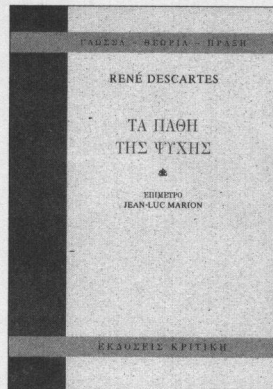
Ἐν προκειμένῳ, πλὴν τῆς ἰδεολογικῆς συγγενείας οἱ μάζες θά δρῖσκονταν στό πλευρό τοῦ Λάκη και για ἄπτους ὑλικούς λόγους. Προπλήρωσαν για νά δοῦν και θ' ἀξίωναν ν' ἀπολαύσουν τό ἀντικείμενο τῆς ἡδονοβλεψίας τους. Ἦδη ὁ ἀδήριτος νόμος τῶν mass media εἶχε λειτουργήσει, οἱ φωνές, οἱ καταγγελίες και οἱ διαμαρτυρίες, ὁ ἐν γένει θόρυβος, ἀνεξαρτήτως περιεχομένου και πλευρᾶς δικαίου, ἔφεραν τό ἀποτέλεσμά τους, ὄξυναν τό ἐνδιαφέρον και τήν περιέργεια, μέ ἀποτέλεσμα οὐρές στά ταμεία, για νά μή χαθεῖ ἡ εὐκαιρία νά δοῦν, νά μετάσχουν μέ τόν τρόπο τους, σ' αὐτό πού ὑπόσχεται νά υπερβαίνει ἕνα ἀπλό θέαμα. Ἡ κίνηση εἶναι στρατηγικῆς σημασίας, διότι πλὴν τοῦ γεγονότος ὅτι σημαίνει προεἰσπραξη ὄσων χρημάτων θά μαζεύονταν σιγά σιγά και ἐπισημασῶς μέσω τῶν καθημερινῶν παραστάσεων (πλευρά ἡ ὅποια ὁμως, ὅπως προαναφέραμε, δέν ἐνδιαφέρει τόν Λάκη, ὁ ὅποιος ἐπιτελεῖ ἱεραποστολή), μετατρέπει τό πρόβλημα σέ κοινωνικό, μέ τήν ἐμπλοκή χιλιάδων ἀνθρώπων πού ἐπένδυσαν σ' αὐτή τήν ἰδιότυπη «πυραμίδα» πολιτισμοῦ πού στήθηκε στή Θεσσαλονίκη.

Σήμερα πού γράφονται οἱ γραμμές αὐτές εἶναι ἄγνωστη ἡ ἐξέλιξη και ἡ τύχη αὐτῆς τῆς λαζοπούλειας πολιτιστικῆς ἐπανάστασης. Ἀναμένουμε μέ ἀμέριστο ἐνδιαφέρον τίς ἐξελίξεις, ἐν ἐπιγνώσει διατελοῦντες πῶς, ὅποια κι ἂν εἶναι ἡ ἔκβασή της, προστέθηκε ἕνα ἀκόμη λιθάρι στόν ἀγώνα τοῦ ἀνθρώπου για τήν πολιτιστική (και ὄχι μόνο) χειραφέτησή του.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΣΕΙΡΑ: ΓΛΩΣΣΑ ~ ΘΕΩΡΙΑ ~ ΠΡΑΞΗ

RENÉ DESCARTES

Τα πάθη της ψυχής

Πρόκειται για το τελευταίο ἔργο του Ρενέ Ντεκάρτ. Στο ἔργο αὐτό ο μείζων γάλλος φιλόσοφος επιχειρεῖ μια συστηματική θεμελίωση

της ηθικῆς. Η γονιμότητα του εγχειρήματός του φαίνεται ἐκτός των ἄλλων και ἀπό το γεγονός ὅτι, σε ἀντίθεση πρὸς τίς καντιανῆς εμπνεύσεως ἀπόπειρες να συναχθοῦν οἱ κανόνες τῆς ηθικῆς ἀπό τίς a priori δομές του Λόγου, επανασυνδέει τήν ηθική μέ τήν επιστημονική-εμπειρική διερεύνηση τῆς ἀνθρώπινης φύσης στο σύνολό της.

Ἡ προσπάθεια του Ντεκάρτ να ἐντάξει τήν ηθική στα ευρύτερα συμφοραζόμενα μιας επιστημονικῆς θεώρησης τῆς ἀνθρώπινης φύσης δέν πρέπει να περάσει ἀπαρατήρητη, ἰδίως σε μια ἐποχή ἡ ὅποια ἔχει συνηθίσει να κρίνει και να ἀξιολογεῖ τους ηθικούς τρόπους συμπεριφοράς ἀποκλειστικά μέ γνώμονα τήν επιστημονική ὀρθολογικότητα.

Ἀξίζει, ὠστόσο, να σημειώσουμε ὅτι ο ἐν λόγω προσανατολισμός δέν συνεπάγεται τήν υποτίμηση τῶν ὀρθολογικῶν στοιχείων τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφοράς, ἀφού ο Ντεκάρτ, ὅπως ἄλλωστε και οἱ ἄλλοι μείζονες ἐκπρόσωποι του ὀρθολογισμοῦ, ο Σπινόζα, ο Λάμπνιτς, ἀλλά και ο ἀρετικὸς Χιούμ, οἰκοδόμησε τήν ηθική του σε μια φαινομενολογία τῶν ἀνθρώπινων παθῶν και αισθημάτων.

Διόδου 10, 106 80 Ἀθήνα,

τηλ. 36 22 390, fax 36 21 367

Βιβλιοπωλεῖο

Κωλέττη 25, 106 77 Ἀθήνα, τηλ. 38 36 460

Η ΠΑΡΑΙΤΗΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΥΘΥΝΗ

τῆς Βάσως Κιντή

Η συζήτηση για τὰ ναρκωτικά πού ἀναζωπυρώθηκε μέ τούς πρόσφατους θανάτους ἔφερε πάλι στό προσκήνιο ὄλο τό πλέγμα τῶν ἀπόψεων πού ἔχουν κατά καιροὺς διατυπωθεῖ. Ἀπόψεις περί τοῦ κοινωνικοῦ, τοῦ ἰατρικοῦ, τοῦ οἰκονομικοῦ, τοῦ νομικοῦ. Καί καθὼς δέν φαίνεται νά σημειώνεται πρόοδος, οἱ παραλλαγές τῶν ἀπόψεων πληθαίνουν, λύσεις προβάλλονται ὡς πανάκεια μέ μόνο στόχο, περισσότερο, πιστεύω, ἀπό ἀμηχανία καί νευρικότητα μπροστά στό μέγεθος τοῦ προβλήματος καί τή στασιμότητα πού παρατηρεῖται, ἀπλῶς κάτω ν' ἀλλάξει. Κυρίως, ὡς πλέον ἐφικτό, ν' ἀλλάξει ἡ μεταχείριση τῶν χρηστών.

Στό πλαίσιο αὐτῆς τῆς συζήτησης φαίνεται νά προβάλλει ἐμφαντικά μιὰ γνώμη πού θέλει τούς χρήστες ἀσθενεῖς, ἐξαρτημένους, «μὴ δυνάμενους», ὅπως λέγεται. Ἡ εὐλογία αὐτῆς θέσης στηρίζεται προφανῶς στό γεγονός τῆς ἐξάρτησης τὴν ὁποία δημιουργοῦν ὀρισμένες ναρκωτικές οὐσίες. Εἶναι ἐπίσης μιὰ ἀντίδραση στό ἐξουθενωτικό νομικό πλαίσιο πού φαίνεται νά διαπνέεται ἀπὸ τὴν ἴδια λογική, ἀφοῦ εἶναι «ἐπιεικέστερο» μέ τούς χρήστες ἡρωίνης ἀπ' ὅ,τι μέ τούς χρήστες χασίς. Οἱ πρῶτοι ἀντιμετωπίζονται ὡς ἀνίκανοι νά ἐλέγξουν τὴ συμπεριφορά τους καί μπορεῖ νά σταλοῦν γιὰ θεραπεία ἐνῶ οἱ δεῦτεροι, ὡς ἐλευθέρως ἐνεργοῦντες, στέλνονται στὴ φυλακή. Ἔτσι, ὅπως ὁμολογοῦν οἱ ἴδιοι οἱ χρήστες, συχνά προτιμοῦν, πρὸ τῆς προσαγωγῆς τους σέ δίκη, νά κάνουν ἐνέσεις ἡρωίνης ὥστε νά χαρακτηρισθοῦν «μὴ δυνάμενοι» παρὰ νά παραπεμφθοῦν ὡς υπεύθυνοι χρήστες χασίς.

Ἡ υἰοθέτηση τῆς ἀποψῆς ὅτι ὁ χρήστης πρέπει νά ἀντιμετωπίζεται ὡς ἀσθενής ἐκδηλώνεται καί στὴν πρόταση περὶ «ἐλευθέρης» πρόσδοσης σέ ναρκωτικές οὐσίες οἱ ὁποῖες θά διανέμονται ἀπὸ νοσοκομεῖα, φαρμακεία, ἢ τέλος πάντων καταστήματα μέ τὴν παρουσία γιατροῦ.

Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τό κατά πόσον θά μπορούσε νά ἐλεγχθεῖ ἡ διακίνηση τῶν ναρκωτικῶν μέ αὐτόν τόν τρόπο, ἀν δηλαδή θά ἀναπτύσσονταν παράλληλα κυκλώματα, καί ἀνεξάρτητα ἀπὸ τό κατά πόσον ἡ πρόταση αὐτῆ ἀπαντᾷ στὰ πραγματικά αἷτια πού δημιουργοῦν τό πρόβλημα, στό γιατί οἱ νέοι ἀναζητοῦν αὐτές τίς οὐσίες, τίθεται ἕνα μεγάλο θέμα πού δέν ἀφορᾷ μόνο τὰ ναρκωτικά. Εἶναι τό ζήτημα τῆς αὐτονομίας, τῆς ἀτομικῆς εὐθύνης καί τῆς ἀξιοπρέπειας.

Πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς πού ἀσχολοῦνται μέ τό θέμα, ὑποστηρίζουν ὅτι οἱ χρήστες ναρκωτικῶν εἶναι θύματα μιᾶς κοινωνίας πού τούς ὠθεῖ στό περιθώριο, στὴν ἀνεργία, στὴν ἀπο-

γοήτευση, στὴ μοναξιά. Εἶναι θύματα τῶν γονιῶν τους, τῆς ἐκπαίδευσης, τῶν πολιτικῶν, τοῦ κεφαλαίου, τῶν ἐμπόρων, τῶν τεχνικῶν τοῦ μάρκετινγκ, τῆς «ὑποκοουλτούρας». Ὑποστηρίζουν ὅτι οἱ ἐπιλογές τους εἶναι ἐξαναγκασμένες, τό χειροπιαστό ἀποτέλεσμα ὄλων τῶν παραγόντων πού ὑπογείως ἀλλά καί φανερά δροῦν γιὰ νά καθορίσουν τὴ συμπεριφορά τους. Μέ δύο λόγια, θέλουν νά ποῦν ὅτι ὄλοι μας, μαζί καί οἱ χρήστες τῶν ναρκωτικῶν, ἀλλά καί οἱ ἐγκληματίες, μικροὶ καί μεγάλοι, δέν ζοῦμε ἐν κενῶ ἀλλά στὴν κοινωνία, ὅτι οἱ ἐνέργειές μας ἐπηρεάζονται, ἀν δέν προσδιορίζονται ὀλοκληρωτικά, ἀπὸ τό πλαίσιο στό ὁποῖο κινούμαστε. Πράγματι ἔτσι εἶναι. Ἀλλά τί μᾶς λέει αὐτὴ ἡ περιγραφή; Ὅτι κάθε γεγονός —καί οἱ πράξεις μας συνιστοῦν γεγονότα— ἔχει τίς αἰτίες του, κάθε γεγονός εἶναι συνέπεια ἄλλων γεγονότων πού προηγήθηκαν. Σωστά, κανεὶς δέν ἀντιλέγει. Ὅμως τί σημαίνει αὐτό; Σημαίνει ὅτι δέν μπορούμε νά πράξουμε διαφορετικά; Ὅτι ἡ συμπεριφορά μας εἶναι ἐξαναγκασμένη ὅπως ἡ «συμπεριφορά» μιᾶς πέτρας πού κινεῖται ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς βαρύτητας, ὅπως ἡ συμπεριφορά τοῦ σκύλου πού κινεῖται ἀπὸ τό ἐνστικτο; Ὑποθέτω ὄχι, γιατί κι αὐτοὶ πού ἀσπάζονται τὸν πλήρη καί καθολικό κοινωνικό ἢ ἀκόμα καί γενετικό ντετερμινισμό ἀντιλαμβάνονται καί τονίζουν π.χ. τὴ σημασία τῆς πρόληψης τόσο σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τὰ ναρκωτικά ὅσο καί σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἐγκληματικότητα.

Ἡ πρόληψη πού περιλαμβάνει τὴν ἐνημέρωση δέν ἀποβλέπει στὴν ἐκπαίδευση τῶν ἀνθρώπων μέ τὴν ἐννοία τῆς ἐκγύμνασης, ὅπως κάνουμε μέ τὰ σκυλιὰ ὅταν τὰ μαθαίνουμε νά ἀποφεύγουν ἢ νά ἀναζητοῦν κάτι. Ἡ ἐνημέρωση ἀπευθύνεται στὴ λογική τῶν ἀνθρώπων. Θέλει νά καταστήσει τὴν κρίση τους καί τὴν ἀπόφασή τους πῶς συνειδητῆ, πῶς μελετημένη, παρέχοντάς τους τίς πληροφορίες καί τὴ γνώση πού ἀπαιτοῦνται. Ἄν οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀπλῶς τυχαῖοι φορεῖς τῶν παραγόντων πού συμβαίνει νά συγκεντρώνονται πάνω τους, τότε ἡ πρόληψη καί ἡ ἐνημέρωση δέν ἔχουν κανένα νόημα. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση, θά ἔπρεπε ἡ προσοχή μας νά ἐστιάζεται στό πῶς νά ἀλλάξουν οἱ συνθήκες πού ἔχουν αὐτὰ τὰ ἀποτελέσματα. | Ἢδη, θεωρῶ ἐξαιρετικά μειωτικό νά μιλῶ γιὰ τίς πράξεις ἀνθρώπων ὡς ἀπλὰ ἀποτελέσματα συνθηκῶν.

Ἀλλά ἀκόμα καί ἡ προσπάθεια πού γίνεται καί οἱ φωνές πού ὑπάρχουν γιὰ νά ἀλλάξουν οἱ συνθήκες δέν προϋποθέ-

των ότι κάποιος, π.χ. οι πολιτικοί, θα αναλάβουν την ευθύνη, δηλαδή θα «άρθουν υπεράνω» των προσδιορισμών που καθορίζουν και αυτούς, για να αλλάξουν τό πώς έχουν τά πράγματα;

Καί δέν είναι ήθικά απαράδεκτο νά αποδίδουμε στους «δυνατούς» ελεύθερη βούληση και ευθύνη και νά αντιμετωπίζουμε τους πολλούς ως ξρμαία και σκευή προσδιορισμών που είναι πέραν του έλέγχου τους; Βέβαια οί «δυνατοί» είναι πύό άποτελεσματικοί στό νά επιβάλλουν καταστάσεις και στό νά επιφέρουν αλλαγές και γι' αυτό τους καλοϋμε νά τό κάνουν. Αυτό, όμως, δέν σημαίνει ότι οί πολλοί δέν διαθέτουν καμία δυνατότητα, δέν έχουν καμία ισχύ. Κάτι τέτοιο όμως, ωστόσο, ύπονοϋμε όταν τους αντιμετωπίζουμε ως άρρώστους. Όταν δέν αναγνωρίζουμε τήν άυτονομία τους, τή βούληση, τήν κρίση τους, τήν άπόφασή τους, τότε τους άφαιρούμε αυτό που όνομάζουμε άνθρώπινη άξιοπρέπεια και τους προσφέρουμε βορά στά χέρια των ισχυρών για νά τους νοθετήσουν, νά τους θεραπεύσουν, στό τέλος νά τους μεταχειριστούν για δικούς τους σκοπούς. Καί σήμερα οί χρήστες ναρκωτικών χρησιμοποιούνται για άλλους σκοπούς. Τιμωρούνται π.χ. όχι τόσο γι' αυτό που κάνουν αλλά γιατί ή τιμωρία τους θά λειτουργήσει παραδειγματικά —έτσι ελπίζεται— για τους υπόλοιπους και για τους ίδιους. Μέ αυτή τή λογική είναι δυνατόν νά τιμωρούνται και πύό άύστηρά άπ' ό,τι ή πράξη τους άπαιτεί, άκριδώς για νά ίκανοποιηθεί πύό άποτελεσματικά ένας ύψηλός και εύγενής στόχος: ή πρόληψη. Χρησιμοποιούνται δηλαδή ως μέσα για έναν σκοπό και ή δική μας συμβολή σ' αυτή τή στάση είναι νά τους χαρακτηρίζουμε —άπό έπιείκεια— συλλήβδην άρρώστους.

Τό νά αναγνωρίζεις τήν άυτονομία, τήν ελεύθερη βούληση, τήν ευθύνη των άτόμων δέν σημαίνει ούτε τήν άποδοχή και έπιβράβευση όποιασδήποτε πράξης τους ούτε τήν έγκατάλειψη τους στην ιδιωτική τους σφαίρα. Σημαίνει ότι τους σέβασαι, ότι δέν μπορεί νά τους κάνεις ό,τι θέλεις, ότι δέν είναι πράγματα. Μπορεί νά μήν μπορεί νά άποδειχθεί άν όντως είμαστε ελεύθεροι — είναι και δύσκολο νά όρίσουμε τί έννοϋμε. Όμως οί κοινωνίες μας συγχροτούνται υπό αυτό τον όρο. Όταν λέμε ότι κάτι είναι κακό ή λάθος, τί έννοϋμε; Δέν έννοϋμε ότι θά έπρεπε νά έχει άποφευχθεί και θά μπορούσε νά έχει άποφευχθεί; Τί νόημα θά είχε ή ήθική σφαίρα τής ζωής μας μέ τίς άξίες και τους κανόνες της, ή πολιτική σφαίρα μέ τους νόμους και τίς άπαγορεύσεις της, άν δέν μπορούμε νά άποδώσουμε ελεύθερη βούληση και συγχρόνως ευθύνη στά άτομα;

Δέν ισχυρίζομαι ότι ή χρήση ναρκωτικών είναι άτομικό δικαίωμα και ότι δική μας μέριμνα πρέπει νά είναι ή έξυγίαση τής διακίνησης, ή πτώση τής τιμής και ή έγγήυση τής ποιότη-

τας. Ούτε όταν λέω «άυτονομία» έννοϋ ότι οί άνθρωποι είναι ανεξάρτητες μονάδες, άνεπηρέαστες, που άποσπώνται άπό τίς συνθήκες που τους περιβάλλουν. Έννοϋ τον όρο κυριολεκτικά, ως άυτορρύθμιση, κατ' αντιδιαστολή προς τήν έτερονομία. Δέν έξουσιάζομαι άπό τον Θεό, τον ήγεμόνα, τή φύση, τά πάθη μου. Άυτονομία δέν σημαίνει κάνω ό,τι μου άρέσει, σημαίνει σκέφτομαι, κρίνω και άποφασίζω για μένα. Δέν σημαίνει κατ' άνάγκη κλείνομαι στόν έαυτό μου, άπομονώνομαι, σημαίνει μετέχω σε μία κοινωνία έλλογα, μέ δικαιώματα και ύποχρεώσεις.

Δέν ισχυρίζομαι βέβαια ότι οί άρρωστοί δέν έχουν δικαιώματα και ύποχρεώσεις. Η άυτονομία των άσθενών είναι ένα άμφιλεγόμενο θέμα άπό μόνο του. Όμως έκχωρούν μεγάλο μέρος τής ευθύνης τους στους ειδικούς, στό γιατρό τους. Γιατί θά πρέπει και για θέματα που δέν είναι στενά ίατρικά, θέματα που άφορούν τήν κοινωνία, νά αναγνωρίζουμε τήν κηδεμονία των ειδικών-ή τήν κηδεμονία των ισχυρών;

Θά έλεγε κανείς ότι υπερβάλλω ύπογραμμίζοντας τίς άρνητικές συνέπειες του νά χαρακτηρίζονται οί χρήστες ναρκωτικών συλλήβδην άρρωστοί και θύματα των κοινωνικών συνθηκών. Μπορεί πράγματι νά υπερβάλλω. Όμως διαπιστώνω ότι αυτή ή τάση παραίτησης άπό τήν ευθύνη έξαπλώνεται. Αντί νά υιοθετούμε και νά ύποστηρίζουμε άρχές που θά μορφώνουν τή γνώμη μας για τό τί είναι όρθό και τί λάθος διακινδυνεύοντας μία έσφαλμένη κρίση, θάζουμε στην άκρη τους ανθρώπους και καταγινόμαστε μέ τά πράγματα, ή άφηνόμαστε. Θά έλεγε κανείς μοιρολατρικά, στή φύση. Η όμοφυλοφιλία είναι γενετικά προσδιορισμένη, λένε μερικοί, άρα δέν είναι κακή, τό έγκλημα είναι κοινωνικά προσδιορισμένο, άρα οί έγκληματίες δέν έχουν ευθύνη, ή κλωνοποίηση παραδιάζει τή φύση, άρα είναι κακή.

Έγώ δέν λέω ότι είναι καλή, ούτε ή όμοφυλοφιλία κακή. Λέω ότι στίς σύγχρονες κοινωνίες πρέπει νά αναγνωρίζουμε στους ανθρώπους τήν ίκανότητα νά πράττουν τό καλό και τό κακό, όπως κι άν όριστεί. Κι αυτό σημαίνει νά έχουν ευθύνη. Η άπόδοση ευθύνης είναι όρος για τή συγκρότηση κοινωνιών, για τήν ύπαρξη νόμων, για τήν άναγνώριση δικαιωμάτων, για τήν ήθική. Μπορεί μέ τήν καταφυγή στή «μή δυνατότητα» νά κερδίσουμε σε έπιείκεια αλλά χάνουμε πάρα πολλά, πρωτίτως τίς σπουδαιές έννοιες τής ελευθερίας, τής άυτονομίας, τής αξιοπρέπειας. Ως πολίτης, θέλω νά μπορώ νά κρίνω μαζί μέ άλλους τί είναι καλό και τί κακό, νά άποφασίζω μαζί τους για τό τί επιτρέπεται, κι άν παρανομήσω, προτιμώ νά τιμωρούμαι άπό τό νά θεραπεύομαι.

ΝΕΥΣΙΣ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΚΑΙ ΤΗΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ

Κυκλοφορεί το **40** τεύχος

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ... Η άλλη άποψη στο βιβλίο

Η ΣΗΜΑΝΤΙΚΗ ΥΠΟΘΕΣΗ ΤΟΥ 1897

του Γιώργου Μαργαρίτη

Μέ συνοπτικές διαδικασίες, ο δημοσιογραφικός, ο ακαδημαϊκός και ο έν γένει ιστορικός κόσμος της χώρας διασχίζει την επέτειο των εκατό χρόνων από τα γεγονότα του 1897. Η αντιμετώπιση αυτή θα μπορούσε να οφείλεται σε λόγους εθνικής αξιοπρέπειας. Κατ' αυτούς ελάχιστη αξία έχει η «ανάμολυση» των στιγμών ταπείνωσης του έθνους και η περιγραφή της μέθης που προηγήθηκε των συμφορών. Θά μπορούσε όμως να οφείλεται και σε άλλες αιτίες. Ιστοριογραφικές λόγου χάριν. Όταν η περίοδος της επανάστασης και του επαναστατικού πολέμου τό διάστημα 1821-1830 απασχολούν τόσο λίγο την τρέχουσα ιστοριογραφία, θά ήταν μάλλον άφύσικο νά προσμένουμε κάτι περισσότερο γιά τό 1897. Η σχέση της σημερινής ελληνικής κοινωνίας μέ την ιστορία της είναι —τό έχουμε ξαναπεί— κυρίως σχέση σύγχυσης και άγνωστισμού. Η ιστορικού χαρακτήρα ρητορεία καλύπτει τίς όποιες ανάγκες, άπαντά —μέ τόν τρόπο που άπαντά— στά προβαλλόμενα έρωτήματα και δέν έπιμένει στά πέραν αυτών εύρισκόμενα. Δέν πρόκειται γιά κακή συμπεριφορά των Νεοελλήνων άπέναντι στό παρελθόν τους. Άπλως, μιά κοινωνία μικρομεσαίων διαστάσεων και άνασφαλούς οικονομικού ύποβάθρου, έρμαιο στις έξελίξεις και τίς τάσεις της διεθνούς οικονομίας και του παρεπόμενου άνταγωνισμού, δέν μπορεί παρά νά αισθάνεται πρόσθετη άνασφάλεια όταν άμφισθητούνται τά άπό την ιστορία νομιμοποιούμενα στοιχεία της ταυτότητάς της. Στο έθνος και στην ιστορία του βλέπει αυτή ή κοινωνία τό καταφύγιό της, τόν συνεκτικό της ιστό, τό στοιχείο της συλλογικότητας που θά επέμβει στις πιό κρίσιμες στιγμές γιά νά άντιτάξει τούς άμειλικτους κανόνες της παγκόσμιας άγοράς και των διεθνών σχέσεων, τά δίκαια του έθνους. Δίκαια που όπωσδήποτε τυχαίνει νά εκφράζουν τά κοινωνικά αιτήματα και τίς φοβίες του σήμερα. Στίς συνθήκες αυτές ή πολύ μεθοδική ένασχόληση μέ την ιστορία λειτουργεί ως άνατροπέας κοινωνικών σταθερών. Έπικίνδυνα πράγματα δηλαδή, που κανείς δέν έχει ανάγκη. Γιά τούτο κυριαρχεί ο ιστορικός άγνωστισμός. Άγνωστισμός που εκφράζεται είτε μέ τή μή ένασχόληση μέ καιρίες —άρα και ένοχλητικές— στιγμές της ελληνικής ιστορίας είτε μέ έκτροπές προς την άσήμαντη, μή ένοχλητική λεπτομέρεια, εκείνη που άποδέχεται ή κοινωνία και που, ταυτόχρονα, επιτρέπει την ακαδημαϊκή καριέρα των υπηρετούντων αυτήν. Παραλλαγές δηλαδή του έσοαι άναπάντητου έρωτήματος: δέκα καντάρια σίδερο πόσες βελόνες θγάνουν;

Υποψιαζόμαστε, όμως, ότι, παρ' όλ' αυτά, τό 1897 υπήρξε και ότι φέτος συμπληρώνονται εκατό χρόνια άπό τά τότε συμβάντα. Υποστηρίζουμε δέ ότι τά τελευταία μās ενδιαφέρουν όχι έπειδή είναι διδακτικά —οί κοινωνίες διδάσκονται κυρίως άπό τά εκάστοτε συμφέροντά τους, των όποιων τή διεκδίκηση έμμεσα μόνο στηρίζουν στην έν γένει παιδεία τους— αλλά έπειδή, έδώ που είμαστε, έχει σημασία νά θυμίζουμε αυτά που όντως συνέβησαν άλλοτε. Είναι ο δικός μας πόλεμος ενάντια στον έρποντα άγνωστισμό. Τό όποιο μεθερμηνεύομενον σημαίνει ότι άρνούμαστε στην μικρομεσαία άνασφάλεια τό δικαίωμα νά όρίζει τή γνώση και την παιδεία του λαού μας.

Τό '97 δέν άνήκει στην εποχή μας, δέν βρίσκεται καν στον αιώνα μας. Γιά την υπόθεση του ελληνικού εθνικισμού, όμως, άποτελεί τή διάβαση ενός ιστορικού Ρουβίκωνα που προαναγγέλλει, άνεξάρτητα άπό τίς τότε τύχες των ελληνικών όπλων, την έπιλογή του πολέμου ως τρόπου ύλοποίησης των εθνικών προσδοκιών. Μιά άπόφαση που σε προηγούμενες εποχές τό έθνος δέν είχε άποτολήσει ούτε σε συνθήκες άπειρώς πιό εύνοϊκές. Άπόφαση που σηματοδοτεί μιά νέα ένότητα άντιλήψεων και εγκαινιάζει μιά περίοδο που χονδρικά κράτησε ως τό 1922, έτος μεγάλης συμφοράς και —ως εκ τούτου— επαναδιαπραγμάτευσης των έπιλεγμένων σταθερών.

Η έπιλογή της πολεμικής όδου, ως μέσου κατάκτησης των θεωρουμένων ως δικαίων του έθνους, πρόσβαλε άμέσως, συνειδητά ή άσυνείδητα, δύο σημαντικά έρωτήματα, ή άπάντηση στα όποια έθιγε και τίς κοινωνικές ισορροπίες και τόν τρόπο σκέψης των πολλών και τίς πολιτικές έπιλογές των κυβερνώντων. Τό πρώτο ήταν τό ποιοί θά κάνουν τόν πόλεμο και τό δεύτερο τό πώς θά τόν κάνουν. Αυτόνομητα έρωτήματα δηλαδή, μέ λιγότερο αυτόνομητες άπαντήσεις.

Πάνω σε αυτά ή κοινωνία είχε ήδη, στους προηγούμενους καιρούς των άναζητήσεων, μεγάλο πρόβλημα νά άποφασίσει. Η είσοδος στους σύγχρονους καιρούς είχε αλλάξει τίς προδιαγραφές των πολέμων, άπαιτούσε την παρουσία στα πεδία των μαχών όσο τό δυνατόν περισσότερων ανθρώπων, συγκροτημένων, πειθαρχημένων, ντυμένων και έξοπλισμένων όμοίμορφα. Άπαιτούσε, μέ άλλα λόγια, την καθολική στρατέυση και πειθαρχηση των πολιτών σε μηχανισμούς που τό κράτος δημιουργούσε και συντόνιζε. Άπαιτούσε έπίσης την οικονομική συνεισφορά των πολιτών σε μιά υπόθεση, τό κόστος της όποιας υπερέβαινε τά μέχρι τότε δημοσιονομικά μεγέθη.

Στό κεντρικό τμήμα του έρωτήματος άπαντούσε γιά πολύ

καιρό ή πενία τών μέσων πού παρουσιαζόταν σταθερά έχθρική στό μέγεθος τών διακηρυγμένων φιλοδοξιών. Τό αποτέλεσμα ήταν μιά χρόνια ενδιάμεση κατάσταση, όπου πολλές λόγος ἐγένετο περί στρατού, πολλά έξοδοά επίσης, χωρίς όμως ό στρατός αυτός νά συγκροτείται, χωρίς οί έπιλογές νά φθάνουν ως τίς έσχατες συνέπειές τους: στην ύποταγή όλων τών πόρων τής χώρας στην προετοιμασία τής πολεμικής ανάμετρησης. Οί πολεμικές δαπάνες κυμαίνονταν στό 1/3 ή στό 1/4 του προϋπολογισμού (πού ό ίδιος αντιπροσώπευε μικρό κλάσμα τών έτσι κι άλλως μικρών πόρων του έθνους) σέ όλη τήν όθωνική περίοδο και στά μέχρι τό 1878 χρόνια, χωρίς, όμως, αυτό νά επιτρέψει ούτε τήν επαγγελματοποίηση του στρατού ούτε τόν επαρκή έξοπλισμό και έφοδιασμό του ούτε, μέ άλλα λόγια, τήν έμπλοκή του σέ πραγματικό πόλεμο. Η διατήρηση υπό τά όπλα 10 ως 15.000 ανδρών προσέκρουε σέ πλήθος δυσκολιών. Αν και ό βασικός πυρήνας αποτελείτο από έθελοντές — μέ γνώμονα τόν διορισμό παρά τίς όποιες άλλες ιδεολογικές παραμέτρους — τό συμπλήρωμα τών κενών από κληρωτούς αποδεικνυόταν μιά δύσκολη υπόθεση, στην όποία αναμειγνυόταν πλήθος, ξένων πρός τό στρατό, στοιχείων. Τό θέμα τό διαχειρίζονταν περισσότερο οί πολιτευτές παρά οί στρατιωτικές υπηρεσίες του ύπουργείου τών Στρατιωτικών. Οί συνεχείς περί στρατού συζητήσεις και ή αδιάκοπη ψήφιση στρατιωτικών νομοθετημάτων υπέκρυπταν άσχημα τή γενική αδιαφορία πολιτικών και κοινωνίας γιά τήν πολεμική προετοιμασία τής χώρας. Σέ αντίσταθμισμα, και έφόσον ή ρητορική αποδοχή του πολέμου έπλανάτο άπειλητική επί τών κεφαλών τών ήγητόρων του έθνους, έκαλλιεργούνταν —όλοένα και πιο έντατικά — ό μύθος: Η αναμενόμενη σύρραξη μέ τήν Όθωμανική Αυτοκρατορία και ή άπελευθέρωση τών υπόδουλων αδελφών δέν μπορούσε παρά νά είναι επανάληψη του 1821. Ένός 1821 καθ' όλα τεχνητού και φανταστικού, καθώς συνοψίζονταν στην άπόλυτη ισχύ και τίς χωρίς όρια δυνατότητες τών έθελοντικών ομάδων, τών παλικαριών πού θά άναθαν τή δάδα τής επανάστασης στίς υπόδουλες περιοχές και θά όδηγούσαν στό θρίαμβο τούς άπανταχού Έλληνες.

Η ανάδειξη και ή κυριαρχία του παραπάνω σχήματος, πού μπορούσε ταυτόχρονα νά έξυπηρετήσει και τή μεγαλόστομη ρητορεία και τίς κοινωνικές άντοχές, όφειλονταν στό μικρό δημοσιονομικό και, προπαντός, κοινωνικό του κόστος. Η κατασκευή και ή συντήρηση σύγχρονων ενόπλων δυνάμεων συνδέονταν άμεσα μέ τή δημιουργία μιάς σύγχρονης κρατικής μηχανής, ίκανής νά επιβάλει κανόνες στην κοινωνία, κανόνες πού μετέβαλαν τούς όρους ζωής τών ανθρώπων και πού άνέτρεπαν κοινωνικές λειτουργίες και ισορροπίες. Ήταν κατά συνέπεια μη άποδεκτοί, ως και έχθρικοί, από τόν κοινωνικό ιστό τής χώρας. Τό φαινόμενο δέν είναι αποκλειστικά έλληνικό, καθώς συνοδεύει τίς διαδικασίες δημιουργίας σύγχρονων θεσμών σέ όλες τίς προσδλέπουσες πρός τό ευρωπαϊκό πρότυπο χώρες. Έξυπακούεται δέ ότι στα φτωχότερα κράτη τό κόστος τής προσαρμογής γινόταν δυσβάστακτο. Η προσήλωση στό «θύλο του '21» άποτελούσε λοιπόν μιά αναγκαστική έπιλογή μέ πολύπλοκες όσο και ισχυρές κοινωνικές ρίζες.

Ό ρωσοτουρκικός πόλεμος του 1877-1878 κλόνησε βίαια τίς παραπάνω πεποιθήσεις. Οί έντυπωσιακές επιδόσεις του όθωμανικού στρατού στην Πλέβνα και στό Κάρς — άπέναντι θυμίζουμε στην ισχυρότερη στρατιωτική δύναμη τής Ευρώπης — αποκάλυψαν τίς ύλικές ανεπάρκειες τών περι άλυτρωτισμού προθέσεων, ενώ ή αναγκαστική άπραξία τών ελληνικών δυνάμεων σέ όλη τή διάρκεια τής «έθνικής εύκαιρίας»

δημιούργησε έντάσεις στην φιλοδοξη πρωτεύουσα του ελληνισμού. Η ίδια ή τεχνική πρόοδος ώθούσε έξάλλου σέ έπανεκτίμηση τών πραγμάτων. Τό 1877 έγινε ή πρώτη σοβαρή προσπάθεια άπόκτησης σύγχρονου όπλισμού: εισήχθησαν τά τυφέκια Γκρά και άποκτήθηκαν πεδινά και όρειδατικά πυροβόλα Κρούπ τών 75 και 87 χλστ. Τόσο ή δραστηκή άκτίνα τών νέων όπλων όσο και ή ανάγκη ένταξης του πυροβολικού στίς τακτικές κινήσεις επέβαλαν αναθεώρηση τών ως τότε κρατούντων. Τό αίτημα γιά τακτικό στρατό επανήλθε ισχυρά στό προσκήνιο.

Η έξυπνρήτηση του αίτήματος έγινε κατ' άρχήν «ρητορικά», μέ έναν καταγισμό όργανισμών και νόμων περί στρατεύματος. Τό 1878 ψηφίστηκε ό περί καθολικής στρατολογίας νόμος, ενώ τό 1877, τό 1880, τό 1881 και τό 1885 έκπονήθηκαν όργανισμοί του στρατεύματος πού αύξομείωναν τίς μονάδες έκστρατείας στα χαρτιά, έξορκίζοντας τήν άπογοιτευτική πραγματικότητα. Οί ουσιαστικές άλλαγές θά γίνουν μέ πιο βασανιστικούς τρόπους και συχνά ή πραγματική τους σημασία δέν ήταν άμεσα κατανοητή. Η περίπου συνεχής κατάσταση έπιστρατεύσε, στα χρόνια 1877 ως 1882, κινητοποίησε πλήθος πολιτών κάτω από τίς σημαίες και, παρά τίς έλλείψεις, τίς άρρώστιες και τήν άπραξία, εισήγαγε τήν έννοια τής πανστρατιάς στην ελληνική κοινωνία.

Η δύναμη του στρατού τό 1881 έφθανε τούς 80.000 άνδρες, πράγμα πού τόν έκανε γιά πρώτη φορά στρατό πολιτών και πού γέννησε σέ αυτούς τήν αίσθηση ότι μετέχουν στίς περιπέτειες και στα δρώμενα του έθνους. Τήν ίδια στιγμή ή άσκηση έπίσημης κυβερνητικής πολιτικής δια τών «άνταρτικών σωμάτων» δημιούργησε διαφορετικές έντυπώσεις ως πρός τίς δυνατότητες του κράτους και τό ρόλο τών άποφασισμένων.

Πέρα από τίς έμπειρίες τών μετασχόντων, και τά όσα ή κοινωνία άποδέχθηκε, πλήθος άλλα στοιχεία έδειχναν τά όρια παρόμοιων έπιλογών. Τό κόστος τών στρατιωτικών κινητοποιήσεων ήταν τόσο δυσβάστακτο, πού ύπονόμευε, σέ τελευταία άνάλυση, τίς προσπάθειες γιά στρατιωτική άποτελεσματικότητα. Ένας όγκώδης στρατός μπορούσε ίσα ίσα νά έξασφαλίσει τήν ύπαρξή του, τίποτε περισσότερο. Ίκανά τελέχη, μορφωμένοι άξιωματικοί ύπήρχαν μόνο στό πυροβολικό και στό μηχανικό. Η ίδια ή δομή του στρατεύματος ήταν αρχαϊκή. Η κυριότερη εκ τών ναπολεόντειων μεταρρυθμίσεων, ή όργάνωση του στρατεύματος σέ άυτοτελείς μονάδες, μεραρχίες, προβλεπόταν μόνο στα χαρτιά και, στην ειρήνη, στίς άσκήσεις ή στίς πολεμικές κρίσεις, ό στρατός άναπτυσσόταν σέ τάγματα ή τό πολύ συντάγματα. Ο στρατηγικός έλιγμός ήταν άγνωστος κάτω από αυτές τίς συνθήκες, ό συνδυασμός τών όπλων — πεζικού, ίππικού, πυροβολικού, μηχανικού — ήταν πρακτικά άδύνατος σέ τρόπο πού ή όλη εικόνα — παρά τίς στολές — παρέπεμπε περισσότερο στα στρατόπεδα τών καπεταναίων του 1821 παρά στους σύγχρονους στρατούς τής Ευρώπης.

Όποσδήποτε οί περίοδοι τής τρικουπικής διακυβέρνησης (1882-1885, 1886-1890 ιδιαίτερα) δέν ήταν άγονες και στάσιμες γιά τά στρατιωτικά τάγματα του έθνους. Παρά τίς μικρές οικονομικές δυνατότητες, έγιναν σημαντικές επενδύσεις στην εκπαίδευση τών στελεχών του στρατεύματος, ιδιαίτερα του πεζικού. Γαλλική στρατιωτική άποστολή μέ συμβουλευτικά καθήκοντα υπό τόν εύσυνείδητο στρατηγό Βωσσέρ ένίσχυσε τίς προσπάθειες γιά νά ξεπεραστούν οί αντιδράσεις τών παλαιών στελεχών του στρατού στίς νέες ιδέες. Αναδιοργανώθηκε ή Σχολή Ευελπίδων και δημιουργήθηκε Σχολή Υπαξιωματικών. Οί βελτιώσεις ήταν σχετικές και όποσδήποτε όχι άμεσα όρατές. Η διαμόρφωση επιτελικών σχεδίων και κανόνων τακτι-

κῆς προχώρησαν ἐλάχιστα, καθὼς ἔλειπαν στοιχειώδεις γιὰ τοῦτο προϋποθέσεις, ὅπως, λόγου χάριν, ἡ χαρτογράφηση τῆς χώρας. Ἡ συγκρότηση ὑπηρεσιῶν, ἐπιμελητείας, ὑγειονομικοῦ, ἐπικοινωνιῶν προχώρησε ἐλάχιστα, πράγμα πού φάνηκε στίς ἐπικείμενες ἐμπλοκές. Ὁ στρατός παρέμεινε, σέ ὅλη αὐτή τήν περίοδο, ἄθροισμα μικρῶν μονάδων, ταγμάτων βασιικά, χωρίς νά μπορέσει νά συγκροτηθεῖ σέ μεγάλες συμπαγεῖς μονάδες, μεγέθους μεραρχίας ἢ ταξιαρχίας, ὅπου ἡ τακτική θά μπορούσε νά στηριχθεῖ στό συνδυασμό τῶν ὄπλων καί ἡ στρατηγική νά στηριχθεῖ στήν αὐτονομία τῶν σχηματισμῶν. Σέ περιόδους ἐντασης, ἡ φάλαγγα γινόταν τό βασικό ἐργαλεῖο πολέμου, ὅπως στήν πρῖν ἀπό τό Ἀούστερλιτς Εὐρώπη.

Ἀκόμα, ὅμως, καί ἡ περιορισμένη ἐμβέλεια αὐτή προσπάθεια ἐξάντλησε τίς δυνατότητες τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας καί τῆς κοινωνίας. Ἡ κρίση ξέσπασε τό φθινόπωρο τοῦ 1885, μετά τήν πραξικοπηματική προσάρτηση τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας στή βουλγαρική ἡγεμονία. Ἀπό τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1885 ὡς τόν Μάιο τοῦ 1886, ἡ κυβέρνηση Δεληγιάνη, παρασυρμένη ἀπό τήν ἴδια τῆς φιλοπόλεμη ρητορεία, κράτησε σέ ἐπιστράτευση περίπου 85.000 στρατό. Τό τεράστιο κόστος τῆς κινητοποίησης — περίπου 130.000.000 δραχμές: δύο ἐθνικοί προϋπολογισμοί —, ἡ δραματική διαχείμαση στή ἀφιλόξενη θεσσαλική πεδιάδα μέ τίς πάμπολλες ἐλλείψεις, τήν ἀπραξία καί τό θανατικό, πού αὐτές ἔφεραν, συμπληρώθηκαν ἀπό τήν ταπεινωτική τροπή τῶν ἀψιμαχιῶν στίς ἀρχές Μαΐου. Στό ὀνομαζόμενο ἐπεισόδιο τῆς Κούτρας, μία δλόκληρη διλοχία εὐζώνων, μέσα σέ συνθήκες ἀπερίγραπτης σύγχυσης, παραδό-

θηκε στόν ἐχθρό. Ἡ κυβέρνηση Τρικούπη, πού ἐπανῆλθε στήν ἀρχή μετά τήν καταστροφική τροπή τῶν γεγονότων, προκάλεσε, τό ἐπόμενο ἔτος, τή δίκη τῶν ὑπευθύνων τῆς καταστροφῆς σέ μία προσπάθεια νά καντηριάσει τόν ἐρασιτεχνισμό τοῦ στρατεύματος καί νά ἀποκομίσει ταυτόχρονα κομματικά ὄφελῃ. Στήν πράξη, ἡ ταπείνωση καί ἡ δίκη λειτούργησαν ὡς καταδικαστικοί τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ μηχανισμοί. Τό κύρος τοῦ στρατοῦ στήν κοινωνία καταδαρθρώθηκε καί ὁ περὶ ἐπανάληψης τοῦ '21 μῦθος ἤρθε καί πάλι μέ ὀρμή στό προσκήνιο.

Ἡ τρικουπική πολιτεία ἐστρεφε ἐξάλλου σέ πολλά σημεῖα τόν στρατό ἐνάντια στήν κοινωνία. Καθὼς ὁ πρῶτος ἦταν, συγκριτικά, τό πλέον ἀξιόπιστο ὄργανο τοῦ κράτους, χρησιμοποιήθηκε ἐντονα σέ δύσκολα πεδία τῆς ἐκσυγχρονιστικῆς πολιτικῆς. Ἡ φοροσυλλογή, συχνά μέ ἀνορθόδοξες μεθόδους, ξυλοδαρμούς καί κακοποιήσεις, ἦταν ἡ ἀντικείμενο ἐκστρατειῶν τοῦ στρατεύματος στήν ὑπαιθρο καί στά νησιά. Ἡ ἐξασφάλιση δέ τῆς δημόσιας τάξης διὰ τοῦ στρατεύματος προκαλοῦσε ἀληθινές τραγωδίες σέ βάρος κατά τεκμήριο ἀθῶων. Τό σύστημα τοῦ κονακιουῦ λόγου χάριν, βασική μέθοδος ὑποταγῆς τῶν λιποτακτῶν καί τῶν καταζητουμένων, συνίστατο στήν ἐγκατάσταση στρατιωτικοῦ ἀποσπάσματος στά σπίτια τῶν συγγενῶν ἢ τῶν ὑπόπτων γιὰ περιθάλψη καί στήριξη τῶν διωκόμενων. Ἡ ἐγκατάσταση αὐτή, σέ βάρος τῶν οἰκογενειακῶν πόρων, κατέστρεφε περιουσίες, μέχρι καί τά ἀναγκαῖα γιὰ τήν ἐπιδίωξη ἀγαθῶ. Οἱ ἐνέργειες αὐτές, συνδυαζόμενες μέ τή γενικότερη εἰκόνα τοῦ στρατεύματος, τόν ἀλκοολισμό, τούς ἀτε-

λειώτους καβγάδες, έπειθαν και τούς πλέον αισιόδοξους ότι ελάχιστα μπορούσε ή τρέχουσα κατάσταση να προσβλέπει στην έξυπνέρευση των μεγάλων όραμάτων του έθνους.

Οί περί έκσυγχρονισμού και ανάπτυξης του στρατού Ξηράς προθέσεις εγκαταλείφθηκαν πρακτικά στη δεκαετία 1886-1897. Γυμνάσια άξια λόγου έγιναν μόνο τό 1889, ένώ οί ραγδαίες πρόοδοι στον τομέα του πυροβολικού και προπαντός του όπλι- σμού του πεζικού, μέ τήν εισαγωγή των επαναληπτικών τυφε- κίων Μάουζερ και Μάνλιχερ, πέρασαν άπαρατήρητες από τό ελληνικό ύπουργείο των Στρατιωτικών. Η κυβέρνηση Τρικού- πη, άντιμέτωπη μέ τις διαρκώς αυξανόμενες δημοσιονομικές πιέσεις, έστρεψε τό ενδιαφέρον της στό ναυτικό, όπου και πραγ- ματοποίησε τή σημαντική για τόν καιρό της και για τις δυνα- τότητες της χώρας αγορά τριών θωρηκτών, «Σπέτσαι», «Υδρα» και «Ψαρά», πού έξασφάλισε για μεγάλο χρονικό διάστημα ναυτική ύπεροπλία της Ελλάδας στό Αιγαίο. Φυ- σικά όλα τά παραπάνω έγιναν μέ δυσβάστακτο δημοσιονομι- κό κόστος, μέ έσωτερικό και έξωτερικό δανεισμό πού ύπνό- μενε τις προοπτικές αξιοποίησης άκόμη και αυτών πού είχαν έπιτευχθεί.

Τέλος, ή πολεμική συγκρότηση του ελληνικού κράτους δρέ- θηκε όπωσδήποτε ένισχυμένη —έμμεσα αλλά και ουσιαστικά— από τά δημόσια έργα της περιόδου. Οί σιδηροδρομικές γραμ-μές διευκόλυναν τήν έπιστράτευση, τή συγκέντρωση και τόν έφοδιασμό των στρατευμάτων και, σέ περίπτωση πού αυτό προβλεπόταν, έδιναν δυνατότητα στρατηγικών μετακινήσε- ων. Οί δρόμοι συμπλήρωναν αυτές τις δυνατότητες ένώ ή το- μή της διώρυγας της Κορίνθου άπλοποιούσε τήν επικοινωνία της Δυτικής μέ τήν Ανατολική Ελλάδα. Οί δειλές δέ διομη- χανικές απόπειρες της χώρας δημιουργούσαν κάποιες δυνα- τότητες έφοδιασμού και έξοπλισμού του στρατού από έγχώ- ριους πόρους. Όλ' αυτά, όμως, θά γίνουν άντιληπτά αργότε- ρα, όταν τό δίλημμα ανάμεσα στον σύγχρονο πόλεμο και στη μίμηση του 1821 θά έχει εκλείψει.

Οί έπιλογές του 1897

Τό 1897, ή απόφαση για άκύρωση της συντηής —έκούσια ή άναγκαστικά έπιλεγόμενης— πολεμικής πολιτικής του ελλη- νικού κράτους δέν είχε σχέση μέ τή μεταβολή των άντικειμενι- κών δεδομένων και τήν εκτίμηση των πραγματικών δυνατοτή- των. Οί παράμετροι ήταν ιδεολογικές. Υπόθεση άποφασιστι- κότητας πού ξεπηδούσε από παντού, από τό κράτος, τήν κοινωνία και τις ιδέες πού τή διέτρεχαν. Τό αίτημα για όπλα κέρδιζε συνεχώς έδαφος ανάμεσα στους πολίτες της χώρας από τούς Όλυμπιακούς του 1896 και μετά. Η διάψευση των αι- σιόδοξων προσδοκιών πού είχε προκαλέσει ή έξοδος άνταρτι- κών σωμάτων της Έθνικής Έταιρείας στό μακεδονικό έδα- φος, τό καλοκαίρι του 1896, θέριεψε τά πάθη άντί να τά κατα- σιγάσει. Στρατιώτες και αξιωματικοί άφηναν τις μονάδες τους, μέσα σέ άτιμωρησία πού έξασφάλιζε ή γενική συναίνεση, για να πολεμήσουν ιδιωτικά στην Μακεδονία ή τήν Κρήτη. Τό φθι- νόπωρο ή Έθνική Έταιρεία έγινε κράτος έν κράτει και δια- χειρίστηκε μέ ιδανικό τρόπο τό θάνατο των «έν Μακεδονία πε- σόντων έθελοντών» για να νομιμοποιήσει τήν πολιτική της πα- ρέμβαση και τις στρατιωτικές της πρωτοβουλίες μέσα από τή μεταφυσική της θυσίας.

Οί έπιλογές έγιναν μέ τήν ταχύτητα και τήν ένταση καταγι-

δες. Πολύ δύσκολα μπορεί κανείς να παρακολουθήσει μέ ακρί- βεια τή λειτουργία των πραγμάτων και να αναδείξει τις βαθύ- τερες αιτίες τους. Ένα κύμα έθνικής έπιθετικότητας μέ μετα- φυσικό υπόβαθρο κυρίευσε τή χώρα. Υπομιαζόμεστε ότι για τή δημιουργία του κλίματος έντασης ευθύνεται ένα πολύμορ- φο μείγμα ιδεών, πληροφοριών, εκδηλώσεων, ψυχολογικών συγκρούσεων, ένθουσιασμών και φόβων. Η από τήν Έσπε- ρία προερχόμενες ιδέες, πού αναδείκνυαν τήν ύποκειμενικό- τητα ως κεντρικό διαμορφωτή της ιστορίας, επέδρασαν όπωσ- δήποτε, καθώς μάλιστα πολλές από τις παραμέτρους τους εκλαϊκεύτηκαν μέσα στο όλυμπιακό έτος 1896. Η δύναμη των εκλεκτών και άποφασισμένων μπορούσε να ανατρέψει αριθ- μούς και μέσα. Τό άποδείκνυαν, εκτός των άλλων, οί έπιτυ- χίες των άποφασισμένων λαών, έστω και ήμιάγρων, άπέναν- τι σέ ευρωπαϊκές αυτοκρατορίες. Η αντίσταση των μαχτιντι- στών και ή μάχη της Άντουα έδειξαν τά όρια του «σύγχρονου» και του ίσχυρού στην πολεμική άναμέτρηση. Ταυτόχρονα λει- τουργούσαν οί φοβίες. Η τύχη των Άρμενίων, λίγους μήνες πριν, άπειλούσε τούς άλύτρωτους αδελφούς. Άκόμη και στην περίπτωση πού οί τελευταίοι θά γλίτωναν από τόν πανισλαμι- κό φανατισμό, οί πρόοδοι των σλαβικών έθνών των βορειότε- ρων Βαλκανίων έκαναν πολύ πιθανή τήν επικράτηση ή έλλη- νικών λύσεων στον Βορρά. Κι έπειτα ήταν ή επικαιρότητα. Ο έντονος άναθρασμός της Κρήτης, οί συγκρούσεις και οί διαρ- κείς φήμες για έξέσπασμα ταραχών και σφαγών στις πόλεις του νησιού. Όλ' αυτά λειτουργούσαν ύπεροβολικά έντονα σ' έναν πληθυσμό πού είχε πρόσφατα ζήσει τις τελετές έθνικής αυτο- πεοίησης πού συνόδεψαν τούς Όλυμπιακούς και όπου οί συλλογικές άντιλήψεις είχαν κλιμακωτά άλλαξει.

Καμία κυβέρνηση και κανένα κράτος δέν θά μπορούσε να άντέξει τέτοια πίεση. Τό φθινόπωρο του '96 οί έπιτελείς των Άνακτόρων διαπίστωναν τήν άνεπάρκεια του στρατού και τούς κινδύνους του πολέμου. Τόν Φεβρουάριο του '97 οί ίδιοι έπιτελείς άποφάσιζαν τήν άποστολή έκστρατευτικού σώματος στην Κρήτη υπό τόν ύπασπιστή του βασιλέως, συνταγματάρχη Βάσσο, για να καταλάβει τό νησί στο «όνομα του βασιλέως των Έλλήνων». Τόν Μάρτιο ή κυβέρνηση έδωσε όπλα, πυρο- μαχικά και έφόδια στην Έθνική Έταιρεία ώστε να προκαλέ- σει διά των έθελοντών της τήν επανάσταση πού θά λύτρωνε τούς προσμένοντες άλύτρωτους αδελφούς. Ταυτόχρονα τήν ίδια σκέψη έκαναν πλήθος άπλοί πολίτες πού έσπευδαν να προ- μηθευτούν πολύκροτα και γκαράδες στα όπλαπωλεία της Άθή- νας πριν αναχωρήσουν για τα σύνορα, μέ τόν ίδιο τρόπο πού οί συνήθεις άνθρωποι άναχωρούν για τό κνήγι.

Άντί για τήν επανάσταση των άλύτρωτων και τήν επανά- ληψη του 1821, ήρθε ό πόλεμος και ή έντυπωσιακή άναστρο- φή των διαθέσεων και των πραγμάτων. Όλος αυτός ό κραυ- γαλέος παλλαϊκός ένθουσιασμός των προηγούμενων μηνών έξανεμίσθηκε χωρίς να αφήσει ίχνη. Ο ελληνικός στρατός ήτ- τήθηκε χωρίς να πολεμήσει μέ σθένος άντάξιο της προηγούμε- νης αισιοδοξίας. Χωρίς καν να αιμορραγήσει. Οί άπώλειές του ήταν ιδιαίτερα μικρές. Ηττήθηκε από έναν μέτριο για τά μέ- τρα της εποχής στρατό, πού έπιπλέον είχε μόνο σχετική αριθ- μητική ύπεροχή. Και τί σημασία είχε ή τελευταία όταν οί πε- ρισσότερες μονάδες και, προπαντός, οί περισσότεροι στρατιώ- τες ή έθελοντές του ελληνικού στρατού ούτε πού πρόλαβαν να πάρουν μέρος στις μάχες.

Τήν εύκολη ήττα τήν άποδίδουν οί σ' αυτά τά πράγματα ει- δικοί στις τεχνικές παραμέτρους. Δέν έχουν άδικο. Τά ελληνι- κά στρατεύματα ήταν πλήρως άνίκανα να έλιχθούν ως μεγά- λες μονάδες, να συνδυάσουν τά όπλα τους, να πειθαρχήσουν

τά πυρά τους, νά ἀντέξουν πυρά ἔστω καί ἄστοχου ἐχθρικοῦ πυροβολικοῦ, νά μετακινηθοῦν χωρὶς νά χάσουν πλῆθος ὑλικά καὶ κατὰ βούληση διααρρέοντες φαντάρους. Τό ἐντυπωσιακό, ὅμως, στοιχεῖο βρίσκεται στίς μὴ τεχνικές παραμέτρους. Στὴν καθολικὴ αἴσθησι τῆς ἡττας πού κυριάρχησε στίς πράξεις καὶ στίς σκέψεις τῶν μέχρι χθὲς ὑπεραισιόδοξων μαχητῶν καὶ ἀξιωματούχων, ἀπὸ τὴν πρώτη κιόλας στιγμή τοῦ πολέμου.

Δέν θά ἦταν ὑπερβολὴ νά ὑποστηρίξουμε ὅτι τὸν ἑλληνικὸ στρατὸ τὸν διέλυσαν διαδοχικὲς κρίσεις φοβίας. Ἡ φοβία τοῦ πυροβόλου στίς συνοριακὲς ἐμπλοκὲς, ἡ φοβία τοῦ ἐχθρικοῦ ἱππικοῦ στὴν κίνηση ἀπὸ τὴ Λάρισα στὰ Φάρσαλα, μέσα ἀπὸ τὸν κάμπο, ἡ φοβία τῆς κύκλωσης στὰ Φάρσαλα, τὸν Δομοκὸ ἢ στίς διαβάσεις τῆς Ὀθρου. Μιά αἴσθησι κατακλυσμοῦ πού δέν δικαιολογοῦσε οὔτε ἡ σπιρτάδα οὔτε ἡ πρωτοβουλία οὔτε ἡ τόλμη τοῦ ἐξαιρετικὰ ἀργοῦ ἀντιπάλου — καὶ γι' αὐτὸν ἡ συντεταγμένη μετακίνηση ἦταν δυσεπίλυτο πρόβλημα. Θά ἔλεγε κανεὶς ὅτι τὸ κενὸ πού ἄφησε ἐξατιμζόμενος ὁ ἐνθουσιασμός ἔσπευσε νά τὸ καλύψει ἡ ἀπελπισία, ἡ παθητικὴ παραίτηση καὶ οἱ μέχρως ὑστερίας ἐξωτερικὲς τὸς ἐκφράσεις. Ὅποια ἀντίφρασις, πού θά ἔλεγε καὶ τὸν καιρὸ ἐκεῖνο.

Ἐμοιάζαν μὲ παιχνίδια τοῦ μυαλοῦ ὄλ' αὐτὰ καὶ μάλιστα σέ συλλογικὸ ἐπίπεδο. Παιχνίδια πού δημιουργοῦν ψευδαισθήσεις καὶ πού ἐξοβελίζουν τοὺς πολλοὺς καὶ τοὺς ἡγέτες τοὺς ἀπὸ τὸν κόσμον τοῦ ὑπαρκτοῦ σ' ἐκεῖνον τῆς μεταφυσικῆς καὶ τῶν ὀνείρων. Στὰ τέλη τοῦ Ἀπριλίου, ἐνῶ ὁ πόλεμος στὴ Θεσσαλία εἶχε πλέον κριθεῖ καὶ ἀναζητοῦνταν ἤδη διπλωματικὴ διέξοδος, ἔφθασε στὸ μέτωπον τῆς Ἠπείρου ἡ Ἠπειρωτικὴ Φάλαγγα, μιά μονάδα ἐθελοντῶν ἀπὸ ἐκεῖνες πού κουβαλοῦν πολυάριθμους θρῦλους μὲ ὄλες τίς προσδοκίαις πού τοὺς ἀναλογοῦν. Ἀρκοῦσε αὐτὸ γιὰ νά ἀνατραπεῖ καὶ πάλι ἡ διάθεσι στὸ μυαλὸ τῶν Ἑλλήνων. Ἡ διπλωματικὴ διέξοδος ἀναδλήθηκε καὶ ἡ Ἠπειρωτικὴ Φάλαγγα ἀποδιβάστηκε στὴ βόρεια ἀκτὴ τοῦ Ἀμβρακικοῦ γιὰ νά δικαιώσει τὰ ἀναγεννημένα ὄνειρα τοῦ ἔθνους. Συνάντησε ἐκεῖ μερικὲς τουρκικὲς μονάδες ἐφοδιασμένες μὲ σύγχρονα ἐπαναληπτικὰ ὄπλα Μάουζερ καὶ ἀνέδραλε τὰ ἥρωικά κατορθώματα γιὰ ἄλλες, εὐνοϊκότερες γιὰ τοὺς ἥρωες, ἐποχὲς. Τὸ δὲ ἔθνος ἐστράφη καὶ πάλι πρὸς τὴ σωτηρία ἐπέμβασι τῶν Μεγάλων Δυνάμεων.

Ὁ πόλεμος τοῦ 1897 ἀρνήθηκε οὐσιαστικὰ νά ἀπαντήσει μὲ διαύγεια στὰ ἐρωτήματα πού ἡ ἐπιλογὴ τοῦ πολέμου ὡς κεντρικοῦ ἄξονα ἐπίλυσις τῶν ἐθνικῶν προβλημάτων ἔφερε μα-

ζί της. Στο ερώτημα ποιοί θα κάνουν τον πόλεμο, ή απάντηση του '97 ήταν δόλοτελα σαφής. Και οι στρατιώτες, και οι μηχανισμοί, και οι αντάρτες-επαναστάτες, και οι φιλέλληνες και όποιος ήθελε γενικά, όποιος αισθανόταν τον έαυτό του έκλεκτό και αποφασισμένο, μπορούσε να μετάσχει του πολέμου με τους κανονισμούς και τους νόμους που ο ίδιος θα επιθυμούσε να διατυπώσει. Υπόθεση πλήθους και λαού μέσα στο όποιο μεταφυσικά άναμενόταν ή λειτουργία των εθνικών αρετών και ή ανάδειξη του ήρωα.

Στο ερώτημα πώς θα γινόταν ο πόλεμος δινόταν ουσιαστικά μόνο μία απάντηση: διά της ανδρείας. Τά υπόλοιπα θεωρούνταν περιττά και παραλείφθηκαν μαζί με πλήθος άλλες ιδεολογικά ενοχλητικές λεπτομέρειες. Όπως, για παράδειγμα, τό ποιός θα έφτιαχνε τό ψωμί για τους στρατιώτες και τους αντάρτες και ποιός θα τό μετέφερε στό μέτωπο. Όταν στήν πράξη ανακαλύφθηκε τό κενό, ή λύση βρέθηκε στους φουρνάρους και τους αγωγιάτες της Λάρισας.

Όπως δέ ήταν άναμενόμενο, μέ την έναρξη των πυροβολισμών, οί ιδιώτες αυτοί έξαφανίστηκαν μή θέλοντες νά διακινδυνεύσουν τό δίκος τους και ό στρατός, έθελοντικός ή στρατευμένος, έκλεκτός, θεϊκός ή ανθρώπινος, έμεινε χωρίς ψωμί, πράγμα που είχε τά ίδια καταλυτικά άποτελέσματα έξίσου σέ όλους.

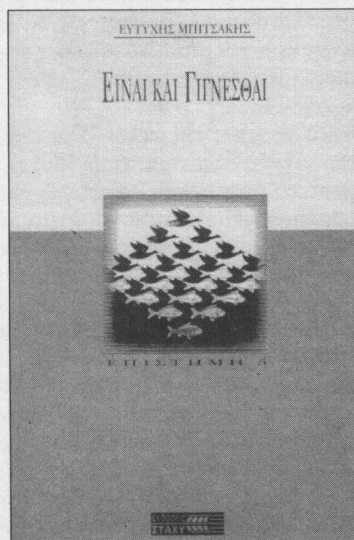
Μερικά χρόνια άργότερα, άφού όμως ή χώρα πέρασε άπό σημαντικές νέες έμπειρίες, ή βασική έπιλογή, ή διά του πραγματικού πολέμου έπίλυση των εθνικών έκκρεμοτήτων, ήταν πάντα ζωντανή. Σημαντικές άλλαγές, όμως, είχαν γίνει στήν

έξειδίκευση των επί μέρους ζητημάτων, ιδιαίτερα εκείνων που τονίστηκαν τό 1897. Τό φθινόπωρο του 1912 υπήρξε όπωσδήποτε ένα ρεύμα έθελοντών προς τον ελληνικό στρατό, όπως πιστοποιούσαν τά γεμάτα όμογενείς καράβια που άπό την Άλεξάνδρεια ως πέρα άπό τον Άτλαντικό μετέφεραν μή υπόχρεους προς κατάταξη για νά πολεμήσουν. Οί ένθουσιώδεις όμως αυτοί δέν πήγαιναν άμα τή άφίξει τους ούτε στά όπλοπωλεία της Άθήνας, για νά προμηθευτούν τά επί τέλους υίοθετηθέντα Μάνλιχερ, ούτε στις «Έθνικές Έταιρείες». Πήγαιναν γενικώς στά έμπεδα για νά έγκυματούν στον συλλογικό πόλεμο των μηχανισμών και νά ένταχθούν στις τακτικές μονάδες του στρατού. Τά βασικά έρωτήματα είχαν επιτέλους άπαντηθεί. Τόν πόλεμο θα τον έκαναν όλοι οί πολίτες, όλοι όσοι μπορούσαν νά ντυθούν, νά έξοπλισθούν και νά τραφούν άπό τό κράτος. Θα τον έκαναν δέ μέσα στό πλαίσιο μηχανισμών, κρατικών, άπρόσωπων και λειτουργούντων μέ άξονα όχι τίς υπερβατικές δυνατότητες των έκλεκτών, αλλά μέ άξονα τά σχέδια και τον συντονισμό που τά τεχνικά έγχειρίδια του πολέμου επέδωκαν.

Η άποδοχή των παραπάνω άπό την ελληνική κοινωνία σήμαινε ταυτόχρονα και την άποδοχή ευρύτερων κοινωνικών λειτουργιών. Σήμαινε την άποδοχή των κανόνων του σύγχρονου κόσμου, του 20ού αιώνα δηλαδή.

ΚΥΚΛΟΦΟΡΕΙ ΣΤΑ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΑ

ΕΥΤΥΧΗΣ ΜΠΙΤΣΑΚΗΣ

Είναι και Γίγνεσθαι

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗΣ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ

(Τέταρτη έκδοση, ανανεωμένη και εκσυγχρονισμένη)

Ένα βιβλίο-σταθμός στην πνευματική συγκυρία που πρωτοκυκλοφόρησε, το οποίο διατηρεί την αξία του 30 χρόνια μετά.

Μια πρωτοποριακή απόπειρα προσέγγισης των μεγάλων ερωτημάτων για την ύλη και την ενέργεια, την κίνηση, το χώρο και το χρόνο, την αιτιότητα και την ελευθερία.

Ένα έργο ρήξης με τις ανορθολογικές-μυστικιστικές ερμηνείες των φυσικών επιστημών, προσιτό σε κάθε άνθρωπο που δεν ισοπεδώθηκε από την επιρροή των ΜΜΕ και διαθέτει ένα ελάχιστο φιλοσοφικής παιδείας.

ΣΕΙΡΑ: ΕΠΙΣΤΗΜΗ 5

Εκδόσεις
ΣΤΑΧΥ

Κεντρική διάθεση: ΠΡΟΟΔΟΣ • Μεσολογίου 5, Αθήνα • Τηλ. 38.21.001 • Fax. 38.29.207

ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ: ΕΞΑΠΑΤΗΣΗ, ΑΝΕΠΑΡΚΕΙΑ ΚΑΙ ΙΔΙΟΤΕΛΕΙΑ

του Άριστείδη Μπαλτά

Στόν Άλέξανδρο, για τήν εμπνευση. Άκόμα μιά φορά...

Εισαγωγή

Δέν είναι καθόλου αυτονόητο ότι ή φιλοσοφία μπορεί νά διδασθεῖ. Καί μάλιστα εισαγωγικά. Τουλάχιστον από τή δική μου σκοπιά, από τή σκοπιά τής φιλοσοφίας πού συγκροτεῖ μέρος τοῦ ἰδίου τέλους μου, τής ἰδιοτελείας μου, ή συναφής ἀπορία ξεκινάει μέ τή διαπίστωση ότι τό τί εἶναι φιλοσοφία ὅπως καί τό σέ τί μπορεί νά συνίσταται ή διδασκαλία τής ἀποτελοῦν ἤδη φιλοσοφικές ἀπορίες, φιλοσοφικά ἐρωτήματα. Για νά μή μιλήσω γιά τό σοβαρότερο ἴσως ζήτημα τοῦ «εἶναι» καί τοῦ «συνίσταται». Ἀρχίζω δέ νά διδάσκω κάτι σέ κάποιους πού δέν ξέρουν τίποτε γ' αὐτό σημαίνει ότι πατάω σέ κάτι ἐξωτερικό πρὸς τό ἀντικείμενο τής διδασκαλίας, σέ κάτι ἤδη γνωστό σέ ἐκείνους πού θά τήν παρακολουθήσουν καί θά τήν ὑποστοῦν. Πού μπορῶ λοιπόν νά στηριχτῶ γιά νά ἀρχίσω νά διδάσκω φιλοσοφία μεθοδικά, δηλαδή μέ τρόπο ἄξιο τοῦ λειτουργήματος τής διδασκαλίας;

Ἄδυνατῶ νά ἀπαντήσω θετικά. Ὅποτε, γιά νά καλύψω τήν ἀδυναμία μου, μετατρέπω ἰδιοτελῶς τήν ἀπορία σέ «θέση», στήν ἀφρηριακή «φιλοσοφική» —περίπου φιλοσοφική— θέση τοῦ παρόντος πόνηματος. Ναι, ἤδη βρισκόμαστε πάντοτε, ἀείποτε, στό «ἐσωτερικό» τής φιλοσοφίας. Καί μάλιστα βρισκόμαστε ἐκεῖ χωρίς ἐλπίδα διαφυγῆς. Ἀναπόδραστα. Πράγμα πού σημαίνει πῶς ή μεθοδική εισαγωγή στή φιλοσοφία εἶναι ἀδύνατη. Γιατί πῶς εἶναι δυνατόν νά εισαγάγω κάποιους διδασκτικά σέ αὐτό ἐντός τοῦ ὁποῖου τόσῳ ἐγώ ὅσο καί ἐκείνοι βρισκόμαστε ἀείποτε (ἔστω κι ἂν οἱ τελευταῖοι δέν τό ὑποψιάζονται καν);

* Τό παρόν πόνημα παρουσιάστηκε σέ μιά πρώτη μορφή στό 1ο Συνέδριο Φιλοσοφίας πού ὁργάνωσε ὁ Σύλλογος Ἀποφοίτων τοῦ Κολεγίου Ἀθηνῶν μέ θέμα «Φιλοσοφία καί Παιδεία» στίς 1 καί 2 Νοεμβρίου 1996.

Μέ ἄλλα λόγια, τόσο ἐγώ, ὡς ὑποψήφιος καθηγητής τοῦ εἰσαγωγικοῦ μαθήματος τής φιλοσοφίας, ὅσο καί οἱ ὑποψήφιοι μαθητές μου βρισκόμαστε μέσα σ' ἕναν κύκλο ἀπό τόν ὁποῖο δέν μποροῦμε νά ἐξέλθουμε. Ὅποτε φαίνεται εὐλογο πῶς τό μόνο πού μοῦ ἀπομένει εἶναι νά ἐγκαταλείψω τήν προσπάθεια καί νά τά παρατήσω. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὁμως, πῶς νά τά παρατήσω ἀφοῦ διαπιστώνω ἰδίως ὁμῶσι ότι διδασκαλία τής φιλοσοφίας πράγματι ἐπιτελεῖται, ὅτι εισαγωγικά μαθήματα στή φιλοσοφία παρέχονται καί μάλιστα κάποιες φορές ἐπιτυχῶς; (Ἔτσι κι ἂν μπορεί νά σημαίνει αὐτό τό «ἐπιτυχῶς».) Οἱ ἄλλοι πῶς τά καταφέρνουν;

Δέν ξέρω πῶς τά καταφέρνουν οἱ ἄλλοι, ἀλλά ἐγώ «ἀνακάλυψα» ἐν προκειμένῳ τό ἐξῆς: βγαίνω ἀπό τόν κύκλο, ὅσο βγαίνω, δηλαδή ὑποχρεωτικά ἀνεπαρκῶς, ἀπλῶς ξεχνώντας τήν ἀπαίτηση περὶ «μεθοδικῆς» εισαγωγῆς. Πράγμα πού σημαίνει ότι σπάω τόν κύκλο δίκην Γόρδιου δεσμοῦ μέ μιά πράξη βίαιη, ἀπολύτως αὐθαίρετη. Καί ἀρχίζω in medias res, κατὰ κάποιο τρόπο, μπαίνοντας ἀπευθείας στό ψητό. Ὅπως, βέβαια, ἐννοῶ τό ψητό ἐγώ. Κι ἂν οἱ Σοφοί μέ θέσουν ἐνώπιον τῶν εὐθυνῶν μου, ρωτώντας με μέ ποιό δικαίωμα ἀπεμπολῶ τήν ἀπαίτηση τής μεθόδου, δίνοντας μ' αὐτόν τόν τρόπο ἕνα χεῖριστο παράδειγμα στούς μαθητές μου, καί μάλιστα μέ τό «καλημέρα σας», μέ τό ἴδιο τό ξεκίνημα τής διδασκαλίας, ἔχω ἔτοιμη τή δικαιολογία μου. Ἀπαντῶ ὅτι ἐδῶ δέν κάνω τίποτε ἄλλο ἀπό τό νά ἀκολουθῶ τή συμβουλή τοῦ ἴδιου τοῦ πατέρα τής Μεθόδου, τοῦ μεγάλου Καρτέσιου: διαμορφῶν γιά λογαριασμό μου, δηλαδή ἰδιοτελῶς, τό ἀνάλογο μᾶς «προσωρινῆς ἠθικῆς» καί πορεύομαι στό δρόμο πού αὐτή μοῦ ὀρίζει. Δηλαδή συγκροτῶ ἔμπρακτα, μέσα ἀπό τήν πράξη τής ἰδίας τής διδασκαλίας, τή δική μου φιλοσοφική ἀποψη γιά τό τί εἶναι φιλοσοφία καί τό τί συνιστᾷ τή διδασκαλία τής καί προχωρῶ ἀταλάντευτα, χωρίς παρεκκλίσεις, ὅπως μέ παροτρύνει ὁ ἴδιος Καρτέσιος μέ τό παράδειγμα τοῦ δάσους του, σέ ὅ, τι μοῦ ὑπαγορεύει ἐκείνη. Καί αὐτό μέ καλύπτει πλήρως. Γιατί

άν με ρωτήσουν παραπέρα για τὰ διαπιστευτήρια αὐτῆς τῆς ἀποψῆς, ἀπαντῶ πολύ ἀπλά πῶς δέν εἶμαι ὑποχρεωμένος νά τὰ προσκομίσω. Ἀφοῦ ἡ ἐν λόγῳ ἀποψη εἶναι μόνον «προσωρινή».

(Ἐς σημειῶσω παρενθετικά, γιά ὄσους θά ἐπιθυμοῦσαν γιά τριτεγγυητή μου κάποιον πιό σύγχρονο ἀπό τόν Καρτέσιο, ὅτι θά μπορούσα ἐν προκειμένῳ νά ἀποτανθῶ καί στόν Βιτγκενστάιν, παραδείγματος χάριν, ὁ ὁποῖος μιλάει γιά τή σκαλωσιά πού συνιστᾶ κάθε ἀνάλογη εἰσαγωγή, σκαλωσιά πού χαλαεῖ τήν πρόσοψη καί πρέπει νά πεταχτεῖ ἀφοῦ τελειώσει ἡ οἰκοδομή. Θά μπορούσα ἐπίσης νά παραπέμψω στόν Φρέγκε, πού μιλάει γιά «εἰσαγωγικές διασαφήσεις» (hints, elucidations), οἱ ὁποῖες μποροῦν κάλλιστα νά περιέχουν ἀντιφάσεις καί παράδοξα κάθε λογῆς, ἀντιφάσεις καί παράδοξα πού θά ἀρθοῦν μόνον ὅταν οἱ ἐν λόγῳ διασαφήσεις, μέ τό πέρασ καί πάλι τοῦ ἔργου, ἀποδειχθοῦν περιττές. Μολαταῦτα, προτιμῶ ἐδῶ τόν Καρτέσιο. Ὅχι γιατί εἶναι πιό κλασικός ἢ γιατί φαίνεται νά εἶναι σήμερα ἐς μῶδας στά καθ' ἡμᾶς, ἀλλά γιατί ἡ δική του προσέγγιση ἐμπεριέχει ρητά τήν ἠθική διάσταση τοῦ πράγματος. Ἐπειδή δέ ἡ διδασκαλία τῆς φιλοσοφίας συνιστᾶ αὐτόδηλα κάποιου εἶδους πρακτική, δέν εἶναι δυνατόν νά μή σχετίζεται μέ κάποιο «δέον», μέ κάποιον γνώμονα ὀρθότητος, δηλαδή μέ κάποιον «ἠθική». Ἐστω κι ἂν, σέ ὅ,τι τουλάχιστον ἀφορᾶ ἰδιοτελῶς τή δική μου «φιλοσοφική» —περίπου φιλοσοφική— ἀποψη, αὐτό τό «δέον», αὐτή ἡ ὀρθότητα, ἔχει πολύ περισσότερα νά κάνει μέ τήν πολιτική παρά μέ τήν ἠθική. Κι ἂν οἱ Σοφοί μέ ρωτήσουν πῶς τολμῶ νά ἰσχυρίζομαι κάτι τέτοιο, μπορῶ νά τοῦς παραπέμψω στόν Γιώργο Φαράκλα, ὁ ὁποῖος ἔδειξε πρόσφατα μέ τρόπο πειστικό ὅτι ἡ «προσωρινή ἠθική» τοῦ Καρτέσιου καί ἡ πολιτική σχετίζονται ὄντως στενά. Κλείνει ἡ παρένθεση.)

Τό διδακτικό ἀνάλογο τῆς «προσωρινῆς ἠθικῆς» μου ἀφορᾶ, βέβαια, ἐμένα, ἀφοῦ εἶμαι ἐγώ πού τή συγκροτῶ καί τή διαπράττω. Ἰδιοτελῶς. Ἀλλά ἡ ἰδιοτελεία μου δέν ἀνάγεται ὑποχρεωτικά στόν αὐτισμό. Ξέρω πῶς ἡ διδασκαλία γενικῶς ἔχει ἀποδέκτες, πῶς κάποιοι συγκεκριμένοι μαθητές ὑφίστανται τή δική μου διδασκαλία. Ἄρα τό ποιά εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἰδιοτελεία μου, τό ποιός τελικά εἶμαι ἐγώ ὁ ἴδιος, δέν μπορεῖ νά εἶναι κάτι πού ἀφορᾶ μόνον ἐμένα. Ἰδιωτικῶς. Τό «ἰδιοτελῶς» δέν μπορεῖ ἐν προκειμένῳ νά ταυτίζεται μέ τό «ἰδιωτικῶς». Πράγμα πού σημαίνει ὅτι, γιά νά ἀποσαφηνίσω καλύτερα τό ὅλον θέμα τῆς διδασκαλίας ἀπό μένα ἑνός εἰσαγωγικοῦ μαθήματος φιλοσοφίας, πρέπει νά προχωρήσω περισσότερο. Δηλαδή νά ρωτήσω ποιός εἶμαι ἐγώ. Τουλάχιστον σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τό ἐν λόγῳ θέμα.

Ἐ, λοιπόν, εἶμαι ὑποχρεωμένος νά ὁμολογήσω ἐν προκειμένῳ ὅτι ὅλ' αὐτά πού διαπράττω διδάσκοντας εἰσαγωγικά φιλοσοφία *ἐξαπατοῦν* τοῦς μαθητές μου. Καί ὄχι μόνον τοῦς μαθητές μου. Ἐξαπατοῦν ἐπιπλέον καί ὅλους ἐκείνους πού μου ἀνέθεσαν, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, τό οἰκείο ἔργο, δηλαδή τό κράτος, τήν πολιτεία, τοῦς συναφείς πανεπιστημιακούς καί ἄλλους θεσμούς καί ὅλα τὰ ἀνάλογα. Ἀλλά τό πράγμα δέν σταματᾶει οὔτε ἐδῶ. Τό ζήτημα εἶναι ἀκόμη σοβαρότερο. Ἀφοῦ αὐτά πού διαπράττω δέν εἶναι παρά ἐκφάνσεις τοῦ ἰδίου τέλους μου, τῆς ἰδιοτελείας μου, δέν ἐξαπατῶ ἀπλῶς κάποιους μαθητές καί κάποιους θεσμούς. Εἶμαι ἐγώ ὁ ἴδιος πού συνιστῶ τήν ἐξαπάτησιν. Ἐγώ ὁ ἴδιος *εἶμαι* ἀπάτη.

Τό θέμα τοῦ πῶς ἐγώ διδάσκω εἰσαγωγικά φιλοσοφία ἀρχίζει ἀκριβῶς ἀπό αὐτήν τήν ὁμολογία.

Τά στοιχεῖα τῆς ἐξαπάτησης

Ἡ ἐξαπάτηση πού διαπράττω διδάσκοντας εἰσαγωγικά φιλοσοφία, ἡ ἀπάτη πού ἐν προκειμένῳ συνιστῶ, ἔχει πολλές διαστάσεις. Σέ αὐτές δέ περιλαμβάνονται τουλάχιστον οἱ ἑξῆς.

Πρώτη διάσταση εἶναι ἡ *καθαυτό θεσμική*. Συγκεκριμένα, οἱ οἰκείοι θεσμοί θεωροῦν αὐτονόητο ὅτι αὐτός πού διδάσκει φιλοσοφία στό πανεπιστήμιο, εἰσαγωγικά ἢ ὄχι ἀδιάφορο, ἔχει προηγουμένως παρακολουθήσει ὁ ἴδιος συστηματικῶς σπουδές στή φιλοσοφία, σπουδές οἱ ὁποῖες κατά κανόνα (μόνον κατὰ κανόνα, γιατί σήμερα τό ἐν λόγῳ ζήτημα ἀντιμετωπίζεται μέ ὁμολογουμένως περισσότερο φιλελεύθερο τρόπο) ὀφείλουν νά ὀλοκληρῶνται μέ τήν ἐκπόνηση μιᾶς διδακτορικῆς διατριβῆς σέ κάποιο φιλοσοφικό θέμα. (Ὅφειλῶ νά παρατηρήσω ἐδῶ ἐν παρενθέσει ὅτι τοῦς ἐν λόγῳ θεσμούς δέν ἀπασχολεῖ τό κατά πόσον ἡ διδασκαλία τῆς φιλοσοφίας εἶναι δυνατή ἢ μπορεῖ καν νά ἀρχίσει. Τό θέμα πού ἀφορᾶ ἐμένα ἐδῶ ἀφίνει ἐκείνους παγερά ἀδιάφορους.) Ἐπιπλέον, ἡ μακρὰ αὐτή πορεία σπουδῶν πρέπει νά ἔχει στεφθεῖ ἀπό τήν προσήκουσα ἐπιτυχία, πράγμα πού ὀφείλει νά εἶναι ἀποδειξιμῶ ἀπό τὰ οἰκεία διπλώματα φιλοσοφίας, δηλαδή τὰ πιστοποιητικά πού ἐκδίδουν πρὸς τούτο τὰ ἑλληνικά πανεπιστήμια ἢ ἀναγνωρίζει τό ΔΙΚΑΤΣΑ καί ἐπικυρῶνουν οἱ ἀστυνομικῆς ἢ ἄλλες ἀρμόδιες ἀρχές.

Ὅμως ἐγώ δέν ἔχω τή δυνατότητα νά προσκομίσω κανένα τέτοιο πιστοποιητικό. Εἶμαι ἕνας ἀπλός (ἢ πολὺπλοκος) μηχανολόγος ἢ ηλεκτρολόγος (διπλωματούχος, βέβαια) ὁ ὁποῖος, ἄντε, ἔκανε κι ἕνα διδακτορικό (ἀναγνωρισμένο ὀπωσδήποτε ἀπό τό ΔΙΚΑΤΣΑ) στή θεωρητική φυσική τῶν ὑψηλῶν ἐνεργειῶν. (Τό τί συγκεκριμένα σημαίνει τούτο τό τελευταῖο δέν εἶναι τοῦ παρόντος.) Ἄρα ἤδη μέ τό πού ἐμφανίζομαι στήν αἴθουσα διδασκαλίας ἐξαπατῶ τοῦς ὑποψήφιους μαθητές μου. Μέ τήν ἀπλή παρουσία μου καί μόνο. Γιατί αὐτοί, ἔστω κι ἂν δέν ἔχουν ἐντρυφήσει στά παραπάνω, δέν μποροῦν νά φανταστοῦν, δέν τοῦς περνᾶει καν ἀπό τό μυαλό, ὅτι αὐτός πού βλέπουν μπροστά τους, ὁ ὁποῖος, σύμφωνα μέ τό ὄρολόγιο πρόγραμμα, πρόκειται νά τοῦς διδάξει εἰσαγωγικά φιλοσοφία, δέν διαθέτει τὰ τυπικά προσόντα νά τό κάνει.

Ἐγώ, βέβαια, ἀποφεύγω νά ἀρχίσω τό μάθημα ἀναλύοντας τό βιογραφικό μου σημείωμα. Ἀπλῶς ξεκινῶ ὅπως ξεκινῶ. Δηλαδή δέν ὁμολογῶ τήν ἀπάτη πού συνιστῶ, ἀλλά τή συνεχίζω ἀνευδοῖα στα μέ τό νά προσποιούμαι σωπῆλά ὅτι κατέχω τὰ τυπικά προσόντα πού ἀπαιτοῦνται γιά νά προχωρήσω στή διδασκαλία, μέ τό νά ὑποδύομαι τόν καθηγητή φιλοσοφίας. Μέ ἄλλα λόγια, δρῶ περίπου σάν ἠθοποιός. Ἄλλά ὄχι ἀκριβῶς. Πολύ χειρότερα. Γιατί τουλάχιστον στό θέατρο οἱ θεατές γνωρίζουν ὅτι οἱ ἠθοποιοί ὑποκρίνονται καί αὐτό ἀπαλλάσσει τήν ὑποκριτική τέχνη ἀπό τήν ἐνδεχόμενη κατηγορία περιῦποκρισίας. Ἐνῶ ἐδῶ αὐτό δέν συμβαίνει. Ὑποδύομαι, προσποιούμαι, χωρίς νά καλύπτομαι ἀπό τή θεατρική σύμβαση πού θά μέ δικαιῶνε ἠθικά, χωρίς νά ἀποκαλύπτω τήν ἀπάτη πού συνιστῶ. (Μολαταῦτα δέν θεωρῶ τόν ἑαυτό μου ὑποκριτή. Ἀλλά αὐτό εἶναι ἄλλο θέμα.)

Ἡ δεύτερη διάσταση τῆς ἐξαπάτησης ἔχει σχέση μέ τό *ἀντικείμενο* τῆς διδασκαλίας. Οἱ φοιτητές προσέρχονται στήν αἴθουσα γιατί «*νομίζουν*» —νομίζουν στό περίπου, γιατί μᾶλλον δέν τό ἔχουν ποτέ σκεφτεῖ— ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι ὅπως ὅλα τὰ ἄλλα μαθήματα καί ἡ εἰσαγωγή σ' αὐτήν μπορεῖ νά διδαχθεῖ μεθοδικά χωρίς κανένα πρόβλημα. Ἐνῶ ἐγώ ἀπό τή μεριά μου ἀποφεύγω σάν τό διάβολο νά τοῦς μιλήσω ἀπό τήν

ἀρχή για τὸ ἀδύνατον τοῦ πράγματος καὶ νὰ τοὺς ἐκθέσω τίς σκέψεις πού κάναμε πῶς πάνω. Μὲ τὴ δικαιολογία ὅτι δὲν θέλω νὰ τοὺς μπερδέψω, τοὺς ἀφήνω νὰ πιστεύουν ὅ,τι πιστεύουν καὶ συνεχίζω ἀκάθεκτος. Δηλαδή τοὺς ἐξαπατῶ διὰ παραλείψεως, διὰ τῆς ἀποκρύψεως δεδομένων πού ἐνδέχεται νὰ καθορίσουν τὴ στάση τους ἀπέναντί μου στὸ μάθημα. Ἰδιοτελέστατα. Γιατί μόνον ἔτσι μπορῶ νὰ ἐλπίζω ὅτι ἐνδεχομένως θὰ ἐξακολουθήσουν νὰ προσέρχονται στίς παραδόσεις.

Ἡ τρίτη διάσταση τῆς ἐξαπάτησης ἀφορᾷ τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς διδασκαλίας. Σὲ ὅσα λίγα ἔχουν ἀκούσει γιὰ φιλοσοφία οἱ μαθητές μου (στὴν πραγματικότητα ἀπολύτως ἐλάχιστα) μᾶλλον περιλαμβάνεται καὶ ἡ «ιδέα» —περίπου ἰδέα γιὰ τοὺς πῶς πολλοὺς— ὅτι ὑπάρχουν πολλές φιλοσοφικές σχολές καὶ ἀπόψεις. Ὅποτε εὐλόγως περιμένουν ὅτι τὸ μάθημα ἔχει σκοπὸ νὰ τοὺς εἰσαγάγει σὲ κάποιες ἀπ' αὐτές. Κι αὐτὸ μὲ τρόπο ἀμερόληπτο, ἀκομμάτιστο, ἀφατρίαστο, ἀχρωμο, ἀμέτοχο, ἀπαθὴ, οὐδέτερο, ἀντικειμενικὸ. Ἐτσι ὅπως περίπου γίνεται σὲ ὅλα τὰ ἄλλα μαθήματα κι ἔτσι ὅπως ἀρμόζει σὲ κάθε διδασκαλία πού σέβεται τὸ λειτούργημα πού συνιστᾷ.

Βέβαια, τὰ πράγματα εἶναι ἐδῶ πολὺ πῶς σύνθετα καὶ οἱ μαθητές μου εἶναι ἐν προκειμένῳ βαθιὰ νυχτωμένοι. Στὴν περίπτωση μιᾶς φυσικῆς ἐπιστήμης, ἄς ποῦμε, ζήτημα ἀμεροληψίας δὲν τίθεται κἀν. Ἡ ἀντικειμενικότητα τῆς διδασκαλίας ἐδράζεται (ἢ τουλάχιστον ὀφείλει νὰ ἐδράζεται) στὴ σχέση (ὁσοδήποτε προβληματικὴ) τῶν συναφῶν θεωριῶν μὲ τὴν ἀλήθεια. Τὸ ἂν εἶναι ἢ δὲν εἶναι σωστοὶ οἱ νόμοι τοῦ Νεύτωνα δὲν εἶναι θέμα «γνώμης» καὶ ἡ διδασκαλία ὀφείλει νὰ καθιστᾷ σαφές, ἀσκώντας ὅπου ἀπαιτεῖται τὴν προσοχία διὰ, ὅτι ἡ ἀποψη, ἡ ἀκόμη καὶ τὸ δικαίωμα στὴν ἀποψη, ἐδῶ δὲν ἔχει καμιά θέση. Ἐγγύηση γιὰ τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς διδασκαλίας εἶναι, ὀφείλει νὰ εἶναι, ἡ ἀντικειμενικότητα τῆς ἐπιστήμης.

Ἀκόμη καὶ στίς κοινωνικὲς ἐπιστήμες τὰ πράγματα εἶναι ἀνάλογα. Ἐδῶ κατὰ κανόνα ὑπάρχουν πολλές ἀνταγωνιστικὲς θεωρίες καὶ ἄρα τίθεται κατ' ἀρχὴν ζήτημα ἀμεροληψίας. Ὅμως κάθε θεωρία ὀφείλει νὰ ἐξετάζεται ἀδέκαστα ὡς πρὸς τὴ συστηματικὴ τῆς συνέπεια καὶ τὴν ἐπάρκειά της ἀπέναντι στὰ οἰκεία ἐμπειρικὰ δεδομένα, ὅχι σὲ συνάρτηση μὲ τίς «προτιμήσεις» τοῦ διδάσκοντα καὶ τῶν διδασκόμενων. Ἡ πειθαρχία τῆς διδασκαλίας δὲν μπορεῖ νὰ θεμελιώνεται οὔτε ἐδῶ στὴ δημοκρατία τῆς γνώμης (οὔτε, βέβαια, στὴν αὐθαιρεσία τοῦ Καθηγητῆ) καὶ ἡ ἀντικειμενικότητά της ὀφείλει καὶ πάλι νὰ ἀντανακλᾷ κάτι ἐξωτερικὸ πρὸς τὴν ἴδια, δηλαδή τίς συστηματικὲς καὶ ἐμπειρικὲς ἀρετὲς τῆς ἐξεταζόμενης θεωρίας.

Ὅμως ἡ φιλοσοφία, ὅπως εἶπαμε παραπάνω, δὲν ἔχει ἐξωτερικὸ. Πράγμα πού σημαίνει ὅτι αὐτὴ δὲν χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸ εἶδος ἀντικειμενικότητας πού χαρακτηρίζει τίς ἐπιστήμες, γιατί ἀκριβῶς δὲν ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ προσφύγει σὲ κάτι ἔξω ἀπὸ τὴν ἴδια καὶ νὰ ἀναφερθεῖ ἐκεῖ. Μιά καλὰ στοιχειοθετημένη φιλοσοφικὴ ἀποψη δὲν μπορεῖ ποτέ, κατὰ συνέπεια, νὰ εἶναι «ἀντικειμενικότερη» ἀπὸ μιὰ ἄλλη καλὰ στοιχειοθετημένη φιλοσοφικὴ ἀποψη, ἐνῶ ὁ κύκλος πού συνιστᾷ ἡ φιλοσοφία, ὁ κύκλος στὸν ὁποῖο βρισκόμαστε ὅλοι, διδάσκοντες καὶ διδασκόμενοι, ἀναπόδραστα ἐγκλωβισμένοι εἶναι ὁ κύκλος πού συγκροτοῦν ἀπὸ κοινού, μαχόμενες μεταξὺ τους, οἱ φιλοσοφικὲς ἀπόψεις. Ἐπειδὴ δὲ ἡ φιλοσοφία συνιστᾷ ἀκριβῶς ἓνα τέτοιο κύκλο, ἔχει αὐτὴ πάντα λιγότερη σχέση μὲ τὴν ἀλήθεια καὶ περισοτέρη μὲ τὸ δέον, μὲ τὴν ὀρθότητα. Justesse τὴν ἔλεγε ὁ μακαρίτης ὁ Ἄλτουσερ. Ὅπου, βέβαια, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει ἐξωτερικὸς ἐγγυητής, ἡ ἴδια ἡ φιλοσοφικὴ ὀρθότητα ὑπόκειται κάθε φορὰ ἀπολύτως στὴ συγκεκριμένη φιλοσοφικὴ ἀπο-

ψη ἐντός τῆς ὁποίας ἡ ἴδια στοιχειοθετεῖται ὡς ὀρθότητα. Τουλάχιστον αὐτὰ πρεσβεύει ἰδιοτελέστατα ἡ δική μου φιλοσοφικὴ ἀποψη. Στὸ περίπου.

Ἐπειδὴ λοιπὸν ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα κι ὄχι ἀλλιῶς, ἀρχίζω, ὅπως εἶπαμε, τὸ εἰσαγωγικὸ μάθημα στὴ φιλοσοφία σπάζοντας αὐθαίρετα τὸν κύκλο μὲ μιὰ πράξη βίας. Δηλαδή εἶμαι περίπου ὑποχρεωμένος καὶ νὰ σπάσω τὸν κύκλο καὶ νὰ τὸν σπάσω στὸ σημεῖο πού θέλω ἐγώ —ἢ περίπου—, δηλαδή σὲ ἐκεῖνο πού μοῦ ὑπαγορεύει ἡ φιλοσοφικὴ μου ἀποψη. Καὶ ἀπὸ κει νὰ πάω ἀπευθείας στὸ ψητό, ὅπως ἐννοῶ τὸ ψητό καὶ πάλι ἐγώ. Μὲ ἄλλα λόγια, πῶς τοὺς μαθητές μου περίπου ἐκεῖ πού θέλω, ἔστω κ' ἂν αὐτὸ γίνεται σχεδὸν ὑποχρεωτικά, περίπου θέλω δὲν θέλω. Πρῶτῳ δὲ ἔτσι, εἶμαι περίπου ὑποχρεωμένος νὰ πράξω ἔτσι, χωρὶς νὰ στηρίζομαι σὲ καμιά ἀντικειμενικότητα καὶ χωρὶς νὰ ἐπικαλοῦμαι καμιά ἀλήθεια. Ἰδιοτελέστατα.

Οἱ μαθητές μου, βέβαια, δὲν τὰ ξέρουν αὐτὰ. Κατὰ πάσα πιθανότητα δὲν τὰ ὑποψιάζονται κἀν. Καὶ φροντίζω νὰ μὴν τοὺς τὰ πῶ ἀμέσως, μὲ τὸ «καλημέρα σας», γιατί δὲν θέλω νὰ τοὺς τρομάξω. Τοὺς ἀφήνω νὰ «πιστεύουν» —περίπου νὰ πιστεύουν, γιατί μᾶλλον τὸ ζήτημα δὲν τοὺς ἀπασχόλησε ποτέ— ὅτι ἐγὼ δὲν ἔχω φιλοσοφικὴ ἀποψη, ἢ, ἔστω, ὅτι ἡ δική μου φιλοσοφικὴ ἀποψη δὲν μετράει κατὰ τὴ διδασκαλία, γιατί θὰ ὑποταγῆ στὴν ἀντικειμενικότητα τῆς τελευταίας. Δηλαδή ὅτι ἡ διδασκαλία μου εἶναι, ἀπ' αὐτὴ τουλάχιστον τῆς σκοπιᾶς, περὶπου ἀδιάφορο τὸ φύλο τῶν ἀγγέλων, ἔτσι τοὺς ἀφήνω ἀγνωστο, ὑπαινισσόμενος ὅτι πρέπει νὰ τοὺς εἶναι ἀπολύτως ἀδιάφορο, καὶ τὸ δικό μου φιλοσοφικὸ φύλο. Καθὼς δὲ οἱ ἄγγελοι μπορεῖ νὰ μὴν ἔχουν κἀν φύλο, ἔτσι κι ἐγὼ μπορεῖ νὰ μὴν ἔχω. τρομάρα μου, κανένα φιλοσοφικὸ φύλο! Εἶναι προφανές ὅτι πρόκειται ἐδῶ γιὰ ἐξαπάτηση πολὺ μεγάλης ὀλκῆς. Ὅχι μόνον ἀποκρύπτω ξεδιάντροπα τὸ κύριο, τὴν ἰδιαιτερότητα τοῦ ἀντικειμένου τῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ καὶ καταστρατηγῶ τὴν ἴδια τὴν πεμπουσία (ὡραία φιλοσοφικὴ λέξη ἐτούτη) τοῦ συναφοῦς λειτουργήματος, τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς διδασκαλίας. Δηλαδή ἀποκρύπτω ξεδιάντροπα καὶ τὸ δικό μου φιλοσοφικὸ φύλο! Στους ἀθῶους μαθητές μου περνᾷ ἐμπράκτως καὶ στὰ μουλωχτὰ τὴ δική μου ἰδιοτελέστατη φιλοσοφικὴ ἀποψη, ἀφήνοντάς τους νὰ «πιστεύουν» ὅτι δὲν διαθέτω καμιά.

Ἡ τελευταία διάσταση τῆς ἐξαπάτησης πού θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἀφορᾷ τὸ καθατὸ περιεχόμενο τῆς διδασκαλίας. Μετὰ δὲ τὰ προηγούμενα, τὸ τί κάνω ἐδῶ πρέπει νὰ ἔχει γίνει περίπου προφανές. Ἄς ποῦμε, τὸ τί θὰ διαλέξω νὰ διδάξω καὶ τὸ τί θὰ ἀφήσω ἀπ' ἔξω, τὸ πού θὰ ἐπιμείνω καὶ τὸ τί θὰ περάσω στὰ γρήγορα, ὅπως καὶ ὅλα τὰ συναφῆ, ἀποτελοῦν δικές μου ἰδιοτελεῖς ἐπιλογές πού συναρτῶνται, ἔτσι τουλάχιστον θέλω ἀναιδῶς νὰ πιστεύω, μὲ τὴ δική μου φιλοσοφικὴ ἀποψη. Τίς ἐπιλογές αὐτές δικαιολογῶ ἐλάχιστα στους μαθητές μου. ὅταν εὐαρεστηθῶ νὰ τὸ κάνω κι αὐτὸ, μόνον τόσο ὅσο ἀπαιτεῖ ἡ μετάβαση ἀπὸ θέμα σὲ θέμα, δηλαδή ἡ «ὀμαλή» ροὴ τῆς διδασκαλίας. Ὅπου, βέβαια, εἶμαι καὶ πάλι ἐγὼ πού ὀρίζω ἰδιοτελῶς τὰ ἐν λόγῳ κριτήρια ὀμαλότητας. Ἐτσι τὸ διδακτικὸ ἐξάμηνο φτάνει στὸ τέλος του χωρὶς νὰ ἔχουν ἐλεγχθεῖ ποτέ ρητὰ ἀπὸ κανέναν ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ μένα τὰ κριτήρια πού προτάενυσαν στὸ νὰ γίνει τὸ μάθημα ὅπως ἔγινε. Τὸ μάθημά μου στὸ σύνολό του συνιστᾷ μιὰ τερατῶδη ἀπάτη.

Μετὰ τὰ παραπάνω ἓνα καὶ μόνον συμπέρασμα εἶναι δυνατό: οἱ ἀθῶοι μαθητές μου βρῖσκονται ἀνυπεράσπιστοι στὰ νύχια μου καὶ κάποιος πρέπει ἐπιτέλους νὰ ἀναλάβει νὰ τοὺς προστατέψει. Ἐστω καὶ τώρα, τὴν ὕστατη στιγμή. Ἐστω καὶ κατόπιν ἐορτῆς.

Ένα συγκεκριμένο παράδειγμα

Όμως τά παραπάνω παραμένουν ακόμη άσαφή γιατί είναι έμολογουμένως αρκετά γενικά και άφηρημένα. Προκειμένου νά άναδειχθεί σέ όλη του τή μεγαλοπρέπεια τό μέγεθος τής έξαπάτησης, ίσως χρειάζεται νά μιλήσω περισσότερο ειδικά και συγκεκριμένα. Μέ αυτό τό σκοπό λοιπόν, θά προσπαθήσω νά εκθέσω έδώ συνοπτικά τό πώς άρχίζω νά διδάσκω φιλοσοφία τών έπιστημών σέ φοιτητές τών φυσικών έπιστημών πού δέν έχουν διδαχθεί ποτέ φιλοσοφία.

Η έν λόγω άρχή συνίσταται στά έξις έπτά δήματα. (Τό έπτά είναι. νομίζω, μαγικός αριθμός.)

1. Τό πρώτο δήμα είναι ιδιαίτερα άπλό και σύντομο. Γράφω μόνο στόν πίνακα τρεις λέξεις: *Φιλοσοφία τών Έπιστημών*. Αυτό είναι όλο.

2. Ό χορός άρχίζει μέ τό δεύτερο δήμα. Παίρνω τή λέξη «φιλοσοφία» και ρωτάω τούς μαθητές μου τί νομίζουν ότι σημαίνει, πώς όρίζεται, ή φιλοσοφία. Τούς δηλώνω δέ προκαταβολικά, ένθαρρύνοντάς τους, ότι περίπου όλες οι άπαντήσεις πού θά μου δώσουν θά είναι περίπου σωστές.

3. Τό τρίτο δήμα συνδέεται άμεσα μέ τό δεύτερο. Γράφω στόν πίνακα στοιχεία πού έγώ έπιλέγω από καθεμία άπάντηση τών μαθητών μου. Μερικές φορές, όταν ιδιοτελώς τό κρίνω άναγκαίο, παραφράζω τά στοιχεία αυτά ή και τά διαστρεβλώνω άνευδοίαστα, λέγοντάς τους μάλλον ότι μάλλον ήθελαν νά πούν αυτό πού έγραψα έγώ κι όχι εκείνο πού όντως είπαν εκείνοι.

4. Τό τέταρτο δήμα είναι συνθετικό. Συνδυάζω τίς «άπαντήσεις» πού έχω ήδη γράψει στόν πίνακα και καταλήγω σέ έναν «όρισμό» του τί είναι φιλοσοφία, ό οποίος περιλαμβάνει ως επί μέρους όψεις του όλες τίς «άπαντήσεις» αυτές. Υποτίθεται ότι τόν όρισμό αυτόν τόν παρήγαγαν οι ίδιοι οι μαθητές μου, μέσω, έστω, τής δικής μου διακριτικής βοήθειας.

5. Τό πέμπτο δήμα επαναλαμβάνει τά δήματα 2, 3 και 4 σέ ό,τι άφορά τή λέξη «έπιστήμη». Καταλήγει δέ μέ άνάλογο τρόπο σέ έναν «όρισμό» τής έπιστήμης τόν όποιον υποτίθεται πώς παρήγαγαν και πάλι (άντε, μέ τή βοήθειά μου) οι ίδιοι οι μαθητές μου.

6. Κατά τό έκτο δήμα έπικεντρώνω τήν προσοχή μου στό «Τών». Στόχος μου είναι νά εκμαιεύσω από τούς μαθητές μου τήν έξις δική μου ιδιοτελή φιλοσοφική θέση (στό περίπου): Η γενική έδώ έχει δύο σημασίες γιατί, άφ' ενός, οι έπιστήμες αποτελούν άντικείμενο τής φιλοσοφίας (γενική κτητική, άν δέν κάνω λάθος) και, άφ' έτέρου, ή φιλοσοφία αποτελεί μέ έναν ιδιαίτερο τρόπο έσωτερική συνιστώσα τής ίδιας τής έπιστήμης (γενική υποκειμενική). Άς σημειώσω δέ έδώ ότι ό Μπασελάρ μιλά έν προκειμένω γιά τή λειτουργία τής φιλοσοφίας ως έπιστημολογικού έμποδίου σέ ό,τι άφορά τήν άνάπτυξη τών έπιστημών ένώ ό Άλτουσέρ μιλά γιά τήν αυθόρμητη φιλοσοφία τών έπιστημών.

7. Τό έβδομο και τελευταίο δήμα αφιερώνεται σέ μία συζήτηση τών προσώπων τής φράσης, δηλαδή του ένικού τής «φιλοσοφίας» και του πληθυντικού τών «έπιστημών». Στόχος μου έδώ είναι νά δείξω στους μαθητές μου, μέ βάση τούς όρισμούς στους όποιους καταλήξαμε δήθεν από κοινού, ότι μία τέτοια διάκριση είναι τουλάχιστον εύλογη.

Μέ τά παραπάνω έπτά δήματα (πού συνήθως άπαιτούν τρεις μέ τέσσερις διδακτικές ώρες) τό μάθημα στήθηκε μέν και μπορεί νά προχωρήσει. Άλλά τό ήθικό κόστος μιας τέτοιας άρχής είναι άνυπολόγιστο. Η έξαπάτηση πού έπιτελέστηκε κυριολεκτικά δέν έχει τό όμοιό της. Συνοψίζω έν τάχει.

Μετά τήν πρώτη, θεσμική, έξαπάτηση πού έχει σχέση μέ τό άτομο μου και συνίσταται στό ότι έγώ παρουσιάζομαι προσιούμενος σιωπηλά ότι διαθέτω τά τυπικά προσόντα γιά νά διδάξω φιλοσοφία, τά έπτά παραπάνω δήματα προϋποθέτουν, ούτε λίγο ούτε πολύ, τά έξις: Πρώτον, ότι υπάρχει όρισμός τόσο τής φιλοσοφίας όσο και τής έπιστήμης και δή ένας γιά τήν καθεμία (!) πού χάρει έπιπλέον και τής γενικής άποδοχής (!). Δεύτερον, ότι όλες περίπου οι συναφείς άπαντήσεις είναι όχι μόνον σωστές (!) αλλά και συνθέσιμες (!). Τρίτον, ότι σέ αυτές μπορούν νά φτάσουν, έστω μέ κάποια διακριτική βοήθεια από μέρους μου, άθωοι φοιτητές πού δέν έχουν ποτέ διδαχθεί φιλοσοφία (!). Τέταρτον, ότι οι έν λόγω όρισμοί είναι όντως οι δικό τους και όχι οι («προσωρινοί» έστω) δικό μου (!). Πέμπτον, ότι τυγχάνει επίσης γενικής άποδοχής τό ότι ή σχέση έπιστήμης και φιλοσοφίας είναι τουλάχιστον άμφίδρομη, δηλαδή διέπεται από τήν άλλόκοτη τοπολογία πού ύπαινίσσεται εκείνη ή διπλή γενική πού είπαμε (!). Έκτον, τό ότι μία είναι μέν ή φιλοσοφία αλλά πολλές οι έπιστήμες είναι τόσο εύλογο όσο άφησε νά έννοηθεί ή μικρή «συζήτηση» (ύπό τή δική μου σιδερένια καθοδήγηση, βέβαια) πού έκανα μέ τούς μαθητές μου σχετικά (!).

Μετά από αυτά τί νά πώ; Όλοι οι μεγάλοι άπατεώνες (άργε θυμάται κανείς τόν Γούκο πού είναι σήμερα ταξιτζής στή Νέα Υόρκη;) φαίνονται νά ώχριοϋν μπροστά μου. Η όμολογία μου, έστω κι άν δέν μου τή ζήτησε κανείς, είναι τόσο συντριπτική ώστε νά έξαναγκάζεται σχεδόν ή άρμόδια άρχή νά παρέμβει αυτεπάγγελα. Πώς άλλιώς θά προστατευθούν άθωοι φοιτητές, τό άνθος του έθνους, από τήν άπάτη πού συνιστώ;

Όμως, πριν άπαγγελθεί ή ποιητή ύπάρχει και ή δική. Και εκεί κάθε κατηγορούμενος, ακόμη και άν έχει ήδη όμολογήσει αυτοδοϋλως τό έγκλημά του, έχει τό απαράγραπτο δικαίωμα νά άπολογηθεί έλεύθερα. Ίδου λοιπόν ή αυτόκλητη άπολογία μου μετά μία έξιςου αυτόκλητη όμολογία.

Η άπολογία μου στό δικαστήριο του λόγου

Άπολογούμενος, λοιπόν, όμολογώ και πάλι μέ παρησία ότι ό δικός μου «προσωρινός» όρισμός τής φιλοσοφίας όντως άρχίζει από τή θέση που περίπου έξέθεσα μέ διάφορες άφορμές παραπάνω. Δηλαδή από τό ότι ή φιλοσοφία είναι αναπόδραστη, από τό ότι έμεις βρισκόμαστε πάντα έντός της και κανένας δέν μπορεί νά τής ξεφύγει ή νά τήν άποφύγει. Από τό ότι ή φιλοσοφία, τουλάχιστον κατά μία έννοια, δέν έχει «έξωτερικό», πράγμα πού σημαίνει ότι όλες οι φιλοσοφικές διαδρομές (φιλοσοφικά συστήματα, φιλοσοφικές άπόψεις, φιλοσοφικά έπιχειρήματα κλπ.) αποτελούν κύκλους στό έσωτερικό της, έλλογες διατάξεις πού άντιμάχονται μεταξύ τους, σχηματισμούς μιας ιδιάζουσας άνειρήνευτης μάχης του λόγου μέ τόν έαυτό του.

Έπειδή δέ έτσι έχουν τά πράγματα, δηλαδή έπειδή δέν έχω έν προκειμένο καμιά έξωτερική σταθερά όπου μπορώ νά στηριχθώ, έπειδή δέν διατίθεται κανένα έξωφιλοσοφικό στέρεο έδαφος, δέν μπορώ νά άρχισω νά μιλω καν γιά φιλοσοφία χωρίς τή δία τής άρχικής αυθαιρεσίας πού έλεγα παραπάνω, δηλαδή χωρίς μία άφετηρία πού δέν στηρίζεται σέ καμιά άρχή, χωρίς μία άρχή πού δέν έχει άρχές.

Όστόσο, σέ ό,τι άφορά συγκεκριμένα έμένα, αλλά και συγκεκριμένα όλους μας, τόν καθένα μέ τόν δικό του τρόπο, ή έν λόγω αυθαιρεσία δέν είναι ποτέ αυθαιρεσία άπολύτως. Γιατί τό ότι είμαι αναπόδραστα έγκλωβισμένος στό έσωτερικό τής φιλοσοφίας μέ ύποχρεώνει νά προσπαθήσω νά προσανατολι-

στώ εκεί, όπως θα 'λεγε και ο Κάντ, δηλαδή να προσπαθήσω να επιδιώσω με στοιχειώδη, έστω, επίγνωση του πού βρίσκομαι και του πού πηγαίνω, του ποιός είμαι και του ποιός γίνομαι, του τί σκέπτομαι και του τί πράττω. Μέ υποχρεώνει να ανακαλύψω, εν ανάγκη να χαράξω, τη δική μου διαδρομή, τό δικό μου φιλοσοφικό μονοπάτι. Μέ καλεί, μέ μιά λέξη, να βρω τη φιλοσοφία πού συγκροτεί έμένα. Κι αυτή ειδικά ή φιλοσοφία, αυτό τό συγκεκριμένο φιλοσοφικό μονοπάτι, μπορεί να «νομιμοποιήσει» αναδρομικά την αυθαιρεσία της αφετηρίας επειδή είναι αυτή ή φιλοσοφία, και μόνον αυτή, πού θά μέ έχει καταστήσει, πού μέ καθιστά και πού θά μέ καταστήσει αυτό πού ήδη είμαι, πού μέ έχει κάνει, πού μέ κάνει και θά μέ κάνει να γίνομαι αυτό πού είμαι. Τουλάχιστον έτσι εγώ διαβάζω ιδιοτελέστατα τόσον Νίτσε γενικά όσο και τόν Νεχαμά ειδικότερα. Στο περίπου.

Είναι, τώρα, προφανές ότι ή φιλοσοφία πού μέ συγκροτεί, ή φιλοσοφία πού κατασκευάζω έτσι ώστε να μέ συγκροτεί, όφείλει να εκφράζεται, μέ τούς εκάστοτε προσίδιους τρόπους, στίς διάφορες πράξεις και εκδηλώσεις μου. Αυτή τό όφείλει σε μένα κι εγώ τό όφείλω σ' εκείνη. Γιατί άλλιώς δέν θά 'ταν αυτή πού θά μέ συγκροτούσε. Καθώς δέ ή φιλοσοφία απεχθάνεται τό κενό, κάποια άλλη φιλοσοφία θά 'παιζε αυτόν τό ρόλο. 'Αδιόρατα ίσως κι ανεπαίσθητα, αλλά ώστόσο αναπόδραστα. 'Ισως χωρίς να τό ξέρω, ίσως χωρίς καν να τό ύποψιάζομαι. Πράγμα πού συνεπάγεται ότι όφείλω να διεκδικώ ρητά, όποτε τό μπορώ, όποτε έχει νόημα να τό κάνω, τη φιλοσοφία πού μέ συγκροτεί. 'Οφείλω να άσκάω αυτή τη φιλοσοφία άνοιχτά, συστηματικά, μέ τό προσήκον κάθε φορά «πάθος της ψυχής» μου, για να ξαναθυμηθούμε τόν Καρτέσιο. 'Οφείλω να τιμώ όσο μπορώ τη φιλοσοφία πού μέ συγκροτεί για να της επιτρέψω να μέ τιμήσει κι εκείνη. Ιδιοτελέστατα. Μόνον πού έδω δέν χωράει περίπου.

Σέ ό,τι άφορά, τώρα, τό ζήτημα πού μάς άπασχολεί ειδικότερα έδω, δηλαδή την εισαγωγική διδασκαλία της φιλοσοφίας, ή φιλοσοφία πού προσπαθώ να μέ συγκροτεί μου ύπαγορεύει περίπου τά παρακάτω.

Πρώτον, ή τυπολατρία και ό υπερβολικός σεβασμός στίς αυθεντίες είναι εν γένει πράγματα λίαν άνθυγιεινά. Τό βασικό σύνθημα του Διαφωτισμού «Τολμήστε να σκεφθείτε για λογαριασμό σας» (λατινιστί: «Sapere aude!»), σύνθημα πού επανέλαβε και ό πρόεδρος Μάο (τόν όποιο πολλοί κακώς, κάκιστα, έχουν ξεχάσει), είναι εν προκειμένω ό,τι καλύτερο. Να διευκρινίσω ώστόσο ότι ή άπλή λέξη «σκέψη» έχει έδω ιδιαίτερο βάρος. Τό να ξεφουρνίζει ό καθένας ό,τι του 'ρχεται στό κεφάλι γιατί, λέει, «τόλμησε να σκεφτεί για λογαριασμό του» δέν καλύπτεται καθόλου από τό μεγάλο σύνθημα του Διαφωτισμού (και του προέδρου Μάο). Σκέψη χωρίς αυστηρή πειθαρχία δέν νοείται και όσα ισχυρίζονται συναφώς διάφοροι θιασώτες της αντιαυταρχικής εκπαίδευσης είναι άπλώς όδοντόκρεμες.

Δεύτερον, άφου ή δική μου διδασκαλία είναι εκ τών πραγμάτων τρόπος δικής μου έκφρασης, εγώ δέν μπορώ να διδάξω παρά από τη σκοπιά της φιλοσοφίας πού μέ συγκροτεί. Πρέπει εκείνη να εκφράζεται άπ' αυτόν τόν τρόπο, άλλιώς δέν θά 'μουν εγώ πού διδάσκω. Μέ άλλα λόγια, ό τρόπος μέ τόν όποιο σπάω αυθαίρετα τόν κύκλο πού συνιστά ή φιλοσοφία για να αρχίσω να διδάσκω και όλα τά συναφή πού έλεγα παραπάνω συνιστούν ύποχρεώσεις άπέναντι στη φιλοσοφία πού προσπαθώ να μέ συγκροτεί, είναι ένας από τούς τρόπους πού διαθέτω για να την τιμήσω. Και όπως μόλις είπα, μου είναι άδύνατο να συμπεριφερθώ διαφορετικά.

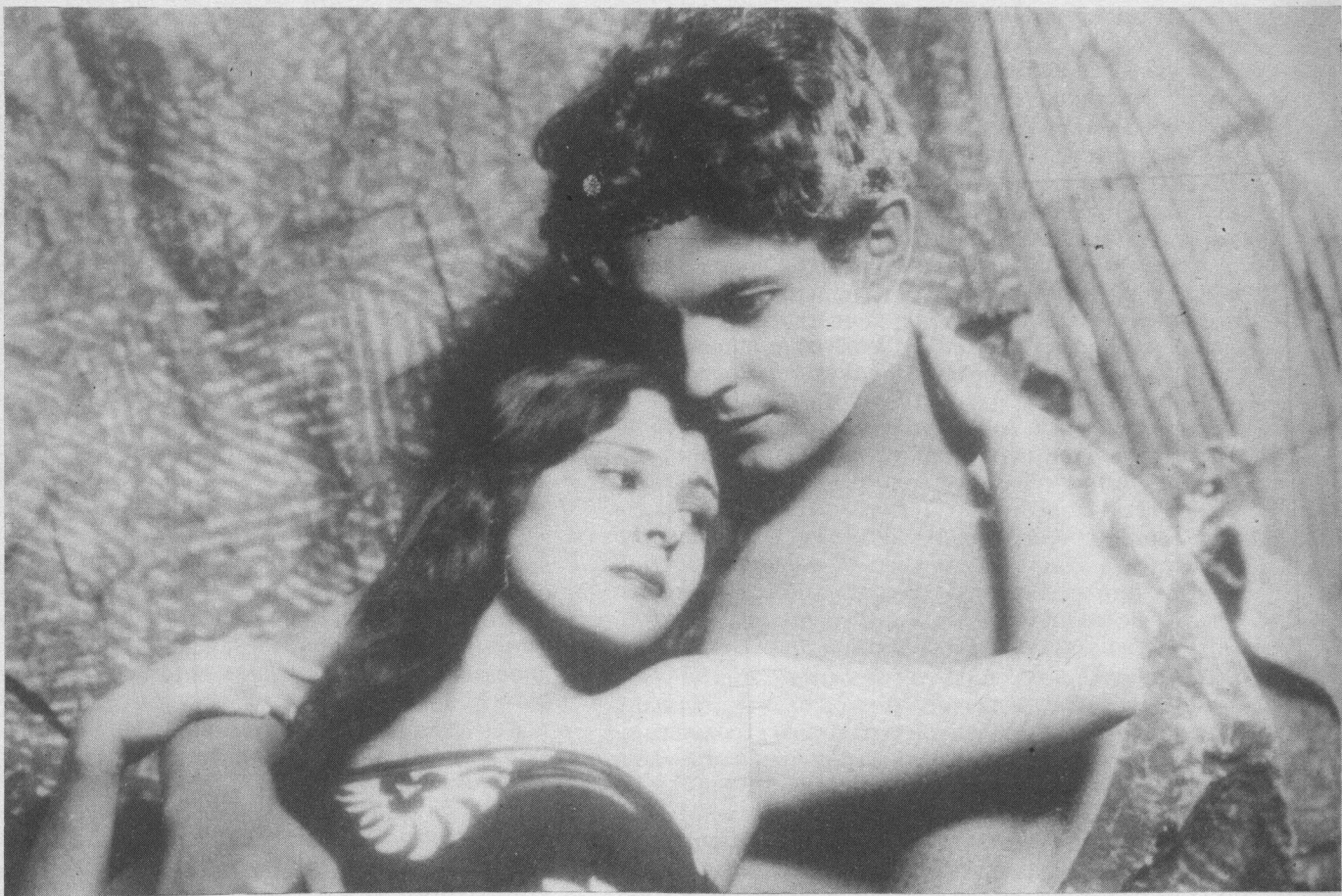
Τρίτον, τό να διδάξω άποτελεσματικά (δηλαδή επιτυχώς) ύπό τούς όρους πού μου επιβάλλει ή φιλοσοφία πού προσπαθώ να μέ συγκροτεί, σημαίνει ότι κατορθώνω να μεταδώσω κάτι στους μαθητές μου από τη σχέση μου μαζί της. Να μεταδώσω κάτι από εκείνη πού να προσιδιάζει στην ιδιαίτερη δική μου εκδήλωση πού συνιστά ή διδασκαλία μου. Αυτό ισχύει για τούς ίδιους μέ παραπάνω ιδιοτελείς λόγους: μόνον έφόσον τιμώ τη φιλοσοφία πού προσπαθώ να μέ συγκροτεί θά μέ τιμήσει κι εκείνη, δίνοντάς μου εν προκειμένω την ανταμοιβή πού αντίστοιχει τόσο στον τρόπο δικής της έκφρασης πού συνιστά ή δική μου διδασκαλία όσο και στό δικό της συγκεκριμένο περιεχόμενο. ('Ως φιλοσοφία αυτή δέν μπορεί παρά να έχει κάποια κριτήρια για τό τί συνιστά επιτυχημένη διδασκαλία. 'Εστω και στό περίπου.)

'Εδω, όμως, χρειάζεται προσοχή. Τό συγκεκριμένο περιεχόμενο της φιλοσοφίας πού προσπαθώ να μέ συγκροτεί πρέπει να φαίνεται όσο τό δυνατόν λιγότερο. Γιατί άλλιώς κινδυνεύω να μετατρέψω τούς μαθητές μου σε όπαδούς (ιδιαζόντως δέ αν κατορθώνω να είμαι καλός δάσκαλος). Πράγμα όλέθριο, τουλάχιστον για μένα. Κι αυτό γιατί παρά τίς περί του αντίθετου έπιμόνως κυκλοφορούσες φήμες, οι όπαδοί και άποτελούν ένα ιδιαίτερα βαρετό είδος ανθρώπων και συνιστούν ένα επαχθέστατο φόρτιο πού μειώνει τη δύναμη και έμποδίζει την έλευθερία. 'Η έλευθερία και ή δύναμη δέ μου είναι άκρως πολύτιμες και όφείλω να τίς διαφυλάξω ως κόρην όφθαλμού. 'Ιδιοτελέστατα. Γιατί, άκολουθώντας εν προκειμένω τόν μεγάλο Σπινόζα (ναί, στη φιλοσοφία ύπάρχουν πολλοί μεγάλοι), θά ήθελα πολύ να φτάσουν αυτές να συνιστούν βασικές άρετές της φιλοσοφίας πού προσπαθώ να μέ συγκροτεί. 'Αλλά βέβαια δέν έχω φτάσει ακόμη εκεί. Ούτε καν περίπου.

Τέταρτον, ή αντικειμενικότητα της διδασκαλίας μου δέν μπορεί να υπερβαίνει, να είναι μεγαλύτερη, ευρύτερη, από την αντικειμενικότητα πού «χωράει» ή φιλοσοφία πού μέ συγκροτεί. 'Η πρώτη αντικειμενικότητα προσκρούει, και προσκρούει ύποχρεωτικά, στό άπαραδίαστο όριο πού συνιστά ή δεύτερη. Γιατί, όπως πλέον πρέπει να έχει γίνει περίπου προφανές, άλλιώς πάλι δέν θά 'μουν εγώ αυτός πού διδάσκει.

'Ωστόσο, πέμπτο και τελευταίο, ή διδασκαλία μου δέν μπορεί να είναι διδασκαλία άξια του όνόματός της, άξια του λειτουργήματος πού θέλει να συνιστά, αν δέν προσπαθεί πάντα να φιλοξενεί όση «περισσότερη» αντικειμενικότητα μπορεί να περιληφθεί — όλη ει δυνατόν, αν έχει νόημα κάτι τέτοιο — μέσα στό παραπάνω άπαραδίαστο όριο. Αυτό της είναι άπολύτως άπαραίτητο για να εντάξει στό έσωτερικό της, επί ποινη άκυρώσεως της ίδιας της ύπόστασής της ως διδασκαλίας αν δέν τό πράξει, την πειθαρχημένη αναζήτηση της φιλοσοφίας πού συγκροτεί, τουλάχιστον δυνάμει και χωρίς ίσως να τό ξέρει ακόμη κανείς, καθέναν από τούς μαθητές μου χωριστά, δηλαδή της φιλοσοφίας ή όποια πρέπει να φτάσει να εκφράζεται σε όλες τίς πράξεις και τίς εκδηλώσεις του καθενός τους. 'Ενας δέ από τούς τρόπους πού μπορεί να επιτρέψει κάτι τέτοιο (τρόπος ό όποιος έχει τό επιπλέον καθοριστικό προσόν να βολεύει ιδιαίτερος και ιδιοτελέστατα έμένα) είναι τό να μην είναι ή εν λόγω διδασκαλία «τέλεια», ό,τι κι αν μπορεί να σημαίνει κάτι τέτοιο. Μέ άλλα λόγια, εγώ όφείλω (τί μεγάλο εύτύχημα!) να διδάσκω άνεπαρκώς. 'Οπότε ακόμη και τό γεγονός ότι δέν διαθέτω τά συναφή τυπικά προσόντα συγκαταλέγεται στα θετικά μου! Αυτό κι αν είναι bonus! Γιατί έτσι ή άνήσυχη συνείδησή μου μπορεί σχεδόν να ήρεμήσει.

'Αλλά τό ζήτημα έδω έχει κάποιες ιδιαίτερες όψεις πού καλό είναι να μάς άπασχολήσουν λίγο περισσότερο.

Όψεις τῆς διδακτικῆς μου ἀνεπάρκειας

Ἄπ' ὅσα λίγα εἶμαι σέ θέση νά γνωρίζω ἐδῶ ἐγώ (οἱ μαθητές μου ὀφείλουν νά γνωρίζουν ἐν προκειμένῳ πολύ περισσότερο), ἡ διδασκαλία μου εἶναι ἀθεράπευτα ἀνεπαρκῆς γιά τουλάχιστον δύο πολύ ἄπτους, διόλου ἀφηρημένους, λόγους. Ὁ πρῶτος ἔχει νά κάνει μέ τό πῶς διδάσκω μιά φιλοσοφική ἄποψη πού ἐπιλέγω, ὁ δεύτερος μέ τό πῶς διδάσκω περισσότερες φιλοσοφικές ἀπόψεις στό πλαίσιο ἐνός μθήματος. (Ἵπενθυμίζω ὅτι ἀναφέρωμαι πάντα σέ μάθημα *εἰσαγωγικό*.)

Σέ ὄ,τι ἀφορᾶ, πρῶτον, τή διδασκαλία μιᾶς φιλοσοφικῆς ἄποψης, αὐτό πού κατά θάσιν κάνω εἶναι νά ἐκθέτω μόνον (δηλαδή ἀνεπαρκῶς) τίς κύριες γραμμές τῆς ἄποψης αὐτῆς χωρίς πολλές πολλές «λεπτομέρειες». Χρονολογίες, εἰδικές ἀναφορές καί τά συναφῆ παρουσιάζονται περίπου στό περίπου ἐνῶ γίνεται ἐλάχιστη συζήτηση γιά τίς ἐνστάσεις πού ἔχουν ἐνδεχομένως προκαλέσει αὐτές οἱ «λεπτομέρειες».

Γιά νά ὑπερασπίσω στοιχειωδῶς τόν ἐναντό μου, νά διευκρινίσω ἀμέσως ὅτι αὐτό δέν ἀποτελεῖ μόνον ἔκφραση τῆς ἀσύνγνωστῆς ἀνεπάρκειάς μου. Οὔτε τό κάνω γιατί ἐπιδιώκω νά ἀντιμετωπίσω τήν ἐκάστοτε ἐξεταζόμενη ἄποψη ἐπιφανειακά, θέλοντας νά τή μειώσω γιά νά πριμοδοτήσω δῆθεν τή δική μου. Ἀντίθετα, πιστεύω ὅτι ἂν ἡ ἐν λόγω φιλοσοφική ἄποψη ἀπομονωθεῖ τόσο ἀπό τό βάρος τῶν «λεπτομερειῶν» ὅσο καί ἀπό τίς συναφεῖς ἐνστάσεις, αὐτή παρουσιάζεται *ἰσχυρότερη*. Δη-

λαδή ἀναδεικνύονται ἐναργέστερα οἱ κατευθυντήριες ἐμπνεύσεις τῆς καί οἱ συγκροτησιακές ἰδέες τῆς, ἐμπνεύσεις καί ἰδέες πού διαθέτουν πάντα, ἐφόσον μιλάμε γιά (τήν κατ' ἐμέ) «μεγάλη φιλοσοφία» — τή μόνη πού καταδέχομαι ἰδιοτελέστατα νά διδάξω —, δύναμη, θάθος, ἐμβέλεια, πρωτοτυπία. Οἱ «λεπτομέρειες» καί οἱ συναρτημένες ἐκεῖ ἐνστάσεις σχετικοποιοῦν ὑποχρεωτικά αὐτές τίς ἐμπνεύσεις καί ἰδέες.

Οἱ ἐν λόγω «λεπτομέρειες» καί ἐνστάσεις δέν εἶναι, βέβαια, ὀλωσδιόλου γιά πέταμα ὄλες. Εἰδικά δέ στό πλαίσιο μιᾶς ἱστορικότροπης παρουσίας πολλῶν φιλοσοφικῶν ἀπόψεων διανοητικά (μιλάμε πάντα γιά *εἰσαγωγικό* μάθημα), κάποιες λίγες ἀπ' αὐτές εἶναι πολύτιμες καί ὀφείλουν νά ἀναδειχθοῦν. Ἡ ἐξέτασή τους θά συμβάλει στό νά γίνουν κατανοητοί κάποιιοι, τουλάχιστον, ἀπό τούς ὅρους συγκρότησης τῆς «ἐπόμενης» μείζονος φιλοσοφικῆς ἄποψης, δηλαδή ἐκείνης πού οἰκοδομήθηκε, ἐκτός τῶν ἄλλων, καί μέσω τῆς κριτικῆς σέ τέτοιες «λεπτομέρειες». Μόνον πού ἡ ἐξέταση τῶν λίγων αὐτῶν «λεπτομερειῶν» πρέπει νά ἐρθεί στήν ὥρα τῆς. Ὅχι πρῖν. Ἔστω κι ἂν μέχρι νά ἔλθει ἡ εὐλογημένη στιγμή πού θά τοῦς ἀποκαλύψω γενναιόδωρα τό μυστικό, οἱ μαθητές μου θά ἔχουν ὑποστῆ μιά διδασκαλία τόσο ἀνεπαρκῆ ὥστε τοῦς ἔχει κάνει νά πιστέψουν ὅτι ἡ ὑπό ἐξέταση φιλοσοφική ἄποψη κεῖται ὑπεράνω κριτικῆς.

Σέ ὄ,τι ἀφορᾶ τώρα τή διδασκαλία ἐνός συνόλου ἀπό φιλοσοφικές ἀπόψεις, αὐτό πού κάνω εἶναι τό νά ἐντάσσω εἰς ἕνα

ώραϊον συγκεντρωτικόν σχῆμα ὅλες τίς ἀπόψεις τῶν ὁποίων ἡ ἐξέταση συναπαρτίζει τό μάθημα. Ἄν εἶναι δέ ἀπαραίτητο, διάζω καί λίγο τίς ἀπόψεις αὐτές ὥστε νά μποροῦν νά χωρέσουν ἐκεῖ περίπου εὐλόγα. Τό κάνω δέ αὐτό ἐλαφρῶ τῆ καρδία, ἀδιαφορώντας γιά τό ὅτι *σοστατικό* χαρακτηριστικό τῶν φιλοσοφικῶν ἀπόψεων πού σέβονται τό ὄνομά τους εἶναι τό νά μή χωρᾶνε ἀκριβῶς σέ σχήματα. Ὅπως καί γιά τό ὅτι δέν ἔχει κανένα φιλοσοφικό νόημα ὁ διασμός τους. Δηλαδή γιά τό γεγονός ὅτι ἐκείνες δέν μποροῦν νά χωρέσουν οὔτε καί διασμένες ἐκεῖ, γιάτί τότε θά ἔχαναν τήν ταυτότητά τους.

Ἄλλά ἡ ἀνεπάρκειά μου δέν σταματάει ἐδῶ, δηλαδή στό ὅτι κυριολεκτικά στραβῶν τούς μαθητές μου ἀπέναντι σέ ἕνα ἀπό τά συστατικά χαρακτηριστικά τοῦ ἴδιου τοῦ ἀντικειμένου τῆς διδασκαλίας μου. Ἡ διδακτική χρήση τοῦ ὠραίου μου σχήματος ἐμφανίζει καί πρόσθετα ζητήματα ἀσύγγνωστης ἀνεπάρκειας.

Τό ἐν λόγω σχῆμα, λοιπόν, κάποιες φορές τό ἔχω βρεῖ, ἐμπνευσθεῖ κλπ. ἀπό κάπου ἄλλοῦ (ἀναφέρω δέ τήν πηγή μου μόνον ἂν τή θυμᾶμαι καί συνήθως τή θυμᾶμαι προσηγορικά. Ἄλλά εἶπαμε. Σέ μιᾶ ἀνεπαρκῆ διδασκαλία οἱ «λεπτομέρειες» λίγο ἐνδιαφέρουν) ἐνῶ αἰσθάνομαι πλήρως ἐλεύθερος νά τό τροποποιήσω κατά τό δοκοῦν χωρίς νά ρωτήσω τόν πνευματικό ἰδιοκτήτη του. Σέ κάποιες ἄλλες περιπτώσεις, κατασκευάζω τό σχῆμα ἐπί τούτου (ad hoc, κί ἄλλη ὠραία φιλοσοφική λέξη) μόνος καί ἀπολύτως ἀνεξέλεγκτα.

Τό ὅλον σχῆμα εἶναι ἀνάλογης γενικότητας (δηλαδή ἀνάλογης ἀνεπάρκειας) μέ τόν τρόπο πού ἐξετάζω τίς ἐπί μέρους φιλοσοφικές ἀπόψεις ἐνῶ εἶναι κατά κάποιον τρόπο συμμετρικό, μέ τήν ἔννοια ὅτι οἱ φιλοσοφικές ἀπόψεις πού περιλαμβάνει στέκουν περίπου ἰσότημα μεταξύ τους. Δηλαδή ὅλες ἐμφανίζουν κάποια ὑπέρ καί κάποια κατά ἐνῶ δέν ὑπάρχει καμία πού νά προμοδοτεῖται ὡς κατ' ἀρχήν ἰσχυρότερη ἀπό τίς ὑπόλοιπες. Τό σχῆμα οἰκοδομεῖται σιγά σιγά μέ τήν πρόοδο τοῦ μαθήματος ἔτσι ὥστε νά ἔχουν κάπου νά βάσουν οἱ μαθητές μου τίς φιλοσοφικές ἀπόψεις πού ἀκούνε, καί συνήθως ὁλοκληρώνεται μέ τό πέρασ τῆς διδασκαλίας μου μπροστά σέ ἕνα σύνολο ἀνεπίτρεπτα σχηματοποιημένων (κυριολεκτικά καί μεταφορικά) φιλοσοφικῶν ἀπόψεων ἀπό τίς ὁποῖες καμία δέν φαίνεται καλύτερη, σωστότερη κλπ. ἀπό τίς ἄλλες.

Αὐτό δέ πού παρουσιάζει πρόσθετο ἐνδιαφέρον — γιάτί στή διδακτική ἀνεπάρκεια ἐπιπροστίθεται παιδαγωγική ἀνευθυνότητα — εἶναι ὅτι ὀδηγῶ τούς μαθητές μου σέ αὐτό τό ἀδιέξοδο κατά τρόπο οἰονεῖ σχιζοφρενικό. Ἐννοῶ συγκεκριμένα τό ἐξῆς. Πρῶτον, διατυπῶν μέ τόν γενικό τρόπο πού ἔλεγα παραπάνω (χωρίς τίς ἐνοχλητικές «λεπτομέρειες» τῆς) μιᾶ συγκεκριμένη φιλοσοφική ἀποψη, ἐκείνη πού βολεῖ καλύτερα ὡς ἀφετηρία τό σχῆμα μου. Δεύτερον, ὑποστηρίζω μέ τό δέον πάθος τήν ἀποψη αὐτή, πατάσσοντας ἀνευδοίαστα (ἀλλά «πειστικά» γιά τούς ἀθῶους μαθητές μου) τίς ὁποῖες δικές τους, κατά κανόνα ἀτεχνες, ἀντιρρήσεις. Τρίτον, ἀφοῦ τήν ἔχω στηρίζει ὅσο πληρέστερα μπορῶ, καταρρίπτω μέ τό ἴδιο πάθος τήν ἐν λόγω ἀποψη ξεκινώντας ἀπό τίς λίγες λεπτομέρειες πού λέγαμε παραπάνω (καί οἱ ὁποῖες κάνουν ξαφνικά τήν ἐμφάνισή τους δίκην λαγοῦ ἀπό καπέλο συμπαθοῦς ταχυδακτυλουργοῦ), πατάσσοντας ἐξίσου ἀνευδοίαστα (καί ἐξίσου «πειστικά») τίς δειλές συνηγορίες τῶν μαθητῶν μου πού εἶχαν προηγουμένως «πεισθεῖ» (κυρίως ἀπό τά δικά μου προηγουμένα ἐπιχειρήματα). Τέταρον, στηριζόμενος σέ αὐτή τήν κριτική, διατυπῶν μιᾶ «ἐπόμενη» (κατά τό σχῆμα μου) φιλοσοφική ἀποψη καί ἐπαναλαμβάνω τήν ἴδια διαδικασία ὄσες φορές χω-

ρᾶνε στό χρόνο τοῦ μαθήματος (καί στό σχῆμα μου) μέχρι τό τέλος τοῦ μαθήματος καί τήν ὁλοκλήρωση τοῦ σχήματος. Τό τελικό ἀποτέλεσμα εἶναι προφανές ἀλλά καί ἀπολύτως ἀπαράδεκτο τόσο διδακτικά ὅσο καί παιδαγωγικά: ὅλες οἱ ἀπόψεις ἔχουν «καταρριφθεῖ» καί οἱ ἀθῶοι μαθητές μου ἔχουν ὀδηγηθεῖ σέ πλήρη σύγχυση.

Γιάτί τά κάνω ὅλ' αὐτά; Ἡ πρώτη ἀπάντηση εἶναι ὅτι δέν διαθέτω οὔτε τά τυπικά οὔτε πάμπολλα ἀπό τά οὐσιαστικά προσόντα ὥστε νά διδάξω ἐπαρκέστερα. Καί ἡ ἀπάντηση αὐτή εἶναι προφανῶς ἐπαρκῆς μέ ὅλα τά κριτήρια.

Ἄλλά ὑπάρχει ἐν προκειμένῳ καί μιᾶ δεύτερη ἀπάντηση. Τά κάνω ὅλ' αὐτά γιάτί εἶμαι ἐξαισία γενναιοδωρος. Καί ἐξηγοῦμαι ἀμέσως.

Ἐλεγα παραπάνω ὅτι ἀναφέρω ρητά στό μάθημα μόνο λίγες «λεπτομέρειες» τῆς φιλοσοφικῆς ἀποψῆς πού ἐξετάζω κάθε φορά, ἐκείνες πού μοῦ ἐπιτρέπουν νά προχωρήσω στήν κριτική εἰς ὅσο νά στοιχειοθετήσω τήν «ἐπόμενη» ἀποψη. Αὐτό σημαίνει ὅτι παραχωρῶ σιωπηλά ὅσο καί γενναιοδωρα τίς ὑπόλοιπες, μαζί μέ τίς ἐνστάσεις πού αὐτές μποροῦν νά ἐγείρουν, στή διακριτική διαχείριση τῶν μαθητῶν μου. (Νά σημειώσω ἐδῶ ἐν παρενθέσει ὅτι στή φιλοσοφία, παραδόξως, δηλαδή σέ εὐθεία ἀντίφαση μέ αὐτό πού μόλις φάνηκε νά ὑπαινίσσομαι, οἱ λεπτομέρειες δέν εἶναι ποτέ ἀπλῶς «λεπτομέρειες». Ὅλες οἱ λεπτομέρειες εἶναι *σημαίνουσες*. Τό ὅτι φαίνομαι νά ἀντιφάσκω ἔτσι μέ τόν ἑαυτό μου, ἀκόμη καί ἐδῶ πού μέ προφυλάσσει ἡ ἀπόσταση τῆς γραφῆς, συνιστᾶ ἕνα ἀκόμη τρανταχτό δείγμα τῆς ἀνεπάρκειας τῆς διδασκαλίας μου.) Ἀφῆνω λοιπόν σιωπηλά τόν καθένα ἀπό τούς μαθητές μου νά βρεῖ, νά ἐντοπίσει καί νά διεξέλθει ἀναλυτικά μόνος τίς λεπτομέρειες τῆς ἐν λόγω φιλοσοφικῆς ἀποψῆς, προκειμένου νά ἐνδιαφερθεῖ ὁ ἴδιος γι' αὐτήν τήν ἀποψη *ζωτικά*, δηλαδή ὑπό τό ἐνδεχόμενο νά ἀνακαλύψει ἐκεῖ (ἢ καί ἐκεῖ) τή φιλοσοφία πού καλεῖται νά συγκροτήσῃ τόν ἴδιο. Ἄρα αὐτή ἡ γενναιοδωρία μου ἔχει ἕναν πολύ προφανή παιδευτικό στόχο. Πῶς θά φτάσουν οἱ μαθητές μου στή φιλοσοφία πού τούς συγκροτεῖ καί ἡ ὁποία, μάλιστα, ὀφείλει νά ἐκφράζεται σέ ὅλες τίς δραστηριότητές τους, ἂν δέν ἔχουν γιά ἀφετηρία δικές τους ἐκκρεμείς ἀπορίες, ἀναπάντητα ἐρωτήματα, ἕνα κενό νά καλύψουν; Ἄν ἡ διδασκαλία μου δέν παρουσίαζε ἕνα τέτοιο ἔλλειμμα πῶς θά ἔβρισκαν τόν δικό τους ἰδιαίτερο δρόμο, τί θά ἔμενε νά κάνουν οἱ ἴδιοι γιά δικό τους λογαριασμό; (Πράγμα πού μέ ὀδηγεῖ στό νά ὁμολογήσω πῶς θά ἀναγκασθῶ νά ἐφευρῶ ἕνα ἀντίστοιχο ἔλλειμμα ἀκόμη κί ἂν ἤμουνα τόσο ἐπαρκῆς ὥστε νά ξέρω ὅλες τίς οἰκείες λεπτομέρειες — ἂν ἦταν ποτέ δυνατόν!)

Μέ αὐτή τήν ἔννοια, δέν πειράζει ἰδιαίτερος ἀκόμη κί ἂν ἡ διδασκαλία μου εἶναι τόσο ἀνεπαρκῆς ὥστε νά περιέχει καί λίγα λάθη. Λάθη ὄλων τῶν λογῶν. Πραγματολογικά ἀκόμη καί οὐσιαστικά. Ἐφόσον νά τά ἀποφύγω ὀλότελα, τά ἀφῆνω κί ἐγώ γενναιοδωρα νά ὑπερίπτανται γιά νά τά ἀνακαλύψουν οἱ μαθητές μου στό δρόμο πού ὀδηγεῖ στή φιλοσοφία πού θά φτάσει νά τούς συγκροτεῖ. Γιάτί, κατά πῶς λένε οἱ Σοφοί, ἡ βασιλική ὁδός πού ὀδηγεῖ τούς ἐν φιλοσοφία μαθητές στή δική τους φιλοσοφία εἶναι ἀκριβῶς τό νά τά βάλουν μέ τόν καθηγητή τους. Καθώς δέ στούς δικούς μου μαθητές δέν παρέχω τή δυνατότητα νά διαφανῆσουν ἀνοικτά καί ἐντιμα μαζί μου, ἀφοῦ, ὅπως εἶπα παραπάνω, τό συγκεκριμένο περιεχόμενο τῆς φιλοσοφίας πού προσπαθῶ νά συγκροτεῖ ἔμένα οὐσιαστικά δέν ἐμφανίζεται αὐτοπροσώπως κατά τή διδασκαλία, οἱ καημένοι δέν ἔχουν ἄλλο τρόπο νά ἀκολουθήσουν τήν ἐν λόγω βασιλική ὁδὸ ἀπό τό νά ἐντοπίσουν τά λάθη μου καί νά συνειδητοποιήσουν ὄλο-

κληρη τήν ασύγγνωστη ανεπάρκειά μου. "Ωστε νά πατήσουν εκεί γιά νά αποκτήσουν μέρος, τουλάχιστον, από τήν αυτοπεποίθηση πού προσιδιάζει στή φιλοσοφία πού θά φτάσει νά τούς συγκροτεί. Πώς, διάβολε, θά μπορέσουν νά συγκροτηθούν φιλοσοφικά οί μαθητές μου άν δέν απορρίψουν έμένα;

"Ετσι μπορεί νά γίνει κατανοητός και ό λόγος γιά τόν όποιο όδηγώ τούς μαθητές μου στή σύγχυση. "Ενας τρόπος νά αποκρύψω τό συγκεκριμένο περιεχόμενο τής φιλοσοφικής άποψης πού συγκροτεί έμένα είναι ακριβώς νά δείξω πώς όλες οί φιλοσοφικές άπόψεις πού επιλέγω νά εξετάσω είναι περίπου εξίσου καλές (ή εξίσου κακές). Γιατί έπεται τότε, κατά έναν βαθύ επαγωγικό συλλογισμό (και χάρις σέ μένα οί μαθητές μου έχουν ήδη μάθει τόσο τά καλά όσο και τά κακά του επαγωγικού συλλογισμού), πώς καμιά φιλοσοφική άποψη δέν είναι ή σωστή. "Αρα ή ύποτιθέμενη δική μου δέν μπορεί παρά νά άνήκει αι αυτή στό σωρό, όποτε κανένας δέν θά ενδιαφερθεί νά τήν άκούσει. Συγχρόνως δέ κερδίζω έτσι και ένα πρόσθετο παιδευτικό bonus. "Αφού είναι λογικά άδύνατον, άρα και ψυχολογικά άπαραδεκτο, τό νά είναι εξίσου καλές (ή κακές) άπόψεις πού διαφωνούν κάθετα μεταξύ τους, παράγεται στά μυαλά τών κατακατημένω μαθητών μου μιά ένταση ή όποία, επειδή είναι άφόρητη, μπορεί νά άποδειχθεί καρποφόρα. Προκειμένου δηλαδή νά ξεφύγει από τή συνάδουσα άγωνία, ό κάθε μαθητής μου όδηγείται στό νά άναζητήσει τή δική του προσωπική άπάντηση. Δηλαδή νά τολμήσει επιτέλους νά σκεφτεί (πειθαρχημένα) γιά δικό του λογαριασμό, κάνοντας έτσι τό πρώτο και άποφασιστικό βήμα στό δρόμο τής φιλοσοφίας πού καλείται νά συγκροτήσει τόν ίδιο. ("Αν δέ μου ζητήσουν έδω τόν λόγο, διαθέτω τά καλύτερα διαπιστευτήρια. Τουλάχιστον κατά τόν μεγάλο Πλάτωνα, ό ίδιος ό μέγιστος Σωκράτης δέν δίσταζε νά όδηγει τούς ταλαιπωρους συνομηλητές του στήν παραφροσύνη. Πράγμα πού ό ίδιος πλήρωσε, δέβαια. Και ίσως είναι επειδή εκείνος πλήρωσε τότε, όπως πλήρωσε, πού ή φιλοσοφία έγινε έκτοτε αυτό πού έγινε. Πράγμα πού σημαίνει πώς όλοι όσοι διδάσκουν φιλοσοφία, άκόμη και άνεπαρκέστατα, δέν μπορεί παρά νά χρωστάνε κάτι στόν Σωκράτη...)

"Όπότε άν έπρεπε, έδω πού φτάσαμε, νά συνοψίσω μέ μιά λέξη τή διδασκαλία μου, θά έλεγα ότι πρόκειται γιά διδασκαλία του περίπου, γιά διδασκαλία στό περίπου. "Όλες οί εκφάνσεις τής ανεπάρκειάς μου συνιστούν όψεις αυτού του «περίπου». Και ή γενναιοδωρία μου συνίσταται έν προκειμένω στό ότι τό ίδιο αυτό «περίπου» έχει χρηστική άξία γιά τούς μαθητές μου. Οί διάφορες αυτές εκφάνσεις τής ανεπάρκειάς μου γίνονται τό βάθρο πάνω στό όποίο μπορούν νά πατήσουν εκείνοι γιά νά προχωρήσουν στόν δικό τους φιλοσοφικό δρόμο ένω έγώ γίνομαι αντίστοιχα «εργαλείο» στά χέρια τους. Προσφέρω, δηλαδή, σ' αυτούς μέ τήν πράξη τής διδασκαλίας μου και μέσω του «περίπου» μου, τούς διατίθεται γιά νά βρουν τόν δικό τους δρόμο. "Η γενναιοδωρία μου είναι έξόχως ύπεροχη γιατί σχεδόν άγγίζει τά όρια τής πλήρους αυταπάρησης. Συγχαρητήρια και μπράβο μου. ("Εδώ δέν χωράει καν τό «είς άνώτερα».)

"Όστόσο ή έτσι άναίσχυντα αυτοδιαφημιζόμενη γενναιοδωρία μου δέν πρέπει νά ξεγελάσει κανέναν. "Ο βαθύτερος λόγος πού τά κάνω όλ' αυτά είναι άκόμη μιά φορά ιδιοτελέστατος. Και ίδού.

Τό νά ώθώ μέ μέσο τήν ανεπάρκειά μου τούς μαθητές μου στόν δικό τους φιλοσοφικό δρόμο είναι τό κόλπο πού ανακάλυψα γιά νά χρησιμοποιώ έγώ ιδιοτελώς τούς μαθητές μου προκειμένου νά άντιμετωπίσω (χρυσίως και πάντα άνεπαρκώς) τήν ίδια τήν ανεπάρκεια αυτή. Μέ τό νά ώθώ, δηλαδή, τούς μαθη-

τές μου στόν δικό τους δρόμο καταφέρνω νά άποσπώ, νά κορφολογώ, νά ιδιοποιούμαι γιά δική μου άποκλειστική χρήση και γιά δικό μου λογαριασμό στοιχεία από τή δική τους φιλοσοφική άναζήτηση. Τά επί μέρους στοιχεία τής φιλοσοφίας πού προσπαθώ νά συγκροτεί έμένα προκύπτουν έτσι από τή φιλοσοφία πού καλείται νά συγκροτήσει τόν καθένα από αυτούς χωριστά! Και όσο πιά πολλές και πιά διαφορετικές είναι οί άναζητήσεις τών μαθητών μου, τόσο τό καλύτερο γιά μένα. "Αφού ή φιλοσοφία είναι ένας κύκλος όπου όλα έπικοινωνούν μέ όλα, ή φιλοσοφία πού προσπαθώ νά μέ συγκροτεί πρέπει νά έγγιζει, μέ τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο, θετικά ή άρνητικά, όλόκληρη τή φιλοσοφία, όλες τίς φιλοσοφικές στάσεις και θέσεις. "Αλλιώς δέν θά 'ναι άξια του όνόματός της. Καθώς δέ μου είναι άδύνατον νά φτάσω ποτέ μόνος ή ποτέ πλήρως στή φιλοσοφία πού μέ συγκροτεί και νά προσεγγίσω τό τέλος της, καθώς αυτή ή φιλοσοφία, όπως και κάθε φιλοσοφία, είναι έγγενώς και έσσει άνεπαρκής, ως προς τό τέλος της, γιατί ή φιλοσοφική σιωπή πού θά σήμαινε τήν έλευση αυτού του τέλους δέν άγγίζεται ποτέ, καθώς αυτή ή φιλοσοφία, όπως και κάθε φιλοσοφία, βρισκxται πάντα έν μέσο τής ίδιας τής δικής της διαδρομής, αυτή άπαιτεί πάντοτε τόν άλλον, έχει πάντα ζωτική άνάγκη από άπτούς και συγκεκριμένους άλλους. "Εν προκειμένω τούς μαθητές μου. Διδάσκοντας άνεπαρκώς τούς μαθητές μου καταφέρνω έτσι νά διδάσκομαι έγώ επαρκέστατα από εκείνους! "Υπό τό πρόσχημα ότι διατίθεται σ' αυτούς παθητικά γιά νά μέ χρησιμοποιήσουν, τούς χρησιμοποιώ έγώ ένεργητικά και άναίσχυντα. "Η γενναιοδωρία μου άρα πάει περίπατο και έπικρατεί εκ νέου, άνίκητη, ή απόλυτη ιδιοτελεία μου.

Σύνοψη και συμπέρασμα

Μέ τό πού εισέρχονται οί μαθητές μου στό δρόμο τής φιλοσοφίας πού καλείται νά συγκροτήσει τούς ίδιους, αυτοί αρχίζουν νά ποιούν τό φιλοσοφικό τους ήθος. Δηλαδή τό ήθος τους *tout court*. Κι ή ανεπάρκεια τής διδασκαλίας μου, μέ τό νά τούς ώθει ακριβώς εκεί, καταλύει θέλοντας και μή αυτή τήν ποίηση ήθους. "Όπότε ξαναγυρίζω στόν ήθοποιό από τόν όποιο περίπου ξεκίνησα. Γιατί τελικά, έτσι όπως φαίνονται τώρα τά πράγματα, ή διδασκαλία μου έχει νά κάνει μέ τόν ήθοποιό διπλά. Και, από τή μιά μεριά, *υποδύομαι* τόν ουδέτερο, τόν αντικειμενικό, τόν γνώστη τής φιλοσοφίας κλπ., μέ μιά λέξη τόν Καθηγητή Φιλοσοφίας, *εξαπατώντας* τούς μαθητές μου και όλους τούς δυνατούς θεσμούς και, από τήν άλλη, φαίνεται πώς επιδιώκω, μέσα από αυτή τήν *έξαπάτηση*, νά καταλύσω τήν ποίηση ήθους. Νά καταλύσω. "Όχι νά επιβάλω ούτε νά πείσω. Τήν ποίηση ήθους. "Όχι ήθικης. *Ηθους*. Δηλαδή ή ανεπάρκεια τής διδασκαλίας μου, μέ τό νά μέ διαθέτει ως εργαλείο στά χέρια τών μαθητών μου, φαίνεται πώς επιδιώκει νά καταλύσει τή φιλοσοφική ποίηση του καθενός, όπως θά 'λεγε κι ό Γιώργος Φουρτούνης. Λαμπρά. "Η γενναιοδωρία μου φαίνεται νά άποκαθίσταται και πάλι.

"Αλλά δέν τελειώσαμε ούτε τώρα. Γιατί αυτή ή γενναιοδωρία δέν είναι άμοιρη ιδιοτελείας. Τό αντίθετο μάλιστα. "Αν οί όπαδοί κάθε είδους μου είναι, όπως όμολόγησα παραπάνω, ένα ιδιαίτερα βαρετό βάρος, τότε ή κατάλυση μαθητών μέ ίδιον ήθος προμοδοτεί ιδιοτελέστατα τή φιλοσοφία πού προσπαθώ νά συγκροτεί έμένα. Γιατί μόνον τέτοιοι μαθητές μπορούν νά είναι άξιοι συνομηλητές μου, δηλαδή συνομηλητές άπ' αυτούς πού μου είναι, ιδιοτελέστατα και πάλι, άπαραίτητοι γιά τήν έν

λόγω συγκρότησης. 'Οπότε γυρνάμε πάλι στην αρχή και βρισκουμε τήν ξεσπάτηση και τήν ιδιοτέλεια ξανά, σέ «άνώτερο επίπεδο», όπως περίπου θά 'λεγε κι ένας άνεπαρκώς χωνεμένος Έγελος. Κι αν θέλουμε νά μείνουμε σ' αυτόν τόν άνεπαρκώς χωνεμένο Έγελο, μπορούμε νά θεωρήσουμε τόν ήθοποιό σάν ένα από εκείνα τά ώραία σχήματα πού έλεγα πιό πάνω. 'Ο ήθοποιός συνιστά έν προκειμένω τή «σύνθεση» τής γενναιοδωρίας και τής ιδιοτέλειας, υπό τήν απόλυτη πρωτοκαθεδρία (sous le primat absolu, κατά 'Αλτουσέρ) τής ιδιοτέλειας. 'Αν δέ θεωρήσουμε ότι ή ιδιοτέλεια εκφράζει έδώ περίπου (πάντα περίπου, στό περίπου) τό σπινωτικό copatus, τότε τό σχήμα τού ήθοποιού έφτασε νά περιλαμβάνει Έγελο, Σπινόζα, 'Αλτουσέρ και Φουρτούνη (μέσω τής αυτο-ποίησης).

Γιά νά μή αναφέρω όλα τά άλλα όνόματα πού έκαναν τήν εμφάνισή τους παραπάνω και τά όποια μπορούν κάλλιστα, ιδίως αν μου επιτραπεί νά τά διάσω λίγο περισσότερο, νά χωρέσουν έδώ. Δέν αποτελεεί αυτό ένα σημαντικότατο κατόρθωμα;

Και κάτι τελευταίο. Τώρα πού τελειώσαμε, μπορώ νά όμολογήσω μέ παρησία ότι αυτή ή κατάλυση τής ποιήσεως ήθους συνιστά, σέ ό,τι αφορά τουλάχιστον τή διδασκαλία ενός εισαγωγικού μαθήματος φιλοσοφίας, μέρος τού συγκεκριμένου περιεχομένου ενός εισαγωγικού μαθήματος φιλοσοφίας, μέρος τού συγκεκριμένου περιεχομένου τής φιλοσοφικής άποψης πού προσπαθώ νά μέ συγκροτεί. Προφανώς μόνον μέρους του, δηλαδή μόνον τήν ήθική, ή μάλλον τήν πολιτική, διάσταση τής έν λόγω φιλοσοφικής άποψης και σέ ό,τι αφορά αυτό ειδικά τό θέμα. 'Οπότε ίδού αποκάλυψη τελικά τήν άκατονόμαστη φιλοσοφική μου άποψη, δηλαδή μόλις έκανα εκείνο πού δήλωσα παραπάνω ότι άποφεύγω σάν τόν διάβολο νά κάνω. Λογώ δέ ότι υπέκλυσα στόν πειρασμό προκειμένου νά προκαλέσω, δηλαδή για νά δώσω ένα πρόσθετο όπλο στους μαθητές μου ώστε νά μέ πολεμήσουν λυσιτελέστερα. Τό τί θά κάνουν, βέβαια, οί ίδιοι τό όπλο αυτό είναι δικό τους λογαριασμός. Και έν προκειμένω ίσως δέν είναι άσκοπο νά μάθουν πώς ή διδασκαλία μου, όπως και κάθε διδασκαλία, βρίσκεται σέ «τελευταία», τουλάχιστον, «άνάλυση», στά χέρια τους. 'Οχι στά δικά μου. 'Ακόμη κι αν δέν τό ξέρουν, τήν «πραγματική» έξουσία τήν έχουν εκείνοι. Γιατί είναι αυτοί πού έχουν τελικά τή δύναμη νά μέ αναγκάσουν νά σωπάσω, νά μέ έξαναγκάσουν νά σταματήσω νά διδάσκω. 'Εστω και μόνο γιατί έγώ είμαι «έννας» ενώ εκείνοι είναι περισσότεροι από έννας.

Τό αν, τό πώς, τό κατά πόσον, ώστόσο, είμαι έγώ όντως «έννας» ή, όπως θά 'λεγε αυτοπροσώπως ό διάβολος, «λεγέν τó όνομά μου» είναι ένα άλλο μεγάλο θέμα. Τό όποιο δέν μπορούμε παρά νά αφήσουμε για τήν ώρα. Για νά μήν κάνουμε έναν ακόμη τεράστιο φιλοσοφικό κύκλο.

'Υστερόγραφο, άπευθυνόμενο ειδικά στους αγαπητούς μαθητές μου στην άπίθανη περίπτωση πού θά τύχει νά διαβάσουν τό παρόν πόνημα. Μιάς και μόλις άνέφερα τόν διάβολο, νά προσθέσω τό παρακάτω ειδικά για σάς. Τό παρόν σας άποκαλύπτει κάτι από τίς σχέσεις πού διατηρώ μαζί σας και, μέ αυτήν τήν έννοια, μπορεί νά σας φαντάζει σάν ανέλιπτο δώρο. Μοιάζει δηλαδή νά σας προσφέρει όπλα για νά μέ αντιμετώπισετε καλύτερα. 'Αλλά, όπως είχα ήδη τήν εύγενή καλοσύνη νά σας διδάξω, τά φαινόμενα μπορεί νά άπατούν. 'Οπότε, μέ τή γενναιοδωρία πού γενικώς, όπως ξέρετε, μέ διακρίνει, σας γνωστοποιώ μέ τούτο τό ύστερόγραφο πώς τό έν λόγω δώρο είναι δηλητηριασμένο. 'Ακριβώς όπως ήταν δηλητηριασμένο τό μήλο πού πρόσφερε ό κατηραμένος όφισ. Γιατί, από τή στιγμή πού πέσει στό τραπέζι ή βαριά κουβέντα περί ποιήσεως ήθους, ό καθένας έξαναγκάζεται νά αναλάβει, εκών άκων, θέλοντας και μή, τήν αντιστοιχούσα πολιτική και ήθική ευθύνη. 'Αφότου διάβασε τό πόνημα και ξέρει, δηλαδή άφότου δάγκωσε τό μήλο, ό καθένας σας αναλαμβάνει αυτή τήν ευθύνη έμπρακτα, ακόμη κι αν τό άποφεύγει μέ όλες του τίς δυνάμεις, ακόμη κι αν άρνείται κάτι τέτοιο κατηγορηματικά. Μέ άλλα λόγια, τό μήλο είναι δηλητηριασμένο γιατί, άφού τό δαγκώσατε, καταργείται αυτομάτως τό δικαίωμά σας στην άθωότητα, γιατί σημαίνεται τό τέλος τής άθωότητάς σας. Τό ποιό είναι, βέβαια, τό αντικείμενο και ποιό τό αντίτιμο αυτής τής ευθύνης θά τό βρει ό καθένας από σας μόνος του, για δικό του λογαριασμό. 'Αρα και μέ μία λέξη, αγαπητοί μου μαθητές, αντί τό ροδόσταμο πού μέ ποτίσατε έσεις έγώ σας ποτίζω φαρμάκι. Δηλαδή σας έξαπατώ ακόμη μία φορά. 'Ανενδοίαστα και ιδιοτελέστατα. 'Οπως ταιριάζει στην ευρισκόμενη πάντοτε έν εξέλιξει φιλοσοφική ιδιοσυστασία μου. Σας εύχαριστώ δέ όλους για όλα.

ΟΙ ΚΛΑΣΙΚΟΙ της Νεφέλης

Αριστουργήματα της παγκόσμια λογοτεχνίας

μόνο 500 δραχμές

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ... Η άλλη άποψη στο βιβλίο

ΡΟΜΠΕΡΤ ΜΠΡΑΟΥΝΙΝΓΚ

Ο ζηλωτής δάσκαλος

του Δημήτρη Κυρτάτα

Αὐτή τή φορά σταθήκαμε πιά τυχεροί. Προλάβουμε νά τιμήσουμε ἕναν μεγάλο ἑλληνοεπί, στό μέτρο τῶν δυνάμεών μας, καί νά γνωρίσουμε κάτι ἀπό τό ἔργο του πού πρίν ἀπό τό θάνατό του. Ὁ Ρόμπερτ Μπράουνινγκ, πού πέθανε στίς 11 Μαρτίου σέ ἡλικία 83 ἐτῶν, εἶχε ἐκλεγεί ἀνεπιστέλλον μέλλον τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἤδη ἀπό τό 1982. Ἡ ἑλληνική πολιτεία τόν τίμησε μέ τόν Ταξίαρχο τοῦ Φοίνικος τό 1985. Τά Πανεπιστήμια Ἀθηνῶν καί Ἰωαννίνων τόν ἀνακήρυσαν ἐπίτιμο διδάκτορα τό 1988 (βλ. Ὁ Πολίτης 87, Ἰανουάριος 1988) καί τό 1996 ἀντίστοιχα. Ὁ Δῆμος Ἀθηναίων τοῦ ἀπένευσε τό Χρυσό Μετάλλιο Τιμῆς τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν τό 1994. Τό Ἑλληνικό Ἰνστιτούτο τῆς Βενετίας ἐξέδωσε τό 1996 τόν τιμητικό τόμο Φιλέλλην μέ ἄρθρα συναδέλφων μαθητῶν καί φίλων του.

Ἀπό τήν πλοῦσια παραγωγή του, ἡ πρώτη ἔκδοση τοῦ βιβλίου του *Ἡ ἑλληνική γλῶσσα, μεσαιωνική καί νέα* εἶχε μεταφραστεῖ στά ἑλληνικά ἤδη ἀπό τό 1972 ἀπό τόν Δημήτρη Σωτηρόπουλο (ἐκδόσεις Παπαδήμας). Τώρα κυκλοφορεῖ σέ δευτέρα συμπληρωμένη καί διορθωμένη ἔκδοση, μεταφρασμένη ἀπό τή Μαρία Κονομή. Ἐχει ἐπίσης μεταφραστεῖ καί τό βιβλίο του *Ἡ βυζαντινή αὐτοκρατορία* ἀπό τόν Νικόλαο Κονομή (ἐκδόσεις Παπαδήμας).

Ὁ ἀπολογισμός αὐτός δέν εἶναι καί ἄσχημος. Γιά λίγους διαπρεπεῖς ξένους ἑλληνοεπίς θά μπορούσαμε νά συντάξουμε ἀντίστοιχους καταλόγους. Πολλῶν ἀκόμα καί ὁ θάνατος περῶν ἀπαρατήρητος ἀπό τά ἑλληνικά μέσα ἐνημέρωσης, ἐνῶ τό ἔργο τους παραμένει, στό σύνολό του, ἀμετάφραστο. Ὁ Μπράουνινγκ εἶχε, ἐκτός τῶν ἄλλων, πολλούς προσωπικούς φίλους καί μαθητές στήν Ἑλλάδα, ὀρισμένους ἀπό τήν ἐποχή τῆς δικτατορίας ἢ καί παλαιότερα. Δύσκολα θά μπορούσε νά λησμονηθεῖ ἡ στάση του στόν ἀντιδικτατορικό ἀγῶνα καί ἡ θέρμη μέ τήν ὁποία ὑποστήριξε πάντα τούς Ἑλληνες μαθητές του. Ἀλλά ὅπως φάνηκε καθαρά καί ἀπό τίς νεκρολογίες πού δημοσιεύθηκαν στόν ἑλληνικό Τύπο, ἡ μεγάλη του ἀναγνώριση ἀπό τούς ἐπίσημους ἑλληνικούς φορεῖς ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς συμβολῆς του στήν ὑπόθεση τῆς ἐπιστροφῆς τῶν Ἑλγινείων. Εἶναι χαρακτηριστικό τό γεγονός ὅτι οἱ τιμητικές διακρίσεις ἄρχισαν τή χρονιά πού ἴδρυσε τή βρετανική ἐπιτροπή γιά τήν ἀποκατάσταση τῶν μαρμάρων τοῦ Παρθενῶνα.

Ἐκεῖνο πού πέρασε σχεδόν ἀπαρατήρητο στήν Ἑλλάδα ὁ αὐτά τά χρόνια πού ὁ μέγας δάσκαλος ἐρχόταν γιά νά δώσει διαλέξεις ἢ γιά νά παραδρεθεῖ στίς τιμητικές τελετές ἦταν οἱ πολιτικές του πεποιθήσεις. Ὁ Μπράουνινγκ ἦταν μαρξιστής καί μέλος τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος Μεγάλης Βρετανίας. Στό δρόμο αὐτό δέν ἦταν μόνος. Συμπορεύτηκε μέ πολλούς ἄλλους διανοουμένους τῆς γενιάς του, πού καταξιώθηκαν διεθνῶς στίς ἱστορικές καί τίς κλασικές σπουδές. Ὀρισμένοι ἀπό τούς διανοουμένους αὐτούς ἀποχώρησαν ἀπό τό Κόμμα μέ τίς δίκες τῆς Μόσχας ἄλλοι μέ τή ρωσική εἰσβολή στήν Οὐγγαρία. (Τήν ἐποχή τῆς εἰσβολῆς στήν Τσεχοσλοβακία ὀλόκληρο τό Βρετανικό Κομμουνιστικό Κόμμα ἀπομακρύνθηκε ἀπό τή σοβιετική σφαῖρα ἐπιρροῆς καί ἄρχισε νά ἀναζητᾷ ἄλλους δρόμους.) Παρά τήν ἀπογοήτευσή τους, πάντως, πολλοί ἀπό τούς διανοουμένους αὐτούς δέν σταμάτησαν νά εἶναι μαρξιστές. Συνέχισαν νά ἀγωνίζονται εἴτε ὡς μέλη ἀριστερῶν ὁμάδων εἴτε, σνηθέστερα, ὡς συνεργάτες τοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος. Ἡ βρετανική μαρξιστική ἱστοριογραφική καί ἀρχαιολογική παράδοση εἶναι ἰδιαίτερως πλούσια.

Δέν γνωρίζω ἂν ὁ Μπράουνινγκ ἀποχώρησε ποτέ ἐπίσημα ἀπό τό Κομμουνιστικό Κόμμα, ἀλλά ὅσο μπορῶ νά ξέρω δέν ἄλλαξε ποτέ πολιτικές καί ἰδεολογικές πεποιθήσεις. Σέ ἀντίθεση, ὡστόσο, μέ πολλούς συναδέλφους καί φίλους του, δέν κατέστησε τίς πεποιθήσεις αὐτές σαφείς στό πλούσιο ἐπιστημονικό του ἔργο. Προτίμησε νά ἀφθεῖ στή γοητεία τῆς ἀναζήτησης τῶν πηγῶν καί στή διαρκή ἔρευνα. Ἡ συμβολή του στή μελέτη τῶν βυζαντινῶν χειρογράφων εἶναι ἴσως ἀπό τίς πολυτιμότερες προσφορές του. Καί ἀπ' ὅλους τούς κλάδους πού ὑπηρετήσε, ἀγάπησε μέ πάθος τήν παλαιογραφία. Ἐνόπιζε μέ ταλέντο τά αὐτογραφα καί τίς προσωπικές σημειώσεις Βυζαντινῶν λογίων. Ἡ ἐπιστημονική κοινότητα μπορούσε ἔτσι νά παραδλέπει τίς πολιτικές καί ἰδεολογικές του πεποιθήσεις καί νά διαλέγεται μαζί του σέ ἕνα οὐδέτερο ἐπιστημονικό ἐπίπεδο.

Κάποιες ἐπιστημονικές εὐαισθησίες του, ὡστόσο, γίνονται καλύτερα κατανοητές ἐάν ληφθοῦν ὑπόψη καί οἱ ἰδεολογικές του εὐαισθησίες. Οἱ εἰδικευμένοι κλάδοι μέ τούς ὁποίους ἀσχολήθηκε δέν ἔγιναν ποτέ, ὅπως σέ ἄλλες περιπτώσεις, αἰτία νά

αποκοπεί από τό διδακτικό του έργο. Ούτε και θέλησε νά μετακινήθει, όπως συνηθίζεται, σ'τά πανεπιστήμια ύψηλου κύρους. Παρέμεινε μέχρι τό τέλος κ'θηγητής σέ ένα Κολέγιο του Πανεπιστημίου του Λονδίνου που 'ίχε άριστερή παράδοση και πολιτική προσέλευσης φοιτητών εργατικής προέλευσης. Και σ'τά παλαιογραφικά του σεμινάρια φρόντιζε, σχεδόν έθελοντικά, γιά τή μύηση αρχάριων σπουδαστών. Η διδασκαλία και ή μύηση ήταν στοιχεία τής προσωπικότητάς του. Διόλου τυχαία, από τά προσφιλή του θέματα ξεφυνας ξεχώριζαν ή διδασκαλία και ή μαθητεία στόν βυζαντινό κόσμο.

Τό δημοσιευμένο του έργο κινήθηκε ταυτόχρονα σέ δύο κατευθύνσεις. Σέ έναν βαθμό είναι πρωτότυπο και ειδικευμένο και σέ έναν άλλο εκλαϊκευτικό και προσιτό στόν μη ειδικό. Προπαγάνδισε μέ θέρημ τή συνέχεια τής ελληνικής γλώσσας, και ταυτόχρονα έδωσε στους δημοτικιστές μοναδικά και δυσεύρετα όπλα, σέ μιά εποχή που ή δημοτική ήταν σέ διωγμό. Μεταξύ άλλων, κατέδειξε μέ σαφήνεια τήν κοινωνική διάσταση τής διγλωσσίας, σ'τό ξεκίνημα αλλά και στήν πορεία της. Παρά τήν κλασική του παιδεία, ό ίδιος μιλούσε μιάν αξιοθαύμαστη δημοτική μέ νεοελληνική προφορά. Μέ τήν ίδια οξυδέρκεια και κοινωνική ευαισθησία αντιμετώπισε, όμως, και άλλες βαλκανικές γλώσσες, τά βουλγαρικά και τά άλδανικά.

Στά δημοσιεύματά του περιλαμβάνεται μιά λαμπρή διερεύνηση τής διάσης και πολύνεκρης κοινωνικής εξέγερσης στήν Αντιόχεια τό 387 μ. Χ. Γιά τά συγκλονιστικά εκείνα γεγονότα έχουμε έκτενή πληροφόρηση. Δύο αυτόπτες μάρτυρες, ό έθνικός Λιδάνιος και ό χριστιανός Ιωάννης Χρυσόστομος, μās άφησαν καθέννας τή δική του άποψη γιά τά αίτια και τήν πορεία τής σύγκρουσης. Και όμως, ούτε ή σημασία του έπεισοδίου ούτε ή μοναδικότητα τής πληροφόρησης είχαν προσελκύσει τό ενδιαφέρον άλλων μελετητών. Τήν ίδια εποχή άσχολήθηκε μέ τό κίνημα των Ζηλωτών τής Θεσσαλονίκης. Αργότερα ανέδειξε τήν περίπτωση του αυτοκράτορα Ιουλιανού, όταν ή κυρίαρχη ιστοριογραφική παράδοση τόν θεωρούσε ακόμα παραβάτη, καθώς και τίς σχέσεις Βυζαντίου και Βουλγαρίας. Ως μέλος τής συντακτικής επιτροπής του περιοδικού *Past and Present* είχε τή δυνατότητα νά ένθαρρύνει και νά προωθεί τή μαρξιστική ιστοριογραφία μέ έναν τρόπο άποφασιστικό και άφανα. Όσο ψάχνει κανείς τόσο βρίσκει.

Θά είχε κάποτε νόημα νά διαδαστεί τό έπιστημονικό έργο του Μπράουνινγκ μέ άλλη ματιά. Παρά τή σιωπή του στα θεωρητικά προβλήματα που άπασχολούσαν τους μαρξιστές ιστορικούς τής γενιάς του, ό Μπράουνινγκ βρισκόταν ίσως σέ διάλογο μαζί τους μέ έναν τρόπο που σέ πρώτο έπίπεδο μās διαφεύγει. Η έπιστημοσύνη του δύσκολα μπορούσε νά κρύψει τη φυσική του κλίση προς τήν αίρεση, τόσο στήν έπιλογή των θεμάτων, όσο και στήν πραγματέυσή τους. Εκείνο όμως που είμαστε σέ θέση νά εκτιμήσουμε διά γυμνού οφθαλμού είναι τήν πολιτική διάσταση τής πρωτοβουλίας του γιά τά Έλγινεία.

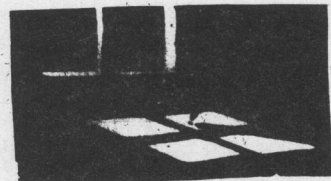
Στήν Ελλάδα ή υπόθεση των γλυπτών του Παρθενώνα συνδέεται άμεσα και μονοσήματα μέ ένα αίσθημα έθνικό που υπερβαίνει τίς πολιτικές διακρίσεις σέ Δεξιά και Άριστερά. Στή Βρετανία, ώστόσο, τό ζήτημα μπαίνει τελείως διαφορετικά. Η δημόσια διαμαρτυρία γιά τήν παραμονή των Έλγινείων σ'τό Βρετανικό Μουσείο εκλαμβάνεται ως πράξη άντεθνική. Όταν μάλιστα διατυπώνεται από ανθρώπους άναγνωρισμένου κύρους, τότε ή πρόκληση είναι και επικίνδυνη. Δέν είναι τυχαίο ότι στήν υπόθεση αυτή στρατεύτηκαν πολλοί διαπρεπείς μαρξιστές ιστορικοί και έλληνιστές. Τούς συνοδοιπόρους αυτούς του Μπράουνινγκ ή ελληνική πολιτεία και τά άλλα έθνηικά ιδρύματα δέν τούς έχουν μέχρι στίγμης τιμήσει, και ίσως δέν τούς

τιμήσουν ποτέ. Όλοι αυτοί, όμως, υπηρετούν μιά κοινή υπόθεση, όχι μόνο επειδή βρίσκουν τό αίτημα δίκαιο, αλλά και επειδή προσφέρεται γιά τήν ταπείνωση των νοσταλγών τής βρετανικής ιμπεριαλιστικής δόξας.

Τό πολιτικό και κοινωνικό κατεστημένο τής Βρετανίας ένοχλήθηκε βαθύτατα από τήν πρωτοβουλία αυτή. Κατάλαβε καλά ότι δέν αντιπροσώπευε μόνο φιλελληνικά αίσθήματα, αλλά, κυρίως, μιά σαφή ένδοβρετανική πολιτική και κοινωνική στάση. Στό Έργατικό Κόμμα άρχισαν νά πληθαίνουν οι φωνές ύποστήριξης τής έπιστροφής, μολοντί, όπως θά φανεί άν τό Έργατικό Κόμμα ανάλαβει τήν κυβέρνηση, ή ίδια ή έπιστροφή είναι ακόμα μακριά. Ό συμβολισμός μās τέτοιας χειρονομίας δέν μπορεί νά γίνει εύκολα άποδεκτός από τήν κοινή γνώμη.

Αν ό Μπράουνινγκ ήταν ένας πραγματικός φίλος τής Ελλάδας, τότε όφείλουμε νά τόν δούμε ταυτόχρονα και ως Βρετανό δάσκαλο μέ κοινωνική άποστολή ως παραγωγό πρωτότυπης γνώσης, αλλά και ως εκλαϊκευτή-προπαγανδιστή της. Μέ τό θάνατό του, οι ελληνικές και βυζαντινές σπουδές στερήθηκαν έναν ριζοσπάστη μελετητή που κατάφερε μέ τό κύρος του νά φέρνει τήν αίρεση μέσα στους ναούς τής ορθόδοξης.

ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΝ «ΜΙΣΑΝΘΡΩΠΟ» ΤΟΥ ΜΟΛΙΕΡΟΥ

του Πέτρου Αντωνίου

Η παράσταση του *Μισάνθρωπου*, πού ανέβασε η «Νέα Σκηνή» του Λευτέρη Βογιατζή στο Θέατρο της Όδου Κυκλάδων, πιστεύω ότι δέν συζητήθηκε αρκετά. Είχε μεγάλη επιτυχία και ταυτόχρονα σχολιάστηκε δυσμενώς με τό επιχείρημα ότι δέν παίχτηκε ως κωμωδία, ότι ο σκηνοθέτης οδήγησε τό έργο πρός εσφαλμένες κατευθύνσεις με τήν έρμηνεία του κλπ., πράγμα πού οδήγησε σέ όρισμένες, σωστές κατά τή γνώμη μου, έπισημάνσεις και άνταπαντήσεις.

Μου δημιουργήθηκε ή έντύπωση ότι οί κριτικοί πού εκφράστηκαν γι' αυτό τό ζήτημα είχαν ως σημείο αναφοράς λιγότερο τό ίδιο τό έργο και περισσότερο τίς προηγούμενες παραστάσεις πού είχαν δει ή αυτά πού είχαν διαβάσει για παλαιότερες σκηνοθετικές έρμηνείες.

Θεωρώ τελείως άσκοπο και, άς μου έπιτραπεί ή λέξη, άνόητο νά άσκειται κριτική στήν παράσταση με τό επιχείρημα ότι ο *Μισάνθρωπος* είναι κωμωδία, έπειδή τό έργο χαρακτηρίστηκε έτσι από τόν ίδιο τόν Μολιέρο ή έπειδή υπάρχει μιά παράδοση τονισμού ή υπερτονισμού του ρόλου του Άλσέστ ως *κωμικού*. Οί συζητήσεις σχετικά με τά θεατρικά είδη και τούς κανόνες πού τά διέπουν δείχνουν μερικές φορές μίαν άπίστευτη άναισθησία μπροστά στή δυναμική του ίδιου του κειμένου και άδιαφορία για τίς συνθήκες παραγωγής του. Ο *Μισάνθρωπος* πρωτοπαίζεται τό 1666. Από τή στιγμή πού τό κείμενο του Μολιέρου μεταφράζεται και δέν διασκευάζεται και, κατά συνέπεια, όροι όπως «Cour», «Roi», «honnete homme», «perruque», «leve du Roi», «bienveillance», «Tribunal des Marechaux», «gens de vertu» κλπ. διατηρούνται και αποδίδονται στα έλληνικά με τούς αντίστοιχους ή παραπλήσιους όρους, ή έρμηνεία του έργου και, έπομένως, τό ανέβασμά του σέ μιά θεατρική σκηνή στά τέλη του 20ου αιώνα στήν Αθήνα έχει κάθε δικαίωμα νά πρωτοτυπεί αλλά έχει άναμφισβήτητα και όρισμένες *ύποχρεώσεις*. Αφού ο σκηνοθέτης έκανε τήν έπιλογή ν' ανέβασει τό έργο μεταφρασμένο, είναι άναγκασμένος από τά πράγματα νά κάνει και κάποια άλλα δήματα. Δηλαδή δέν μπορεί νά άγνοήσει τούς όρους και τήν ιστορική συγκυρία πού τούς έδινε νόημα τό 1666 αλλά και τούς δίνει, τουλάχιστον μέχρι ενός σημείου, νόημα ακόμα σήμερα, για τούς θεατές του 1996-1997, πού βλέπουν τήν παράσταση στήν Αθήνα.

Με αυτά τά δεδομένα, όφείλει κανείς νά διαπιστώσει ότι ή έξαιρετική έρμηνεία του Λευτέρη Βογιατζή χωλαίνει σέ ένα σημείο: στήν έπιφανειακή προσέγγιση των αύλικών και τής Αύλης. Η σκηνοθεσία του, ακολουθώντας, κακώς, τήν παράδοση, γελοιοποιεί πλήρως τούς αύλικούς και τήν Αύλη, κυρίως χάρη στα κοστουμια τής Θάλειας Ιστικοπούλου και τίς περούκες του Φίλιππου Καψάλη αλλά και στο παίξιμο των αντίστοιχων ήθοποιών πού ο ίδιος καθοδηγεί. Ακόμα κι άν αυτό προκαλεί τό γέλιο και έτσι επιβεβαιώνεται ή άποψη ότι ο *Μισάνθρωπος* είναι κωμωδία, ή προσέγγιση είναι, πιστεύω, εσφαλμένη.

Τά πρώτα δεδομένα πού όφείλουμε νά λάβουμε υπόψη μας είναι ιστορικού χαρακτήρα. Είναι «έξω-κειμενικά», όπως θά έλεγαν μερικοί. Τό 1666 κανένας Γάλλος θεατρικός συγγραφέας δέν μπορεί νά γελοιοποιήσει τόν Βασιλιά και τήν Αύλη Του. Αν κανείς άποπειραθεί νά κάνει κάτι τέτοιο, δηλαδή νά άσκήσει συνολική κριτική στήν έξουσία γελοιοποιώντας την, τότε τό έργο θά άπαγορευθεί άμέσως μετά τήν πρώτη παράσταση και δέν θά πάρει τήν άδεια από τή λογοκρισία για νά δημοσιευθεί. Όπως όλοι οί σύγχρονοι του, ο Μολιέρος γνωρίζει πολύ καλά αυτή τήν κατάσταση. Έπιπλέον, χρωστάει προσωπικά πάρα πολλά στήν ύποστήριξη του Βασιλιά. Τό έργο του κατά συνέπεια έχει δύο σημεία αναφοράς. Τό ένα είναι ή άναγνώριση τής παντοδυναμίας και του άλάθητου του Βασιλιά. Τό άλλο είναι τά ήθη πού επικρατούν στήν Αύλη, κυρίως ή έλλειψη ειλικρίνειας πού τά χαρακτηρίζει. Ο κεντρικός ήρωας κηρύσσει τόν πόλεμο στήν κατάσταση πού επικρατεί και άποτυγχάνει. Έδώ έγκειται ή *τραγική* διάσταση του Άλσέστ, ή όποία όρθώς τονίστηκε στήν παράσταση.

Τό πρώτο σημείο αναφοράς του έργου δηλώνεται ρητά από τόν Μολιέρο:

Άλσέστ: Έκτός κι άν διαταγή ρητή ο βασιλιάς
μās βγάλει
Τούς στίχους πού μ' ανέβασαν τό αίμα στό κεφάλι
Νά βρω καλούς, πάντοτε έγώ θά λέω πώς είναι
ανάξιοι.
Και πώς είναι για κρέμασμα όποιος τούς έχει
φτιάξει».

Δέν νομίζω ότι χρειάζονται πολλά σχόλια. Ο Άλσέστ κάνει εδώ μιά σαφή δήλωση νομιμοφροσύνης και ξεκαθα-

ορίζει σέ ποιούς απευθύνει τήν κριτική του. Είναι σαφές ότι ο Μισάνθρωπος ολόκληρος, διά μέσου του κεντρικού ήρωα, ασκεί δορυμύτατη κριτική στήν Αϋλή μέ τήν κατηγορία ότι δέν θρίσκεται στό ύψος του Μονάρχη πού τή συντηρεί. Μόλις ή Άρσινόη υπαινιχθεῖ ότι ή Αϋλή τόν έχει παραγνωρίσει, ο Άλσέστ θά τή βάλει άμέσως στή θέση της:

Άρσινόη: «Σᾶς άδικοῦν. τό ξέρετε. κι εγώ εἶμαι οργή γεμάτη

Γιατί δέν κάνουν τίποτα γιά σᾶς μέσ στό Παλάτι»

Άλσέστ: «Εγώ. κυρία. τί ν' άπαιτῶ: Ποιές αξιώσεις θά 'χα:

Ποιά υπηρεσία στό κράτος μας έχω προσφέρει τάχα: Καί ποιά εἶναι τά ἔργα τά λαμπρά πού' εγώ 'χω κωμωμένα

᾽Ωστε νά λέω πῶς τίποτα δέν κάνει ή Αϋλή γιά μένα:»

Ἄλλά καί πέρα άπ' αυτό τό σημείο. πού εξηγείται βέβαια καί από τή μετριοφροσύνη του Άλσέστ. τό ἔργο καί' επανάληψη αφήνει νά έννοηθεῖ ότι ή κατάσταση στήν Αϋλή εἶναι άπαραδέκτη. πράγμα όμως πού θεωρεῖται άδικαιολόγητο καί άφύσικο.

«Ω. Θε μου. ανθρώπων σάν κι αυτόν ή εἴνοια λογαριάζει.

Ἄληθινά δέν ξέρω πῶς τά 'χουνε καταφέρει
Καί στήν Αϋλή άνοιχτά μιλοῦν κι ἔχουν τό πάνω χέρι».

λέει ή Σελιμέν.

Αὐτή εἶναι ή άποψη του ἔργου: στήν Αϋλή ἔχουν τό πάνω χέρι οἱ ἐπιτήδριοι καί συμφεροντολόγοι, οἱ μή καθωσπρέπει ἄνθρωποι. Λίγο λείπει γιά νά παρουσιαστῆ ὁ ἴδιος ὁ Βασιλιάς ὡς αἰχμάλωτός τους. Εἶναι σαφές ότι ἐκεῖνος ὄχι μόνο δέν εὐθύνεται γιά ὄλ' αὐτά, ἀλλά δέν γνωρίζει καν τήν ὑπαρξή τους. Ἄληθινά δέν ξέρω πῶς τά 'χουνε καταφέρει, διαβεβαιώνει ή Σελιμέν τό κοινό καί τόν ἴδιο τόν Βασιλιά.

Τό ἔργο λοιπόν καταγγέλλει μιᾶ κατάσταση. Ἀρχίζει προγραμματικά μέ τήν καταγγελία καί ὁ κεντρικός ήρωας, ὡς Δόν Κιχώτης, ἐφορμᾶ γεμάτος αὐτοπεποίθηση ότι θά τήν ἀλλάξει:

Άλσέστ: «Διόλου δέν κοροϊδεῦ
Καί κανενός νά χαριστῶ σέ τέτοια δέν σκοπεύω.

[...]

᾽Όπου κοιτάξω γύρω μου, ἄνανδρη κολακεία,
Δόλος κι ἀπάτη μοναχά, συμφέρον, άδικία.

Σκυλιάζω, δέν άντέχω πιά κι εἶμαι ἀποφασισμένος
Ν' ανοίξω πόλεμο ἄγριο στ' ἄνθρώπινο τό γένος».

Στά μάτια του Άλσέστ ἐξάλλου μπαίνει από τήν άρχή τό πρόβλημα γενικευμένο, ὡς πρόβλημα ολόκληρης τῆς κοινωνίας καί ὄχι αποκλειστικά τῆς Αϋλῆς:

«Τά μάτια μου πληγώνονται. καί στήν Αϋλή ή στήν πόλη.

Νά μου ἐρεθίζουν τή χολή τά καταφέρνουν ὄλοι»

Ο Μολιέρος χτίζει την τραγωδία του μεθοδικά προετοιμάζοντας τον θεατή για την έκβαση. Ήδη στην πρώτη σκηνή της πρώτης πράξης ο Άλσέστ δηλώνει ότι ασφυκτιά:

«Έ, κι ώρες ώρες μου ῥχεται, θέλω νά φύγω πέρα,
Σέ μιά ἐρημιά, κι ἀνθρώπινο νά μὴ μυρίζω ἀέρα».

Στήν πρώτη σκηνή της πέμπτης πράξης τὰ πράγματα ὀξύνονται καί ὁ Άλσέστ γίνεται βιαιότερος:

«Τίς πίκρες δέν ἀντέχω πιά ἀπό ἕναν κόσμο ἀχρεῖο,
Α, νά σωθῶ ἀπ' τή ζούγκλα αὐτή κι αὐτό τό λησταιρ-
χεῖο!

Κι ἀφοῦ σάν λύκοι θέλετε νά ζεῖτε μεταξύ σας,
Πανάθλιοι, φεύγω ὀριστικά ἀπό τή σύναξή σας».

Στό τέλος τοῦ ἔργου, μετά τήν ἀνάγνωση τῶν ἐπιστολῶν τῆς Σελμιέν, ὁ θεατής ἔχει ζήσει τήν ἀποτυχία τῆς ὅλης προσπάθειας. Ὁ Άλσέστ ἀποχωρεῖ ἀπό τήν κοινωνία:

«Ἀρκεῖ νά μέ βοηθήσετε νά φύγω ἀπό τοῦ κόσμου
Τῆ θλιθερή συνάφεια ἄντὸς εἶν' ὁ σκοπός μου».

Καί μόλις ἡ Σελμιέν ἀποκλείσει τό ἐνδεχόμενο «τόν κόσμο ν' ἀρνηθεῖ ἔτσι πρωτοῦ γεράσει, στήν ἐρημιά του νά θαφτεῖ καί τῆ ζωῆ νά χάσει», ὁ Άλσέστ θά δγῶγει τό τελικό συμπέρασμα:

«Ἀπ' ὄλους προδομένοις πιά, κι ἀπό ἀδικίες χορ-
τάτος,

Θά βγῶ ἀπ' αὐτό τό δάραθρο, ἀπ' τοῦ κακοῦ τό
κράτος,

Γιά νά ἔρω κάποιο ἀπόμερο κομμάτι αὐτῆς τῆς
κτίσης

Ὅπου νά σοῦ ἐπιτρέπεται σάν ἐντιμος νά ζήσεις».

Βρισκόμαστε κυριολεκτικά στά ὄρια τῆς ἀποδεκτῆς κριτικῆς. Τέτοια λόγια μποροῦν νά εἰπωθοῦν μόνον ἐφόσον α) εἶναι σαφές ὅτι τὰ βέλη δέν σκοπεύουν τόν ἀνώτατο μονάρχη, β) ὅτι ὁ μονοκόμματος χαρακτήρας τοῦ κεντρικοῦ ἥρωα, πού τόν ὀδηγεῖ στήν ὑπερβολή, θά δώσει μιά διάσταση κωμική σ' αὐτά τὰ λόγια καί θά δημιουργήσει τήν ἐντύπωση ὅτι τὰ πράγματα δέν μπορεῖ νά εἶναι τόσο ἄσχημα ὅσο ὁ ἴδιος τὰ περιγράφει. Μὲ αὐτές τίς προϋποθέσεις, πού τηροῦνται καί οἱ δύο ἀπό τόν Μολιέρο, ὁ Άλσέστ μπορεῖ νά καταγγέλλει ὅτι «σὴν Αὐλή ἔχουν ἐκτίμηση περίσσια» στόν ὑποκριτῆ Ὁρόντ, ὅτι ἡ εὐθύτητα στοὺς τρόπους πού τόν χαρακτηρίζει καί ἡ ἀνικανότητά του νά ἐμπαίζει τοὺς ἀνθρώπους εἶναι ἀσυμβίβαστες «μέ τῆς Αὐλῆς μας τὰ ἦθη» καί, τέλος, μπορεῖ νά ἀποκαλεῖ τῆ γαλλικὴ κοινωνία, λίγο πρὶν ἀποτραβηχτεῖ στήν ἐρημιά, «δάραθρο» καί «κράτος τοῦ κακοῦ», ἀλλὰ καί στήν ἀρχή τοῦ ἔργου νά διαπιστώνει ὅτι «ἡ δουλοπρέπεια ἔχει γίνει σύστημα».

Τόσο ἡ τραγικὴ ὅσο καί ἡ κωμικὴ διάσταση τοῦ ρόλου τοῦ Άλσέστ ἐγκτεται ἀκριβῶς στήν ἀπολυτότητά του. Στό ἐρώτημα τοῦ Φιλέντ: «Μά σοβαρά τί θά ἔλεες νά κάνουμε, γιά πέ μου» μέ τό ἀφοπλιστικό «Νά ἴμαστε θέλω εἰλικρινεῖς, μ' ὄρκο τιμῆς δεμένοι, λέξη νά μὴν προφέρουμε πού ἀπ' τήν καρδιά δέ βγαίνει». Στό σημεῖο αὐτό ἐντοπίζεται ἡ σύγκρουση ἀνάμεσα στό αἷτημα γιά εἰλικρίνεια καί στίς κοινωνικές συμβάσεις πού δέν τήν ἐπιτρέπουν, ἐνῶ ταυτόχρονα ὁ θεατής μειδιά μέ τήν ἀφέλεια μέ τήν ὀποία τό αἷτημα διατυπώνεται. Ὅπως παρατηρεῖ καί ὁ Φιλέντ στόν φίλο του:

«Μά ἀφοῦ τήν εἰλικρίνεια ἔχεις γιά ἰδανικό σου,
Εἰλικρινά σοῦ λέω κι ἐγὼ κατήντησες ἀηδία,
Μέ τήν ἀρρώστια αὐτῆ ὀπου πᾶς γίνεσαι κωμωδία,

Κι αὐτό τό θεῖο μένος σου γιά τοῦ καιροῦ μας τό
ἦθος
Γελοῖο σέ κάνει, μὰ τό Θεό, μπροστά σ' ἀνθρώπους
πλήθος».

Ἡ διπλή αὐτὴ διάσταση τοῦ Άλσέστ δόθηκε πειστικά ἀπό τόν Βογιατζῆ, ὅπως ἐξάλλου καί ἡ ἐλαφρὰ συμβιβασμένη στάση τοῦ Φιλέντ, ἐνός ρόλου ἰδιαίτερα δύσκολου, ἀπό τόν Γιάννη Νταλιάνη («Ἐτσι ὅπως εἶναι προτιμῶ νά παίρνω τοὺς ἀνθρώπους. Κι ἐθίζομαι τίς πράξεις τους ν' ἀντέχω καί τοὺς τρόπους. Κι ἡ ψυχραιμία μου στήν Αὐλή ἢ στήν πόλη, ὅ,τι κι ἄν γίνει, ὅπως ἡ μαύρη σου χολή, φιλόσοφη εἶν' κι ἐκεῖνη»).

Ἡ ἀδυναμία τῆς παράστασης ἐγκτεται στήν ἀπόλυτη γελοιοποίηση τῶν αὐλικῶν Ἀκάστ καί Κλιτάντρ, ὅπως ἐπίσης, ἄν καί λιγότερο, τοῦ Ὁρόντ καί τῆς Ἀρσινόης. Ἐνας ἄνθρωπος ὅπως ὁ Ὁρόντ, πού διατείνεται ὅτι «ὁ βασιλεύς πού μ' ἐκτιμᾷ τίς πόρτες θά μ' ἀνοίξει, προθύμως εἰσακούομαι, διαθέτω κάποιο κύρος, μου φέρεται εὐγενέστατα καί μέ καλύπτει πλήρως», δέν μπορεῖ νά εἶναι μιά ἀπλή γελοιογραφία. Ἐχει μιά κωμικὴ διάσταση. Ἐνας ἄνθρωπος ὅπως ὁ Κλιτάντρ, πού ἔχει λάβει τό προνόμιο νά εἶναι παρών στήν ἐγερση τοῦ βασιλιά, δέν μπορεῖ νά παρουσιάζεται μονοδιάστατα ὡς γελοῖος. Εἶναι κωμικός, κι αὐτό βγαίνει σιγά σιγά ἀπό αὐτά πού λέει καί κάνει. Ἐνας ἄνθρωπος, ὅπως ἡ Ἀρσινόη, πού ἔχει μιά τόσο ἰσχυρὴ θέση στήν Αὐλή («Πάντως πολὺ θά μ' ἄρεσε κάτι νά σᾶς τραβῆξει μέσ στήν Αὐλή, ἕνα ἀξίωμα πού νά σᾶς ἀναδειξε. Ἐτσι καί τό ἐντοπίσετε, μᾶς κάνετε ἕνα νεῦμα καί δάζουμε τῆ μηχανή νά κινηθεῖ στό πνεῦμα») πρέπει νά εἶναι λιγότερο ἐξωτερικά γελοῖα.

Ὅλοι αὐτοὶ οἱ ρόλοι ἔχουν τό κοινὸ στοιχεῖο ὅτι εἶναι κωμικοί. Μιλᾶμε ὅμως πάντα γιά πανίσχυρα ἄτομα, οἱ περὸυκες τῶν ὀποίων σίγουρα θά πρέπει νά εἶναι ἄψογες ἀλλά καί ἀπό τῆ συμπεριφορά τους θά πρέπει νά συνάγεται ὅτι ἀσκοῦν ἐξουσία. Τό κωμικὸ ἀρχίζει μέ τῆ δυσαναλογία ἀνάμεσα στή σοβαροφάνεια καί στήν κενότητα ἀλλὰ καί στήν ὑποκρισία τους, ἡ ὀποία ἀναδεικνύεται σιγά σιγά, κι ὄχι ἀπό τό γεγονός ὅτι χαχανίζουν, ἀπ' τήν ἀρχὴ ὡς τό τέλος, σάν ἡλίθιοι. Ἡ περιγραφή τοῦ ἑαυτοῦ του καί τῆς κατάσταση τοῦ ἀπό τόν Ἀκάστ στήν ἀρχὴ τῆς τρίτης πράξης εἶναι σοβαρὴ καί προκαλεῖ συγχρόνως τό γέλιο. Εἶναι τό πορτρέτο μιᾶς κοινωνικῆς τάξης πού ὀφείλει τὰ πάντα στό προνόμιά της. Ὁ Μολιέρος εἰρωνεύεται τοὺς φορεῖς τῆς ὀταν, ὅπως εἶναι ἡ περίπτωση ἐδῶ, δέν ἔχουν κατακτήσει μέ ἴδιους κόπους τὰ ἀξιώματα πού τοὺς ἀνήκουν. Κριτικὴ πού θά ἀσκήσουν μόνιμα ὀλα τὰ φιλελεύθερα πνεύματα μέχρι τήν ἐκρηξη τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης. Ἡ κωμικότητα τοῦ Ἀκάστ ἐγκτεται στόν κυνισμό μέ τόν ὀποῖο ὀμολογεῖ τό τί ὀφείλει στήν καταγωγή του («εἶμαι ὀλος νιάτα, πλοῦσιος, γόνος ὀικογενείας, πού δέ νομίζω νά ὀστερεῖ σέ τίτλους εὐγενείας, χάρη στό κύρος πού χρωστῶ σ' αὐτὴ τήν προέλευσή μου, ὀλα σχεδόν τ' ἀξιώματα εἶναι στή διάθεσή μου») ἀλλὰ καί στήν αὐταρέσκεία του («πνεῦμα λεπτό, ὀψη εὐχάριστη, παράστημα πού ἐκπλήσσει» κλπ.).

Ἡ δξῦτατη κοινωνικὴ κριτικὴ πού ἀσκει Ὁ Μισάνθρωπος ἐξηγεῖ τήν ἐπιτυχία του σέ ἀνθρώπους ὀπως ὀ Μισελέ, πού θεώρησε τό ἔργο πρόδρομο τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, ἀλλὰ καί τίς ἀντιδράσεις τοῦ Ρουσῶ, πού ἐνοχλήθηκε ἀπό τό γεγονός ὅτι ὀ Μολιέρος γιά νά μᾶς κάνει «νά γελάσομε εἰς δάρος τοῦ ἦρωα» τόν ὀποτίμησε.

Στήν εξαιρετική ανάλυση του Μισάνθρωπου (ένα μικρό μέρος της οποίας δημοσιεύθηκε στο πρόγραμμα της παράστασης της Νέας Σκηνης), που έμπειρεται στο Γράμμα προς τον κ. D' Alembert (1758), ο Ρουσό προσάπτει στον Μολιέρο ότι στην πραγματικότητα «γελοιοποιεί έναν ηθικό χαρακτήρα» αναπτύσσοντας, πειστικά, τό επιχείρημα ότι ο άποκαλούμενος μισάνθρωπος στην πραγματικότητα δέν είναι μισάνθρωπος, άφου άγαπάει τούς συνανθρώπους του και ένδιαφέρεται νά καταπολεμήσει τίς κακίες και τά έλαττώματά τους.

Είναι άναμφισβήτητο ότι ή κοινωνική κριτική του Μισάνθρωπου άσκειται στο πλαίσιο μιās άυστηρά δομημένης φεουδαρχικής κοινωνίας, όπου στο πολιτικό επίπεδο κυριαρχεί ήδη ως άπόλυτος μονάρχης ο Λουδοβίκος ΙΔ'. Ο Μολιέρος κεντηριάζει κοινωνικές συμπεριφορές και μηχανισμούς έπιβολής άξιών έντός του πλαισίου της ύπάρχουσας κοινωνίας κι από τήν ιδεολογική θέση του gentilhomme. Τό ιδανικό του Άλσέστ είναι ο καθωσπρέπει άνθρωπος, κι αυτό τον κάνει άπ' τήν πρώτη πράξη νά θέτει σαφή κοινωνικά όρια προς τά κάτω:

«Όλοι συναγωνίζονται σ' έλλεπτυσμένους τρόπους
Καί φέρονται όμοια σ' εύγενείς και σέ γελοίους ανθρώπους».

λέει στον Φιλέντ.

Έχει κανείς τήν έντύπωση ότι ή «κοινωνική άνοδος» καταδικάζεται αυτή καθ' έαυτή, κι όχι μόνο ο τρόπος μέ τον όποιο έπιτυγχάνεται:

«Ο άξεστος πού θά 'πρεπε κάποιος νά ξεσκεπάσει,
Μέ τί άτιμίες πήγε ψηλά είναι γνωστό τοίς πάσι.
Και κάνει μέ τήν αίγλη του, καθώς παντού έπιπλέει,
Τήν άρετή νά ντρέπεται και τήν άξία νά κλαιει».

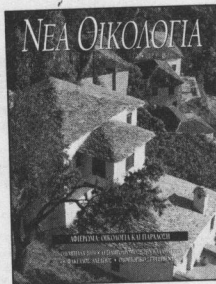
Τό ιδανικό της εύγένειας είναι τό κυρίαρχο ιδανικό του Μισάνθρωπου:

«Μπορεί κανείς ένα κακό διβλίο νά συγχωρήσει
Μόνο σέ κάποιον φουκαρά πού γράφει για νά ζήσει».
λέει ο Άλσέστ στή συζήτηση μέ τον Όρόντ.

Έτσι τό κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο έντός του όποίου άσκειται ή κριτική έχει χαραχθεί προς όλες τίς κατευθύνσεις μέ σαφήνεια.

Σ' αυτή τή βάση Ο Μισάνθρωπος καταγγέλλει μέ έπαναστατικό πάθος τόσο τή φανλοκρατία πού κυριαρχεί στην Αύλή όσο κι εκείνους πού «μέ τούς κακούς τά πάνε μέλι-γάλα και δέν αισθάνονται γι' αυτούς τό ρωμαλέο μένος πού πρέπει στους έναρτετους νά έγείρει ο διεφθαρμένος».

Τό γεγονός ότι αυτός πού καταγγέλλει μέ τόσο πάθος και μέ τόσο σωστά επιχειρήματα τούς δόλιους, τούς κόλακες, τούς άτιμους και τούς ψεύτες έμφανίζεται συγχρόνως ως τύπος ιδιόρρυθμος πού διακατέχεται από έμμονες ιδέες επιτρέπει στην κριτική του Μολιέρου νά εκφραστεί έλεύθερα και χωρίς περιορισμούς. Η τραγωδία λοιπόν θά παιχθεί ως κωμωδία αλλά υπό τον όρο ότι αυτό θά φαίνεται, πράγμα πού σημαίνει ότι αυτή ή κωμωδία θά βρίσκεται συνεχώς στην κόψη του ξυραφιού.

NEA ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ

ΤΕΥΧΟΣ 150
ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1997

Μηνιαία επθεώρηση,
Μαυρομιάλη 39,
106 80 Αθήνα,
τηλ.: 3624323,
τηλ./fax: 3619837,
e-mail: ecologia@hol.gr

Στο τεύχος Απριλίου της ΝΕΑΣ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑΣ διαβάστε:

στην ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ:

- Κυνομαχίες: πίσω απ' τη βερίνα
- Κατεδαφίσεις αυθαιρέτων στο Νομό Ηλείας
- Επίσκεψη στον Κοιμητικό καταυλισμό του Αγίου Ανδρέα
- Το Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Δράσης υπέρ των Απειλούμενων Ειδών
- Αντιπυρηνικοί διαδηλωτές συγκρούονται με αστυνομικούς στη Γερμανία
- Αυξάνουν τα όρια... αυξάνουν τους ρύπους
- Τραμπουκισμοί και οικολογία στο Διόνι
- Η... κραυγή των αμνών

ΑΦΙΕΡΩΜΑ: ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

- Η Ζωή στην Ελλάδα της Τουρκοκρατίας
- Έθνη και Οικολογία
- Τα αγριοπούλια στις παραδόσεις του Πασού μας
- Η αθλοπαιχτική τεχνική στην Ελλάδα
- Τα δάση της Ελλάδας
- Γεωργία και Τοπίο

ΦΑΚΕΛΟΣ: ΑΧΕΛΩΣ

- Η ανατομία μιας Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων
- Εκτροφή και γεωργική παραγωγή
- Χρονογράφημα: Εικόνων Παρ-εκτροπές

• Διαβάστε ακόμη:

- **ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ:** Ο Κεραμικός της Αθήνας (8' μέρος)
- **ΟΛΥΜΠΙΑΔΑ 2004:** Το κόστος ενός οράματος
- **ΚΟΙΝΩΝΙΑ:** Ένας εναντίον όλων και όλοι εναντίον ενός
- **ΟΔΟΠΟΡΙΚΟ:** Μια γνωριμία - περιπέληση στα Γρεβενά
- **ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΙΣ:** Να επαναθεταυρήσει η σιδηροδρομική γραμμή Καθαμάτας - Μεσσήνης

Και όπως πάντα: ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ, ΕΥΡΩΟΙΚΟΛΟΓΙΚΑ, ΠΛΗΘΗ ΚΑΙ ΚΕΡΑΜΟΙ, ΔΙΕΘΝΗ, ΒΙΒΛΙΟΕΠΙΛΟΓΕΣ, ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ, ΤΑ ΝΕΑ ΤΩΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΝ, ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ «ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ», ΤΟΠΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ κ.ά.

ΔΥΟ ΑΛΛΗΛΟΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΟΙ ΑΝΤΙΠΟΔΕΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΥ ΣΥΜΠΤΩΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

του Γιάννη Δάλλα

Διευκρινίζω ξεαρχής πώς πρόκειται για τόν Φιλύρα και τόν Καρυωτάκη. Αυτοί είναι οι δύο δόμορροι αντίποδες για τούς όποιους θά ήθελα, συγκρίνοντάς τους, νά μιλήσω. Όχι άσυσχέτιστα και χωριστά: ή λυρική ιδιοσυγκρασία και αξία του Φιλύρα άλλωστε έχει αναγνωριστεί και εκτιμηθεί από τήν κριτική, αλλά εκτιμήθηκε ανεξάρτητα από τήν κοινώς παραδεκτή μοναδικότητα του Καρυωτάκη: τή μοναδικότητά του ως εκπροσώπου μιάς γενιάς.

Πρόθεσή μου είναι νά τούς δώ στήν άμοιβαία συμπαράθεση και αντιπαράθεσή τους, ώστε νά φανεί πώς είναι εξίσου δέκτες και πομποί του ίδιου φανταστικού δώματος τής εποχής: σάν παραφυάδες του ίδιου δέντρου, πού διακλαδίστηκε και από τήν κοινή τους ρίζα έδωσε αποκλίνοντες και κάποτε συγκλίνοντες στή γεύση τους καρπούς* και έτσι τροφοδότησε τήν εποχή και τή συνέχειά της. Νά φανεί πώς είναι άλληλοσυμπληρωματικοί. Όχι ή μονοπώληση λοιπόν πού επικράτησε του Καρυωτάκη και του καρυωτακισμού, αλλά και ή προβολή, θά υποστήριζα, τής σημασίας του Φιλύρα και ενός διάχυτου στήν εποχή που άκολουθήσε φιλυρισμού.

Αλλά άς δούμε από κοντά τό πρόβλημα. Ποιές ως ψυχολογικά και ως θεματικά πεδία είναι οι ιδιαίτερες κοινές πηγές και αναφορές τής έμπνευσής τους, πώς ως σχέση και ως έκφραση διαφοροποιούνται και έπομένως ποιού συμπτώματος τής εποχής είναι ως εκπρόσωποι ή δυαδική αντίστοιχία;

Τό στίγμα τής ποιητικής ταυτότητάς τους

Προηγούνται, σέ μιά σύντομη άναφορά, οι βιογραφικές και οι συγγραφικές συντεταγμένες τους: Τά έργα του Φιλύρα (γενν. 1888) είναι: *Ρόδα στον άφρό* (1911), *Γυρισμοί* (1919), «Οι έρχόμενες» (1920), *Κλειψύδρα* (1921), *Ο Πιερώτος* (1922), *Θυσία* (1923) και τά ανέκδοτα ποιήματά του πού έγραφε και σκόρ-

πιζε δεκαπέντε χρόνια στο «Δρομοκαΐτειο», όπου κλείστηκε από σύφιλη έως τή χρονιά πού πέθανε (1942). Και του Καρυωτάκη (γενν. 1896): *Ο πόνος του ανθρώπου και των πραγμάτων* (1919), *Νηπενθή* (1921), *Έλεγεία και Σάτιρες* (1927) και τά τελευταία ανέκδοτα πεζά του και ποιήματα έως τή στιγμή πού προσβλημένος κι εκείνος από σύφιλη αυτοκτόνησε στήν Πρέβεζα (1928).

Και άκολουθεί ή ποιητική ταυτότητά τους και τό στίγμα της: τά κοινά στοιχεία και τά διακριτικά προς τά στοιχεία των παλαιότερων ή τής λογοτεχνικής όμοταξίας τους. Κατ' άρχήν αντιπαρέρομαι τά γενικά και άυτονόητα: πώς είναι ως λυρικοί και οι δύο ποιητές του άτομικού αισθήματος και τόνου, άπομακρυσμένοι από τήν «έπική», άς πούμε τήν παλαμική, παράδοση. Και άκόμη σέ άπόσταση από τούς πρώτους λυρικούς μετά τόν Παλαμά: σέ άπόσταση από τόν Μαδίλη, τόν Γρουπάρη, τόν Πορφύρα και έν μερεί με μία κίνηση-άντικίνηση ευγενείας προς τόν Μαλακάση:

*Α! Κύριε κύριε Μαλακάση
ποιός θά βρεθεί νά μās δικάσει,
μικρόν έμέ κι έσās μεγάλο
ίδια τόν ένα και τόν άλλο;*

Δηλαδή τό στίγμα και των δύο άναγνωρίζεται πρωτίστως τυπικά μέσα από τό σχήμα «μείζονες»-«ελάσσονες». Μιά διάκριση, όπως ξέρομε, όχι αξιολογικής κατηγορίας. Άλλά ως «μείζονες» νοούνται, ανεξάρτητα από τήν αξία τους, οι ποιητές ενός καθολικού δράματος. Τέτοιοι είναι λ.χ. οι λυρικοί τής προηγούμενης δεκαετίας: είναι οι μεγαλόστομοι του έλληνολατρικού, του πολιτικοκοινωνικού, του ιδεοστοχαστικού, του αισθητικού δράματος και ιδεώδους, δηλαδή αντίστοιχα ο Σικελιανός, ο Βάρναλης, ο Καζαντζάκης, ο Μελαχρινός. Και ως «ελάσσονες» νοούνται οι ποιητές του καθημερινού και χαμηλόφωνου δώματος και τόνου, όπως είναι λ.χ., και με τή σφραγίδα του «καταραμένου» μερικοί, ο Τέλλος Άγρας, ο Ναπολέων Λαπαθιώτης, ο Μήτσος Παπανικολάου, ο Κάισαρ

* Άνακοίνωση στο Έπιστημονικό Συμπόσιο «Καρυωτάκης και Καρυωτακισμός», τής Έταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Άθήνα, 31.1 και 1.2.1997.

Ἐμμανουήλ, ὁ Γ.Μ. Μυλωνογιάννης' καὶ ἐν συνεχείᾳ οἱ ποιη-
τές τῆς γεωγραφικῆς φυγῆς καὶ τοῦ ἐξωτισμοῦ, ἀπὸ τὸν Οὐ-
ράνη ὡς τὸν Καββαδία.

Σέ ποιῶν ἀραγε ἀπὸ τίς δύο κυρίαρχες ροπές τοῦ πρώτου
διαχωρισμοῦ ἐντάσσονται ὁ Φιλύρας καὶ ὁ Καρυωτάκης;
Ἡ ἀπάντησις εἶναι: στή διά/στασις ἀκριβῶς τοῦ συνδυαστι-
κοῦ ἐνωτικῆς τους. Εἶναι ὅπως ἴσως ἐλάσσονες ἀλλὰ μέ μιά
ἐσωστρεφῆ ροπή καὶ ἐνατένισις καὶ δοξασία μείζονος. Εἶναι
ἐλάσσονες, γιατί εἶναι σεισμογράφοι ἀπὸ τοὺς πῶ ἀντιπρο-
σωπευτικοὺς καὶ καιρίους τοῦ ἐφήμερου: δικοὶ τους δορυφό-
ροι, κοντινοὶ ἢ ἀπόμακροι, ἄς ποῦμε τοῦ Φιλύρα εἶναι καὶ ὁ
Ἐμμανουήλ καὶ ὁ Σκαρίμπας, καὶ τοῦ Καρυωτάκη ἄμεσα ὁ
Παπανικολάου καὶ ἔμμεσα ὁ ἀρχικὸς Σεφέρης. Ἄλλὰ ἐνῶ ὁ
ἄμεσος ἐπίγονος μιᾶ γιὰ τὸ κινήγι, λ.χ., ἐνός ἐφήμερου
ὄνειρου:

*Μέσα στή βουή τοῦ δρόμου
ἦταν νά ἔρω τ' ὄνειρό μου,
νά τό βρῶ καὶ νά τό χάσω
κι οὔτε πιά πού θά τό φτάσω*

ἀντιθέτως πρὸς αὐτὸν ὁ Καρυωτάκης, παρακινημένος ἴσως
ἀπὸ τὸν Μπωντλαίρ (ὅπως δείχνει ἡ μετάφρασις πού τέθηκε
«Σάν πρόλογος» στὰ *Νηπενθή* του), θά μιλήσει γιὰ ἕνα μείζον
μετεώρισμά του, «δῶθε ἀπ' τ' ὄνειρο καὶ κίθε ἀπὸ τῆ γῆ!».
Καὶ οἱ ἀποστορφές του εἶναι μεγεθυντικῆς καὶ ἀποτείνονται
πρὸς τὰ πῶ ὀριακά καὶ τελεσιδικα: στήν «ἄμετρη Φύση», στή
«Νύχτα αἰῶνων», «στό ἀπόλυτο Μηδέν», «στήν Ἀλεραντο-
σύνη». Μέ τὴν ἴδια ὑπερακόντισι καὶ ὁ Φιλύρας: «Σέ ὄλη τῆ
ζωὴ πού κίνητρο, σάν τί μᾶς ἀνυψώνει» διερωτᾶται, καὶ ἀπὸ
τὴν ἀνύψωσή του δείχνει ὑλοποιημένη καὶ σέ μᾶς τὴν ἀπογειώ-
σι τοῦ φάσματος τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ του:

*Θρύλος ὁ Φιλύρας
θεοτικό στοιχεῖο
στάλαγμα αἰθερίων,
δροσερῶν πηγῶν,
τάμα στήν ψυχὴ τῆς
πούκαμε μιά Ἄγία
τῶν ὑπερουσιῶν
ἄφρασιων σφαιρῶν*

Εἶναι καὶ οἱ δύο διεκδικητές τοῦ ἰδανικοῦ καὶ τοῦ ἀπόλυ-
του, ἀλλὰ διαφορετικῆς ποιητικῆς ἀφόρμησις καὶ τάσις: τὰ
ἐπικαλεῖται ὁ ἕνας ἀπὸ τὴν ἐκπτώσή του καὶ ὁ ἄλλος ἀπὸ τὴν
ἀνάληψή του. Στὴν ἀφετηρία καὶ στό τέρμα τους καὶ οἱ δύο
ἐδαφιαῖοι, ἀλλὰ μέ τὴν ἴδια ἐμμονή καὶ ἰδεοληψία γιὰ ἀπόσπα-
σι ἀπὸ τὰ καθημερινά καὶ ἀπὸ τὰ γήινα. Ὁρυκτός ὁ ἕνας καὶ
ὑποχθόνιος ὁ ἄλλος. Καὶ ἡ φωνή τους νά κυμαίνεται στὰ ὄρια,
μεταξὺ ὑποβολῆς ἢ ῥητορείας. Καὶ αὐτός ὁ διασκελισμός ψυ-
χῆς καὶ γλώσσας, διασκελισμός ἀπὸ τὰ ἐλάσσονα στὰ μείζο-
να καὶ ἀντίστροφα, ἀφοῦ πέρασε ἀπὸ τὴ ζωὴ στὰ κείμενά τους
ἐπιστράφηκε διογκωμένος ἀπὸ τὰ κείμενα καὶ ἔκρινε — μέ ἐκ-
βασι φαινομενικά διαφορετικῆ — τὴν ἴδια τὴ ζωὴ τους.

Τὸ πρίσμα τῆς κοινωνικῆς ἀντιπαράθεσις τους

Καὶ ἐδῶ ἐνδιαφέρει ἡ ἰδιαιτερότητα τῆς θέσις τους μέσ στήν
κρῖσιμότητα τῶν περιστάσεων. Ἀπὸ τὸ «μέγα πανελλήνιον»,
ὅπως «συμφωνήθηκε» νά διοχετευθεῖ τὸ ρεῦμα του μέσα στή
μικρὴ χοάνη τῆς ἑλλαδικῆς μητροπόλις ὕστερα ἀπὸ τὴν κα-
ταστροφὴ τοῦ '22, δοκιμάστηκε ὁ κοινωνικὸς ἰσότης στή χώρα

μας. Βέβαια ἡ ἀστική ἀνόρθωσις πού προηγήθηκε διαμόρφω-
σε μιά τάξι πού στὰ γράμματα, ἀντικαθιστώντας τὴν παλαιά
λογοσύνη, πέρασε ὡς χαρακτηριστικὴ ἐπὶ τοῦ προσοχηνοῦ καὶ ἐκ-
δηλώθηκε ὀργανωμένα κάτω ἀπὸ τὸ ἰδεολόγημα: γενιά τοῦ '30.

Τὰ λοιπὰ τὰ μάθαμε ἀπὸ τοὺς γραμματολόγους. Ἄλλὰ τὴν
ἱστορικὴ στιγμὴ τῆς ἀναστάτωσις σχηματίζονται δύο ἄλλες
ἐκδηλῆς κοινωνικῆς πραγματικότητες: Ἡ ὑπόγεια πραγματι-
κότητα τοῦ ὑποπρολεταριάτου καὶ ἡ σχετικὴ παραλογοτεχνία:
ἡ παραπεξογραφία τοῦ βυθοῦ καὶ τῶν ἀπόκληρων, πρῖν γίνε-
σι στρατευμένη. Καὶ στήν ἐπιφάνεια ἡ μικροαστικὴ πραγματι-
κότητα καὶ ἡ σχετικὴ παραλογοτεχνία: ἡ παραποιητικὴτητα
τοῦ ὑπαλληλικοῦ ἢ συνοικιακοῦ περιθωρίου ἢ κλαυθμόνα. Ὁ
μικροαστός εἶναι ὁ νέος μέσος δείκτης τῆς κοινωνικῆς πραγ-
ματικότητις ἀπὸ τὴν πρώτη πρὸς τὴ δεύτερη δεκαετία τοῦ Με-
σοπολέμου. Ταξικὰ ἀμετακίνητος, γιατί τότε δέν ὑπῆρχε ἡ δυ-
νατότητα νά γίνετ ὁ ἀγρότης, λ.χ., τὴν ἐπόμενη στιγμὴ μικρο-
αστός οὔτε ὁ μικροαστός μεσοαστός. Μεταπήδησι συνήθης
σὴ μεταπολεμικὴ μας κοινωνία. Ταξικὰ λοιπὸν ἀμετακίνη-
τος, ἀλλὰ ψυχολογικά καὶ ἰδεολογικά ρευστός καὶ διαθέσιμος.
Ἀπὸ τοὺς μικροαστοὺς, ἄς μὴν ξεχνῶμε, στρατολόγησε τοὺς
πῶ φανατικούς του ὁπαδοὺς ὁ φασισμός. Ὅπως ἀπὸ αὐτοὺς
ἐπίσης σκελετώθηκε ἀργότερα στή χώρα μας τὸ κίνημα τῆς Ἀν-
τίστασις καὶ τῆς ἐαμικῆς Ἀριστεράς.

Ἄλλὰ αὐτοὶ οἱ δύο πού ἐντάσσονται; Εἶναι ἐγγλιματισμέ-
νοι φυσικά στό ἄστν, ἀλλὰ ὡς ποιητές, μέ τὴν ψευδαίσθησι
πῶς εἶναι μέσα ἢ ἔξω ἀπὸ τὸ σύστημα. Μέσα πολεμώντας νά
ἀποστασιοποιηθεῖ ὁ Καρυωτάκης, καὶ ἔξω δίχως τὴν κοινω-
νικὴν τριβὴν καθὼς φαντάστηκε πῶς τὴν ἀπέφυγε ὁ Φιλύρας. Ἀρ-
χικὰ οἱ κόσμοι καὶ τῶν δύο βρῖσκονται σέ ἐπικοινωνία. Προε-
ξάρχοντος τοῦ σκηνοθετημένου κόσμου τοῦ Φιλύρα, τοῦ
ὁποιοῦ ἡ σκηνογραφία μοιάζει ἀποστειρωμένη: Ἐξω ἢ Νύχτα,
ἢ Σελήνη, ἢ σέρα, ὁ κῆπος, μέσα οἱ κάμαρες, ἢ σάλα, πόλκες,
φῶξ, καντρίλιες, βάλς, χοροὶ τῶν μεταμφιεσμένων. Καὶ σέ ἀπό-
στασι ἐπαφῆς τὰ πῶ πεζὰ καὶ προσιτὰ μέ τὰ ἀπρόσιτα καὶ
κεφαλαῖα (τὸ «λικέρ» καὶ τὸ «Ἐπεπέραν»):

*Ἐνα λικέρ ἀδρό νά μᾶς προσδένη
μέ τοῦ Ἐπεπέραν τὴν εὐρυχωρία*

Μιά ἀνάλογι ἀτμόσφαιρα χοροῦ τῶν μεταμφιεσμένων πε-
ριγράφει θετικά «Ὁ κῆπος τῆς ἀχαριστίας» καὶ ἀρνητικά ἡ
«Φυγὴ» τοῦ Καρυωτάκη.

Μέ τὴν οὐτοπία καὶ τὴ φαντασία ἀπὸ πάντα νά τοὺς συνε-
παίρην, ἔγραψαν, ξεροκίζοντας τὴ φρόνησι τοῦ Σάντσου, καὶ
ὁ ἕνας καὶ ὁ ἄλλος ἀπὸ ἕνα «Δόν Κιχώτη». Καὶ ἐκεῖ ἀπὸ τὸν
Φιλύρα πρωτακούγονται οἱ φράσεις: «ὁ καρχασιός σου στό
κενὸ ἀντηχάει» καὶ «εἶσαι τὸ αἶνιγμα ἄλυτο πού πάει σέ φαν-
τασίωσι» πού ἐπαναλαμβάνονται: «σὴν κορυφὴ τους τ' ἀπει-
ρο ἀντηχάει» καὶ «εἶμαστε... ἄλυτοι γρίφοι πού μιλοῦν μονά-
χα στόν ἑαυτό τους» ἀπὸ τὸν Καρυωτάκη. Μέ τὸν ἔρωτα γιὰ
ἕνα διάστημα νά τοὺς οἰστρολατεῖ. Γράφει ὁ ἕνας τίς «Ἐρχό-
μενες» καὶ ὁ ἄλλος τίς «Ἀγάπες». Καὶ ὕστερα ὁ κοινὸς κλυ-
λός τους καὶ ἐδῶ διακλαδίζεται.

Ὁ Φιλύρας συνεχίζει καὶ ὑποδύεται ἰσόδια τοὺς ρόλους τοῦ
ἐραστῆ καὶ τοῦ κατακτητῆ τῶν γυναικῶν: ἕνα ἀπὸ τὰ ποιημα-
τα τῆς πρώτης συλλογῆς του ἐπιγράφεται, μέ κεφαλαῖα φυσι-
κά, ὁ «Γόης» καὶ ἕνα ἀπὸ τὰ τελευταῖα τῆς διασποράς του «Ὁ
θάνατος τοῦ Δόν Ζουάν». Ἐνῶ ὁ δεύτερος, ὁ Καρυωτάκης,
ἀποσύρεται καὶ γράφει τὴν «Ἀποστροφὴ». Ἄλλὰ ἕνα ἀπὸ τὰ
κοινὰ σημεῖα ὄχι ἀπλῶς ἀναφορᾶς ἀλλὰ ἰσόδιας λατρείας καὶ
τῶν δύο εἶναι, ἀπὸ ἐπιρροή τοῦ γαλλικοῦ συμβολισμοῦ, ἡ ποι-

ηση. Καί, διαχωριστικά, είναι ο ρόλος του «ταγμένου» στον Φιλύρα, του «μοιραίου» ποιητή στον Καρυωτάκη. Καί σε διασταύρωση αντιστρόφως, του «ταγμένου» όπως τον υπέθεσε ο Φιλύρας, αλλά τον πραγματώσε συνειδητά ο Καρυωτάκης του «μοιραίου» όπως τον υπέστη ο Καρυωτάκης αλλά του αφοσιώθηκε ο Φιλύρας. «Είμαι», γράφει φαντασιώμενος ο Φιλύρας:

*ὁ πηγαῖος ποιητῆς πού στό σύννεφο κείμαι
ὁ μέγας, ὁ θεῖος τῶν ρυθμῶν ὑποφῆτης*

Καί ἐκ μέρους καί τῆς κάστας του σαρκαστικά θά σχολιάσει ὁ Καρυωτάκης:

*Στή Γῆ γιά νά στέλνουμε ἀνταποκρίσεις
ἀνεβήκαμε σ' ἄστρα τ' οὐρανοῦ.*

Τά ποιήματά τους είναι, με ἐξαιρετική συχνότητα, ποιήματα ποιητικῆς. Δέν ἐνδιαφέρει ἐδῶ νά δοῦμε τίς διαφορές καί τήν τυπολογία τους. Ἄλλά πῶς ἡ ποίηση ὡς ἰδέα καί ὁ ποιητής ὡς ρόλος καθορίζει στόν καθένα τή συμβολική του σχέση μέ τό σύστημα. Καί οἱ δύο στά κείμενά τους δείχνονται ἀνοίκειοι πρός τό σύστημα τῆς κοινωνίας τοῦ Μεσοπολέμου. Ὁ ἕνας ἐξαρχῆς τό ἀντιπαρέρχεται καί ὁ ἄλλος τελικά συγκρούεται μαζί του: τό ἀντιπαρέρχεται ὡς παιδιά αὐτός ἀπ' ἔξω, ἡ συγκρούεται θανάσιμα ἐκεῖνος ἐκ τῶν ἔσω. Στόν Φιλύρα δηλαδή ὁ «ποιητής» του εἶναι σάν νά πήδησε ἐκτός τοῦ καταναγκασμοῦ τῆς κοινωνίας, καί ἐκεῖ μέ τήν ποιητική του σκηνοθέτησε πλασματικά μιᾶ ἄλλη κοινωνία, στήν ὁποία κεντρικά δεσπόζει, ἐν τῷ μέσῳ ὡραίων γυναικῶν ὡς ἐκλεκτός τους, ὁ πριγκιπικός ἀπό θυζαντική καταγωγή του τάχα ρόλος — σάν ἀπομεινάρη φαντασίας ἀπό τήν ἐνατένιση τῆς Πόλης ὕστερα ἀπό τήν τελευταία ἐξόρμηση γιά τή Μεγάλη Ἰδέα. Καί ἕνα γύρω κατ' εἰκόνα τοῦ καιροῦ του, ζωντανεύοντας κινούνται σπαστικά σάν μαριονέτες δίπλα στούς κοινούς ἀνθρώπους, προσωπεῖα καί ἀσπόνδυλα ὁμοιώματα. Εἶναι ἀπό παλαιά ὁ Νάρκισσος καί ὁ Μῶμος καί εἶναι προπαντός ἀπό τήν ἐποχή του ἕνας κόσμος κλόουν καί ἀρλεκίνων καί παλιάτσων. Καί κατ' ἐξοχήν ὁ Πιερότος του, πού:

*Εἶχε τοῦ θετικοῦ τήν παρουσία
τό ρεμβασμό ἑνός ὄντος νοητικοῦ,
εὐπρέπεια πολλή, ἐτοιμολογία
κι ὕφος κρυφίνου σ' ἔμπασμα ἱεροῦ.*

«Εἶχε προωθύτερη ἢ μορφή του σημασία»... Ἕνας κόσμος, ὁ δικός του, ἀπό ἀρχέτυπα ἀνδρείκελα. Ἀπό ἀνδρείκελα ἐπιφανείας, ἀφοῦ πρόκειται γιά χάρτινα νευρόσπαστα. Ἄλλα καί ἀπό ἀρχέτυπα τοῦ βάθους, μέ συγχῆ ἀναφορά σέ πολιτιστικά καί πολιτισμικά προπλάσματα: «τῆς τραγωδίας ἢ μάσκα», «μολιέρεια φάτσα» καί ἔτσι, ἀπό τίς κούνιες τοῦ Μεσοπολέμου, σάν ἀπό ἐτοιμοσχιστή θυμέλη, νά «μηνοῦν»:

*μιᾶ νίκη δονκιχότεια, τήν τέφρα πού ἀπομένει
ἐνῶ τυφλά τά πλήθη γιά κάπου ξεκινοῦν*

Μιά «ἀνώδυνη εἰμαρμένη», καί τά γέλοια — γέλοια ὄντων σπαστικῶν καί ἐτεροκινήτων — εἶναι γέλοια καρναβαλικά: «γέλα παλιάτσε!...» Ἄπό τή συμβολική αὐτῶν τῶν ἀρχετύπων — εὐρωπαϊκός συρμός ποιητικός καί εἰκαστικός τῆς ἐποχῆς — πέρασε ξυστά καί ὁ Καρυωτάκης, ὅπως τό ὑποβάλλει ἡ ποίη-

σή του μέ ἀρκετούς ὑπαινιγμούς του — λ.χ. γιά τίς «κοῦκλες ἰαπωνικές» («Ἀποστροφή») ἢ γιά «τά σώματα πού ἐκόπηκαν στά δύο» («Ἠλύσια») — καί τέλος ὀλικά θεματοποιημένα σέ ἕνα-δύο κείμενα μονάχα, λ.χ., στό «Ἀνδρείκελα» καί στό «Φυγή II». Μέ βαθύτερη ἀναφορά πῶς ἡ δική του «εἰμαρμένη» εἶναι ἐπώδυνη καί τά νευρόσπαστά του εἶναι σύμβολα τραγικοποιημένα:

*Ἄλογα μαῦρα, θίασος ἵπποδρομίου, πετοῦνε
οἱ σκέψεις τώρα φεύγοντας τή μάστιγα τοῦ λόγου
Κι εἶμαι ἕνας κλόουν τραγικός, πού οἱ ἄνθρωποι θά
δοῦνε
νά παίξει νά συντριβεται μέ τήν ὀπλή τοῦ ἀλόγου.*

Γιατί ὁ «ποιητής» τοῦ Καρυωτάκη εἶναι ἐγκλωβισμένος καί ἀντιδρά μέσα ἀπό τό σύστημα. Πίσω ἀπό τά τοιχώματα τῆς γραφειοκρατίας καί ἀπό τήν πίεση τῆς ἱστορίας — τό τερραῖν τοῦ ἵπποδρομίου τῆς ζωῆς του καί τοῦ περιβάλλοντός του — μεταβάλλεται σέ κλόουν μέ τίς σκέψεις του κνηνημένες ἀπό τή μάστιγα τοῦ ἴδιου του τοῦ λόγου. Καί στίς πύθ δημόσιες ἀναφορές αὐτοῦ τοῦ λόγου, ἡ «ἀντίδραση» του φτάνει μέσα ἀπό λαβές ἡ σκηναῖα ποιητικότητας: «Στό ἀγαλμα τῆς Ἐλευθερίας πού φωτίζει τόν κόσμο» μέ κειμενική ἀναφορά στόν Ντόριαν Γκρέυ καί μέ ὑπαινιγμούς στούς ποιητές «πού ἡ καθιέρωσις τοῦς λείπει» στό «Εἰς Ἀνδρέαν Κάλδον» ἀκριβῶς μέ τήν ἐπίκληση σέ ἐκεῖνον καί μέ τή δική κάλδεια του στιχοτυγία, τεχνική καί γλώσσα καί στό «Ἡ παιδιάς καί τό νεκροταφεῖον» μέ τή σύγκριση τοῦ σκηναῖο μέ «ἐλαιογραφία μεγάλου διδασκάλου». Καί ἀκόμη πίσω ἀπό τήν ὑπαρξη πού ἀπέρχεται, ἡ ποίηση ἀπομένει σάν ἡ τελευταία ἄμυνα: ἕνα εἶδος «καταφύγιου πού φθονοῦμε». Τοῦ «ποιητικοῦ ξηροῦ δαφνοφυλλοῦ» ἡ πτώση μοιάζει μέ τό πρόσχημα τοῦ βίου πού φυλλορροεῖ, καί με-
ταθανάτια ἀκόμη τό τραγούδι του ἀκούγεται νά φτάνει:

*σάν τελευταία κραυγή, στά βάθη τῆς νυχτός,
κάποιου πούχει πεθάνει*

Ὅσπου πέρα ἀπό τίς διαφορές ἢ τίς ἀναλογίες τῶν συμπτῶσεων ἢ τῶν κοινῶν τους τόπων ἔχομε καί τήν εὐθεία ἀντιπαράθεσή τους γύρω ἀπό τίς ἐννοιες τοῦ ἀκριτοῦ «λαοῦ», τοῦ ἐπικείμενου «βαράθρου» καί τῆς «λύρας». Ἐγραφε στό «Μοίρα ἄγει» ὁ Φιλύρας:

*Α, στό λαό πῶς μ' ἔριξεν ἡ μοίρα
πῶς μ' ἔκρουσε στή θείαν ἀνατροφή
καί μ' ἄφησεν ὁ δύσμοιρος καί πῆρα
τή χλεύη, τή θρῖσια καί τή ντροπή!*

*Ὅχλε λαέ, βαρβάρων σπέρμα νόθο,
πού τή θρῖσκεῖς τήν κρίση καί χτυπᾶς
στή ρίζα τόν ἀκόρεστό μου πόθο.
Α, μαστροπέ, στήν ἄβυσσο μέ πᾶς!*

Καί τοῦ ἀπαντᾶ στίς «Ἐποχές», σχελιαστικά, ὁ Καρυωτάκης:

*Ἄσε τά γυναῖκα καί τό μαστροπό
Λαό σου, Ρῶμε Φιλύρα
Σέ βάραθρο πέφτοντας ἀγρωπῶ
κράτησε σκῆπτρο καί λύρα.*

Δύο διαφορετικοί, παρ' ὅλη τήν κοινή τους ἐκβαση, ὡς θέ-

ση διασκελισμοί ζωής και ποίησης. Διασκελισμοί που τους χρωμάτησε η ζωή, αλλά πρόλαβε να τους κερδίσει και στους δύο ή ποίηση.

‘Η κοινή «κλίση τής ύπαρξης» ή δυαδική αντίστοιχία και ή απήχηση

‘Ο Πώλ Τσελάν, μιά νεότερη «καταραμένη» φύση του καιρού μας, μίλησε δξύτατα και καιρία για τά πράγματα του κόσμου και τής ιστορίας από μιά «γωνία» που τήν αποκάλεσε «κλίση τής ύπαρξης». Στόν Φιλύρα και στόν Καρυωτάκη, τηρουμένων τών διαφορών, ή κλίση αυτή άλλως μερικευμένη μοιάζει να είναι και δική τους μοίρα: είναι στόν στενό ορίζοντα του χώρου τους ή αντίστοιχη υπαρκτική τους στάση και ποιητική.

Μοίρα κατ’ αρχήν «γραμμένη» από τή γέννησή τους και επισφραγισμένη μέ τό τέλος τους.

Πύργος τής Πίζας ίσως πιό γυρτός, όχι άνθρωπος έτσι ήρθα. Στάθηκα στό φώς ένας καρπός που λύνεται,

θά μπορούσε μέ άλλη γλώσσα και άλλους τόνους να όμολογήσει και ό ένας και ό άλλος. Και είναι ένδεικτική ή διασταύρωση τών έννοιών «άθύσσου» και «δαράθρου», έναλλακτικά, στά πρόθυρα του τέλους τους:

κι είν’ ή έρημιά τό δάραθρο τό άπεγνωσμένο, κι ένα για τόν καθένα τό άσκαφτο μνήμα, συντελιωμός

έγραφε ό Φιλύρας. Και ό Καρυωτάκης από τή δική του μοίρα συνολογούσε:

κι έβλεπε τό ένδεχόμενο τήν άθυσσο που έρχόταν

στήν «Ώχρά σπειροχαίτη»: ένα ποίημά του που δηλώνοντας τήν αγώνια και τήν πρόγνωση που είχε (και ίσως όπλισε και αυτή τό χέρι του), πρόγνωση που τόν περιέμενε και αυτόν από τήν ίδια αίτια ή τύχη του Φιλύρα, σε μιά πρώτη δημοσίευση του τό τιτοφορούσε ένδεικτικά «Τραγοΐδι παραφροσύνης».

‘Η «γωνία κλίσης» είναι αυτή που καθορίζει προπαντός τήν υπαρκτική ταυτότητά τους. ‘Όταν πέρα από τήν προσωπική τους μοίρα διακρίνεται λοξά στή βιοθεωρία και λοξότερα στή χωριστή ποιητική τους ή διαφορετική παράλλαξη του κόσμου που άπεικονίζει ό καθένας. Διακρίνεται ή σύμφυση εκεί και ή υπέρβαση έδώ του καταναγκασμού τής κοινωνίας. Μέ μιά κλίση και παρέκκλιση ανάλογη του λόγου: κλίση προς τά κάτω μέ επικάλυψη του λυρισμού του από τήν ειρωνεία, μιά ειρωνεία άμυντικής στρατηγικής που άναδεικνύεται στό τέλος ως δεσπόζουσα προπάντων τεχνική του Καρυωτάκη. Και παρέκκλιση του λυρισμού προς τήν πλευρά τής φαντασίωσης: μιάς φαντασίωσης που άποτελεί στρατηγική τής αναπλήρωσης ύστερα από τήν έλλειψη έπαφής μέ τήν πεζή πραγματικότητα, και αυτή είναι ή τεχνική και ή γλώσσα του Φιλύρα.

Δύο έκφραστικές, και αυτές αντίπαράλληλες: ή έκφραστική τών συνιζήσεων και ή έκφραστική τής χασμωδίας. ‘Η περιπλοκή του όντος και του κόσμου και ή άποσυνάρτηση έδώ του λόγου από τά πράγματα. Μιά δυαδική αντίστοιχία που δέν έμεινε χωρίς ήχώ στά γράμματα μάς.

Δίπλα στή «δεσμευτική» ήχώ του Καρυωτάκη, ή ήχώ που δέν δεσμεύει του Φιλύρα. ‘Η διαφορετική διάθλαση του κόσμου στή συνείδηση του ενός, στή φαντασία του άλλου. Γιατί ό Κα-

ρυωτάκης είναι, θεωρούμενος εκ τών ύστέρων, μιά συνείδηση και πράξη — και τά δύο μή περαιτέρω: μιά συνείδηση άκρσία, που άν προεκταθεί θά όδηγήσει πέρα από τήν ποίηση στή νόηση — και μιά πράξη τελεσίδικη που έφτασε και όδηγει κι έμās στή σιωπή. ‘Ενώ αντίθετα ό Φιλύρας είναι φαντασία και ένέργεια, ή μάλλον παρενέργεια. Και μπορεί εκείνη — έννοω ή φαντασία — άενάως να παράγει και οι παρενέργειές της διαρκώς να άναπαράγονται. ‘Αλλωστε ό καρυωτακισμός παράγει δορυφόρους, όταν δέν τους άχρηστεύει κιόλας μέ τήν έλξη του. ‘Αντίθετως ό Φιλύρας εϋνοεί τά νεφελώματα: εϋνοεί τή νεφελώδη κατ’ αρχήν ποιητικότητα, που όμως συντελεί να σχηματίζονται κοντά του κάποτε άνεξάρτητα άστρα και καινούργιοι γαλαξίες.

‘Ετσι θά μπορούσε κάποιος, ύστερα από τήν έξερεύνηση που άρχισε και συνεχίζεται του πλανητικού — ή δορυφορικού, καλύτερα — συστήματος του Καρυωτάκη και τών επιγόνων του, να έρευνήσει μέ ένδεικτικές παραπομπές και τό νεφέλωμα, άς πούμε, του Φιλύρα. Για μιά πρώτη νύξη, έπισημαίνω: ‘Αν ό άρχικός Σεφέρης άφορμήθηκε, όπως έπανειλημένα σημειώθηκε, από τόν Καρυωτάκη, θά μπορούσαμε μέ έλαστικότερα κριτήρια πίσω από τήν έξαρση του ‘Ελύτη να άναγνωρίσουμε έν μέρος και μιά προΐδέαση από τή φαντασία του Φιλύρα.

‘Αλλά τή συνέχεια του Φιλύρα πιό πολύ τήν ψηλαφούμε μές στό κλίμα του υπερρεαλισμού. ‘Οχι βέβαια πώς είναι τάχα αυτός και ό Σκαρίμπας πρόδρομοι ή συνοδοιπόροι του υπερρεαλισμού. ‘Αλλά από τό βάθος ή τή λύση τής ψυχής τους άναδύονται άνάλογες χειρονομίες και άς ύποθέσουμε γραφές. Πρώτα από τό βάθος τής κοινής ρομαντικής καταγωγής τους άπορρέει και ή άνάλογη ροπή προς τήν υπέρβαση τής λογικής και ειδικότερα ή έλξη προς τήν έκδοχή του θαυμαστού. Και από τή λύση τής ψυχής και του μυαλού εκείνου μιά άποσυνάρτηση του λόγου που αντίστοιχει προς τήν αυτόματη γραφή, και ό συνωστισμός και εκεί πολλών επάλληλων και όχι μόνον άπομακρυσθων πραγματικοτήτων. Και ό τρελός άκόμη έρωτας και ή άυθυποβολή ή μεσαιωνική, που άργότερα τήν είδαμε από τά Γραπτά ως τήν ‘Οκτάνα του ‘Εμπεirikου. Π.χ.:

Βιτώρια

‘Εκεί που πλανιώνταν οι Τάρανδοι, σ’ ένα τοπίο, μακρυνό και άχρό, μιά κουρούνα, κοκκινόσκουφη, κοκκινόκεφαλη, στικτή από έλπιδοφόρο αίμα και χρώμα, κατακάθαρα κόκκινο, βαθύ, άπαλό, άνοιχτοκόκκινο, σαν μπλουζα κοζάκου, σαν σεμίζα μουζίκου, σαν βαθύπλουτο κόκκινο λουλάκι, άλικο, σαν σατέν πηχτόχρωμο, γκαζουγι, γκροζεγι, χμιαϊρικό, σαν τό ώραιόχρωμο λαζουγι, που, ταιριαζε τόσο στήν ξανθομουστάλευρη μάνα μου, στήν άνηθη νειότη της, τήν πολύχρωμη, όταν άπ’ τή ροδάτη πουντρα, τό μάγουλό της, άφρομελάψιαζε, όταν, επάνω στήν λουστραρισμένη βιτώρια τής παληάς εποχής, τήν όλάστραφη, τή συνόδευαν, ό ώραιός άπόγονος τών Παλαιολόγων, ένας ξανθός γόης, και ή νονά μου, ή Τσακώνα Τσουκάταινα, ή δυνατή ‘Ελληνίδα, Δούκισσα τής ‘Αόστης, Βαλκυρία στό γένος και στήν άρχοντιά, που δέν είδε, ούτε θά ξαναιδή, ό κόσμος, μέ τίμησεν μέ γέννησι, κι’ ή γενιά κι’ ή ζωή. ‘Εγώ, ήμουν, ό Γιάγκος Φιλύρας.

«Γιάγκος» τρυφερά μέ τ’ όνομά του και «Φιλύρας» μέ τή μάσκα ενός ψευδώνυμου. Και άκόμη:

‘Η ζωή μου στό Δρομοκαΐτειο

...Και έγδυνόσουνα. Και άρχισε γύρω ό χορός τών επίπλων.

Καί ὁ καθρέπτης, ἔραστής τῆς ντουλάπας, χρόνια κολλημένος μαζί της, ἐμιλοῦσε στήν ψηλόλιγνη σιφονιέρα, κι αὐτή, μέ τό στόμα της τό ἐπάνω συρτάρι της ἀνοιχτό, ἔχασε. Καί ἡ κουνουπιέρα κυματιστή ἔκανε ὑποκλίσεις στό σκαμνάκι τῆς τουαλέτας καί ἡ τουαλέτα ἐφευγε, γλυτροῦσε, ἐκρυθδόντανε, ἐγύριζε πίσω μεθυσμένη ἀπό τήν τζάζ τῶν σαρακιῶν. Θεοί...

Μήπως δέν πεθαίνουμε ὅλοι; Μήπως κι αὐτό τό κρεβάτι τῆς ἡδονῆς καί τῆς ἀγάπης δέ θά γίνει κάποτε πόνου κρεβάτι; Μήπως ἐδῶ δέν θά ἀναστενάξει τόν τελευταῖο της στεναγμό κουρασμένη, ρυτιδωμένη, ἀνήμπορη ἡ γενεά τῶν ἀνθρώπων;

Ὡ... Ἄς σταματήσει ὁ χορός τῶν ἐπίπλων. Ἄς γονατίσουν ὅλα στό πέρασμα τοῦ τελευταίου Ἐνός. Καθρέπτης, τουαλέτες, κρεβάτια, καθίσματα ἄς γονατίσουν. Περνᾶ τῶν ἐπίπλων ὁ Βασιλεύς. Τά καρφιά του τά ἔχει καρφώσει ὁ Μωρεάς, ὁ Παλαμάς ἔκοψε στό δάσος τά ξύλα του, ὁ μαρτυρικός Σοπὲν ἔκλαψε στόν τελειωμό του, ὁ Μπαίκλιν ἐξωγράφησε τήν ἀπόκοσμη στέγη του...

Καί ἐγδυνόσυνα. Καί ἐφοροῦσες ἐσύ ἀραχνούφαντο νυχτικό κι ἐγὼ ἀπ' ἔξω τά σάβανά μου. Ἡ κάμαρά σου εὐγενικά, χαριτωμένη, μικρή, ἀρωματική κι ἀπ' ἔξω ἀπέραντος μαῦρος ὁ δρόμος. Τώρα κάτσε ἐσύ καί κοιμήσου, ἐγὼ τραβῶ. Ἡ μουσική ἄς προηγηθεῖ. Ἄγνωστοι κόσμοι, πεθαμένοι ἀστέρρες, μωλιήτες μέ χρυσές σὺρες, ἄς μοῦν μπροστά.

Ὁ γαλαξίας ἄς ἀκολουθεῖ σά χρυσή διαδήλωση. Ἐπειτα ἄς παραταχθοῦν τά ἐξαπτέρυγα τῶν ἐρώτων. Ἐπειτα ὁ ἵππος τῶν πολεμικῶν.

Κι ἔπειτα ἐγὼ, νεκρός.

Καί στό τέλος τοῦ παραληρήματος ἡ ἀποκάλυψη: «Συγχώρεσέ μου, ὦ Μούσα, ὦ γυναῖκα ἀσύγκριτη, ἂν οἱ στίχοι μου μοιάζουνε μέ λυγμούς, ἂν ὁ αἶνος μου μοιάζει μέ στοναχή μιάς συντριμμένης λύρας...»

Ἡ γυναῖκα καί ἡ λύρα, θυρεοί τῆς φαντασίας του.

Ἡ «κομμένη» συνέχεια καί ἡ ἀπόσβεση

Ὑστερα ἀκολούθησε ἡ βαθιά τομή: ὁ πόλεμος. Ἀκολούθησε ἡ ἰδεολογία καί ἡ συλλογική της περιπέτεια: τό σκοτάδι καί ἡ λάμψη, ὁ ἀγώνας καί οἱ ἀγωνίες, ἡ τιμή μας —προσφορά στήν ἱστορία— καί τό τίμημά της. Καί ὅταν κατακάθισε ἡ φωνασορία καί παλινοσθήσαμε στούς ἑαυτούς μας —«πλούσιοι μέ ὅσα κερδίσαμε στό δρόμο»— ξανασυναντήσαμε καί τή δική τους φανταστική —καί ὄχι ἀπλῶς ποιητική— κατάθεσή τους. Ὅχι μεταξύ (ἀτομικοῦ) ὄνειρου καί πεζῆς πραγματικότητας, ἀλλά μεταξύ (συλλογικοῦ) δράματος καί ἀναθεώρησής του πέρα ἀπό ὅποιαδήποτε διάψευση.

Ξανασυναντήσαμε τή δίνη τοῦ ἀπόλυτου, πέρα ἀπό τήν ἀλόγιστη οὐτοπία τοῦ ἑνός καί ἀπό τήν περισκεπτή ἀπαισιοδοξία τοῦ ἄλλου. Τῆ φωνή δύο αὐτοπρογραμμένων, ὅπως σέ προέκταση, ἂν κατανικώντας τήν τομή, θά μπορούσε νά ἐκφραστεῖ στήν ἐποχή μας. Μάλιστα ἐξ ἐπαφῆς καί ὄχι χωριστά, ἀλλά ἐξ ἀποστάσεως (σχεδόν ὑποδορίως) στή συνεκβολή καί τήν κοινή ἀπήχησή τους.

Διαβάζω τήν ἀρχή ἑνός μεταπολεμικοῦ ποιήματος, πού ἐπιγράφεται «Παραβολή»:

Γυρίζει ἀπό τό ταξίδι τους
ὁ μαῦρος κόρακας
μέ τό μαῦρο παλτό του
τά μαῦρα παπούτσια του
τό μαῦρο μαστοῦνι του
τὴν ἀνάξει ἀπό πάνω του τό γιόνι

ἓνα ἄστρο ἔχει μπεῖ μέσ στό δεξί του μάτι

Τοῦ ἴδιου ποιητῆ ἀπό τό ποίημα «Χορός»:

Ἄπό τίς πόρτες ἐμπαιναν εὐτυχισμένοι στολισμένοι ἄλλοι φοροῦσανε σπαθιά κι ἄλλοι μαχαίρια κρατοῦσαν ὄνειρα ζεστά στά παγωμένα χέρια ὄνειρα πού ἔκαιγε ὁ πυρετός λουλούδια πρόβαλαν στούς καθρέφτες μενεξέδες ὠραία πρόσωπα μέ σταγόνες ἀσῆμι στό μέτωπο καί στά μάγουλα κόκκινα χέρια τριαντάφυλλα πηχτά ὁ ἔρωτας πού ἔκαιγε ψηλά στίς καπνοδόχες ὁ ἔρωτας πού ἔσταζε στοῦ δρόμου τό αὐλάκι ὁ ἔρωτας πού βογγοῦσε κάτω ἀπ' τά πατήματα τῶν παπουτσιῶν

ὁ ἕνας νά κατέβει τρέμοντας ἐτοιμόρροπες σκάλες ὁ ἄλλος νά τίς ἀνέβει τρέχοντας γιά νά προφτάσουν τό αἷμα νά μὴν παγώσει καί τήν καρδιά νά μὴ σιαστῆ ὥσπου τά φέρετρα νά γίνουν αἰθρία ἄσπρες βάρκες καί μέσα νά τραγουδᾶνε εὐτυχισμένοι οἱ νεκροί

Καί ἀκόμη ἑνός ἄλλου, ὁ «Τρωικός πόλεμος»:

Ἡ θάλασσα ἀτέλειωτη σάν ὄνειροπόλεμη οἱ γυναῖκες ὠραίες σάν τήν Ἑλένη οἱ φίλες ἀδέβαιες, οἱ οἰωνοὶ δυσανάγνωστοι καί τό πρωὶ θά ξυπνήσουμε πάλι ἀφύλακτοι.

Τοῦ ἴδιου, στή διπλανή σελίδα, πιό κοντά ἐκείνου στήν ἱστορική «ἀποκαθλήλωση» τῶν ἡμερῶν μας:

Ὑστερα ἐρχονται καί σοῦ λένε «τά χρόνια ἐφυγαν», ἀλλά ἐγὼ θέλω νά μοῦ ἀπαριθμήσετε κι ἐκεῖνα πού ἐφυγαν μαζί μέ τά χρόνια — αὐτό ποιός θά τό ἀντέξει; Ἐτοῦ ἐκεῖνο τό βράδυ ἐστριβὰ σέ μιά πάροδο ὅταν εἶδα ἕναν ἄνθρωπο νά τόν τραβολογᾶνε οἱ ἀστρὺλακες, ἦταν μεσόκοπος, μέ γενάκι «πῶς λέγεσαι;» τόν ρωτοῦσαν, τιμουδιά αὐτός, «ἀφήστε τον, εἶπα, πλήρωσα ἐγὼ μέ τήν ψυχὴ μου γι' αὐτόν. Λέγεται Λένιν».

(Παλιές ἱστορίες — γιά νά περάσει κι αὐτό τό βράδυ),

Δύο φωνές ἀπό τίς πρώτες τοῦ Μεσοπολέμου. Ἐτσι ξανακούστηκε καί ἀπό ἄλλους ἡ κομμένη βίαία συνέχεια. Βίαία ἀπό τήν ἀλλαγὴ τῆς ρότας τῆς ποιητικῆς ἰδέας στή δεκαετία τοῦ '30: πρὸς τὴ μυθοποίηση (Σεφέρης), πρὸς τὴ λυρική διάρκεια (Ἐλύτης), πρὸς τὴν ἰδεολογία (Ρίτσος), πρὸς τὴν ἀνατρεπτικότητα τῆς γλώσσας (Ἐμπειρίκος). Ξανακούστηκε, ὡς πότε; Ἐτσι, ὡς ἐκεῖ πού σημειώνει ἡ κριτικότερη φωνὴ τῆς δευτέρας μεταπολεμικῆς γενιάς:

— Εἴμαστε μεσοπόλεμος, σοῦ λέω,
ἀνιάτα μεσοπόλεμος

Καί ὅμως, ξανακούστηκε καί ἀποσβέστηκε ταυτόχρονα ἀπὸ τότε, κάτω ἀπὸ τὴ δυναμικὴ τῶν ἰδεῶν καί ἀπὸ τίς νέες ἐμπειρίες τῶν δραματικῶν μεταπολεμικῶν καιρῶν. Ἡ νεότερη ἐπιστροφή κατ' ἐξοχὴν στόν Καρυωτάκη ἀπὸ τὴ γενιά τοῦ '70 καί ἔπειτα εἶναι ἄλλης τάξης. Εἶναι σκόπιμη καί γίνεται ὁμόθυμα ἀπὸ τοὺς ἔραστὲς τῆς χαμηλῆς φωνῆς, τοῦ ἀντιλυρισμοῦ, τῆς εἰρωνείας καί τοὺς θεωρητικούς τῶν τεχνικῶν τοῦ ἀποξενωμένου λόγου.

ΤΑ ΑΝΕΠΙΔΟΤΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ ΜΙΑΣ ΓΕΝΙΑΣ

του Παντελή Μπουκάλα

«Μέ ποιόν μέ ποιόν νά μιλήσω;
Καί σεις ποιητές όλοι έσεϊς μονάχοι
τί γίνατε; Ποιός άνεμος σάς έδιωξε, σάς πήρε;
Τώρα πού σάς καλώ όλους έδω—
θυμάστε αλήθεια θυμάστε
τά καφενεΐα τά πεζοδρομία τά μυδράλια
τά δωμάτια μέ τά χρυσά πουλιά
θυμάστε
κείνο τό βράδυ πού μιλούσαμε θυμάστε;»

Μιχάλης Κατσαρός, «Μπαλλάντα για τους
ποιητές πού πέθαναν νέοι», 1958

Έχουν περάσει παρά ένα τεσσαράκοντα χρόνια άφότου ό Μιχάλης Κατσαρός δημοσίευσε στίς σελίδες του περιοδικού 'Αθηναϊκά Γράμματα' την «Μπαλλάντα για τους ποιητές πού πέθαναν νέοι». Στόν τίτλο της είχε συναρμώσει άφ' ενός τά διαρκή ίχνη πού κατέλειπε ή φημισμένη «Μπαλλάντα στους άδοξους ποιητές των αιώνων» του Κώστα Καρυωτάκη — ρυθμισμένη για κείνους τους γραφιάδες πού «περνούνε αλύγιστοι και άχροί, / στήν τραγικήν άπάτη τους δοσμένοι / πώς κάπου πέρα ή Δόξα καρτερεί, παρθένα βαθυστόχαστα ήλαρή» — και άφ' έτέρου ένα στιχουργικό θραύσμα από τόν «Έπίλογο» του Μανόλη Άναγνωστάκη, τής συλλογής του 'Εποχές 3 (1951): «Οί στίχοι αυτοί μπορεί και νά 'ναι οί τελευταίοι / Οί τελευταίοι στους τελευταίους πού θά γραφτούν / Γιατί οί μελλούμενοι ποιητές δέ ζούνε πιά / Αυτοί πού θά μιλούσανε πεθάναν όλοι νέοι». (Ανεξίτηλα γραφτηκαν οί στίχοι αυτοί στό σώμα τής έλληνικής ποίησης, άν όχι σάν ταφικό έπίγραμμα, πάντως σάν σχήμα πικρότατης αυτογνωσίας· τό συμβολικό τους βάρος τό αναδέχτηκε και ή δεύτερη μετά τόν πόλεμο γενιά — σημαδιακά, ό Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος διάλεξε αυτούς σάν μότο στό κείμενό του για τήν ποίηση του 'Αναγνωστάκη, δημοσιευμένο στίς Σημειώσεις τό 1973.)

Η «Μπαλλάντα» του Κατσαρού είναι λιγότερο φημισμένη από τήν καρωτακική, ίσως έπειδή, τυπικά, άφορά μία και μόνο γενιά ή έπειδή δέν άφήνει τήν υπόγεια τρυφερότητα της νά φανερωθεί και νά στομώσει ή νά γλυκάνει τήν όξεία έπικριση (ορισμένοι στιχουργικάς έπικριθέντες τή θε-

ώρησαν προδήλως άδικη' «μπαίνει μία μέρα στό καφενεΐο ό Γιώργος Λίκος, ώρνούμενος — για σκεφτείτε το σήμερα...», θυμόταν ό Νίκος Καρούζος, «κι άπειλώντας πώς θά μνησεί τόν Κατσαρό, θά τόν πάει στό δικαστήρια. [...] Είδαμε και πάθαμε ό Σαχτούρης και έγω νά τόν πείσουμε πώς ό θυμός του δέν είχε καμιά σοβαρότητα, νά δείξουμε τό άστείο του πράγματός»). Ίσως πάλι έπειδή ή έπωδός της «μέ ποιόν μέ ποιόν νά μιλήσω», πού αναπαράγει τήν οικεία στό έργο του Κατσαρού έγερμένη πρωτοπρόσωπη έκφορά του λόγου, έξαιρεί τόν ποιητή από τους «ποιητές πού κλείστηκαν στό σπήλαιό τους», κατά τόν έναρκτήριο στίχο πού προοικονομεί και προκαταβάλλει τόν τόνο του ποιήματος, ενώ, αντίθετα, ό Καρυωτάκης μερμινούσε στήν έξοδο του δικού του ποιήματος νά αυτοταξινομηθεί μετριοπαθώς στους «άδοξους».

Τό ποίημα αυτό πάντως, όπου ό Κατσαρός καλεί ή έγκαλεί δεκατέσσερις ποιητές τής γενιάς του, δέν έπαψε νά άπασχολεί τή γραμματολογία ή και νά αξιοποιείται στήν περί ποιήσεως και ποιητών πολεμική και νά άπολαμβάνει, χονδρική, μία αναδημοσίευση ανά δεκαετία: Τό 1961 αναδημοσιεύτηκε στό περιοδικό του Λεωνίδα Χρηστάκη Τό άλλο στήν τέχνη, τό 1971 στόν Κοῦρο, πάλι του Χρηστάκη, ενώ τό 1979 τή διαπραγματεύτηκε διεξοδικά ό Άνδρέας Μπελεζίνης, σέ εκδήλωση στό θέατρο «Έντοπία» τό ύλικό τής αναψηλάφησής του εκείνης, τό όποιο συμπεριλαμβάνει και αναδρομικές άφηγήσεις (έπι)κριθέντων ποιητών, πρωτοδημοσιεύτηκε στό περιοδικό Τομές τό 1979,

καί τό 1988 συστεγάστηκε μέ άλλα κριτικά μελετήματα τοῦ συγγραφέα στό βιβλίον του *Εὔσημοι καί ἄσημοι λόγοι* (ἐκδ. «Θέμα»).

Ἄποια ἀπό τίς παλαιότερες ἀντικρουόμενες ἀποτιμήσεις τῆς «Μπαλλάντας» κι ἄν προκρίνουμε σήμερα, ὅπως κι ἂν τή δοῦμε —εἴτε σάν «ποίημα πού ξεπερνᾶ τό παιχνίδι καί τήν ἐπικαιρική ἀφορμή καί ἀποκτᾶ τελικά ἕνα δραματικό χαρακτήρα ντοκουμέντου πού τό διαπερνᾶ ἡ ἀληθινά συγκινημένη πνοή τοῦ γνήσιου ποιητῆ» κατά τόν Ἀναγνωστάκη εἴτε σάν «χιουμοριστικό σκαλάθουρα» κατά τόν Καροῦζο εἴτε σάν κείμενο πού φανερώνει «ὄχι μόνο τήν ἄγρια μοναξιά τοῦ Κατσαροῦ (προσωπική καί ἰδεολογική), ὄχι μόνο τήν ἄγρια μοναξιά τῶν ἄλλων ποιητῶν καί τήν ἀδυνατότητα νά ἐπικοινωνήσῃ μαζί τους, ἀλλά καί τή διασπορά, τίς διαμάχες, τό χαμό, τίς ἰδεολογικές ἀντιθέσεις καί τό κυνηγητό τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων γενικότερα, ὅπως καθορίστηκε οὐσιαστικά ἀπό τίς τρομαχτικές ἱστορικές ἐποχές πού διανύσαμε» κατά τόν Τάκη Σινόπουλο— ἔχουμε νά σκεφτοῦμε ἐτούτη τήν πιθανότητα:

Μήπως ὁ Κατσαρός, σέ τοῦτον τόν ἀπίστευτα πρῶμο καί ἀλογόκριτα ὀργισμένο ἐπικήδειο μιᾶς γενιάς πού καί τό 1958 δροῦσε καλλιτεχνικά καί ποιητικά καί συνέχιζε νά ἀκονίζει τά ρήματα τῆς εὐαισθησίας της χωρίς νά ἀπέχει ἀπό τά πράγματα, θεματοποιεῖ, μέ τόν τρόπο τῆς μελᾶγχολης ὑπερβολῆς, ὄχι ἀπλῶς τά προσωπικά, ἰδεολογικά ἢ καλλιτεχνικά ἀδιέξοδα τῆς γενιάς του ἀλλά τήν προδιαγεγραμμένη καί ἀναπόφευκτη ἥττα τῆς ποίησης, κάθε ποίησης (ἢ ὅποια ποτέ, τελικά, δέν θά «κινητοποιήσῃ τίς μάζες», κατά τό συμπέρασμα πού κατετέθη ἔκτοτε εἰς διπλοῦν, καί δέν θά μεταμορφώσῃ τόν κόσμον, οὔτε κἀν τῶν ποιητῶν τόν μικρόκοσμον). Μένει δηλαδή νά σκεφτοῦμε μήπως οἱ ποιητές πορεύονται ἀναπόδραστα πρὸς τό «σπῆλαιον» τῆς σιγῆς (ἐνίοτε μιᾶς φλύαρης σιγῆς), ἀνείσπρακτοι ἢ αὐτοαναλωθόμενοι μέσα στήν ἐπανάληψη, ἕνα σπῆλαιον πού, ἂν τό δοῦμε στή θρυλική πλατωνική ἐκδοχή του, εὐκόλα ὑποφιαζόμεστε τή χαρά τοῦ ἀρχαίου σοφοῦ πού νομοθέτησε τόν ἀποκλεισμό τῶν ποιητῶν. Μένει νά σκεφτοῦμε ἂν ἡ πρώτη μεταπολεμική γενιά (ὅπως καί προηγούμενες καί κατοπινές της) ἠττήθηκε πρωτεύοντως στό πεδίο τῆς ποίησης, βλέποντας τά ποιήματά της νά μένονιν κατ' οὐσίαν «γράμματα ἀνεπίδοτα», ἐφόσον οὔτε οἱ πολιτικοὶ οὔτε οἱ κοινωνικοὶ οὔτε οἱ λογοτεχνικοὶ παραληπτές τους ὑπῆρξαν ἰδιαιτέρως πολλοί.

Ἄν μπορεῖ κανεὶς νά γνωρίζει πόσοι ἀπό τοὺς ποιητές τῆς πρώτης μεταπολεμικῆς γενιάς θά ἀναγνώριζαν ἐαυτὸν σ' ἕνα «κοινὸ βιογραφικόν», στιχουργημένο ἐν ἔτει 1970 ἀπὸ τόν ἠλκειακῶς συνοδοιπόρο τους Ἀντώνη Δεκαβάλλε, ὑπὸ τόν τίτλον «Λίγα λόγια μιᾶς γενιάς». Θυμίζω μερικοὺς στίχους:

*«Γενιά παράξενη,
Νιότη δέν εἶχαμε ποτέ μας.
Μήπως τήν εἶδατε τήν ἀνοιξη,
κείνη πού δίνει, κείνη πού παίρνει
τόν ἀστόχαστο καρπὸ;*

*Σπέρναμε πάντα ἀμίλητοι
φραγκοσυνκίεσ σπογγῆς
τό χαμομήλι τῆς ὑποταγῆς
σαρακηνίεσ τῆς καρτερίας*

*τό μανδραγόρα τῆς ὑπομονῆς
σέ περάσματα καί μεταβάσεις
σέ σεισμούς καί λαβυρίνθους.*

*Περιμέναμε, τότε, ἀκολουθώντας.
Δέν περιμένουμε πιά,
κι ἀκολουθοῦμε ἀκόμα.»*

Ἄκόμη κι ἂν δέν εἶναι λίγοι ὅσοι θά ἀποσκιοῦσαν ἀπὸ μιὰ τέτοια «ὀμαδική προσωπογραφία», καί θά ἀναζητοῦσαν ἄλλοῦ κι ἀλλῶς ἐξεικονισμένη τή γενιά τους, ὅταν πάντως δοκιμάσουμε νά ἀπαρτίσουμε τή μορφή τῆς γενιάς ἐκείνης (σβήνοντας βίαια καμιά φορὰ τίς ἰδιαιτερότητες τῶν φωνῶν καί τήν ἐσωτερική ἀντιλογία, ὥστε νά ἐκπληρωθεῖ τό σχέδιο πού ἀποβλέπει στήν ἐνιαιοποίηση), προκρίνουμε συνήθως γνωρίσματα σάν αὐτά πού καταγράφει ὁ συναισθηματισμὸς τῶν στίχων πού προηγήθηκαν. Ἄκόμη καί οἱ ψυχρότερες ἢ πλεόν ἀπόμακρες ἀποτιμήσεις ριζώνουν στά κοινωνικοπολιτικά στοιχεῖα τῆς ταυτότητας τῶν ποιητῶν, κι ὕστερα διακλαδίζονται στά καθαυτὰ λογοτεχνικά.

Γραμματολογεῖ λοιπὸν ὁ Λίνος Πολίτης, στήν *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*, ἀντλώντας πρωτίστως ἀπὸ τήν ἐργασία τοῦ Ἀλέξανδρου Ἀργυρίου καί τοῦ Δ.Ν. Μαρωνίτη, καί λιγότερο τοῦ Βύρωνα Λεοντάρη: «Ἡ μεταπολεμικὴ ποίηση, στό σύνολό της, παρ' ὅλες τίς ἐπὶ μέρους διαφοροποιήσεις, παρουσιάζει μερικά κοινὰ χαρακτηριστικά. πού τήν ξεχωρίζουν ἀπὸ τήν ποίηση τῆς προηγούμενης γενιάς. Ὁ ὄγκος της πρῶτα πρῶτα ἔχει πολλαπλασιασθεῖ, λείπουν οἱ ἡγετικές μορφές, ὑπάρχει ὡστόσο μιὰ ἐνιαία ποιητικὴ φωνὴ καί ἐνότητα θεμάτων. Τὴ διακρίνει ἐπίσης μιὰ τραγικὴ σοβαρότητα, ἡ ἔλλειψη ψευδαισθήσεων καί δραματισμῶν, κάποτε καί ἕνα κλίμα κατάθλιψης καί ἀπαισιοδοξίας. Ἐνῶ δέν λείπει μιὰ ρομαντικὴ τρυφερότητα, ὑπάρχει παράλληλα μιὰ προσήλωση στά πράγματα, στήν ἐσωτερικὴ τους ὑπόσταση, στήν οὐσία τους: μιὰ "ποίηση οὐσίας", ὅπως εἰπώθηκε ἀπὸ πολλές μεριές, ἡ ὅποια ἐκφράζεται μέ μιὰ σταθερὴ ποιητικὴ γλώσσα πού ἐπιδιώκει τήν κυριολεξία ἢ ἀκόμα καί τήν πεζολογία. Ἄλλο μόνιμο χαρακτηριστικὸ εἶναι [...] ἡ ἐντονὴ πολιτικοποίησή της, ἡ ἐνταξὴ καί ἡ στενὴ συμπίεση τῶν ποιητῶν μέ τά πολιτικά πράγματα τῆς ἐποχῆς, αὐτὴ ἡ "ποιητικὴ καί πολιτικὴ ἠθικὴ", γιὰ τήν ὅποια μίλησε ὁ Δ.Ν. Μαρωνίτης». Ἀμέσως μετὰ ὁ Πολίτης διακρίνει τρεῖς ὁμάδες: τοὺς πολιτικούς-κοινωνικούς ποιητές πού «συμμετέχουν στήν πολιτικὴ ζωὴ καί ἔχουν ἐντονα πολιτικά καί κοινωνικά ἐνδιαφέροντα, καί γι' αὐτὸ γράφουν ποιήματα πολιτικά, ὅπως ἄλλοι μποροῦν νά γράφουν ἐρωτικά ἢ ἄλλα». τοὺς ὑπαρξιακοὺς καί τοὺς νεοὑπερρεαλιστές.

Ἦδη ἐδῶ βλέπουμε ὅτι βαραίνουν καθοριστικά τά πολιτικά-κοινωνικά κριτήρια κατὰ τόν προσδιορισμὸ τῆς πρώτης μεταπολεμικῆς γενιάς. Καί τά ἔχνη αὐτῆς τῆς μερικευσης τά συναντοῦμε παντοῦ, ἔστω καί σέ κυμαινόμενο δάθος.

Συνηθίσαμε —μᾶς ἔπεισε ἡ ἀνάγκη μας νά συνηθίσουμε— νά διαβάσουμε τήν ποίηση τῆς πρώτης μεταπολεμικῆς γενιάς ὑπὸ τό πρίσμα τῆς ἠθικῆς, τῆς πολιτικῆς ἠθικῆς: στήν ἠθικὴ τῆς στάσης καί στήν πολιτικὴ τῆς ἐκστασης στεφόμεστε πρωτίστως, πρὸς παρηγορίαν καί ἐγκαρδίωση. Θά μποροῦσε λοιπὸν νά ὑποτεθεῖ πὼς ὑπάρχει

μιά όρισμένη καλλιτεχνική άδικία σ' αυτήν τήν έπιλογή (όπως ύπάρχει και στή μεροληπτική ταύτιση τής έν λόγω γενιάς μόνο μέ τά έξ άριστερών μέλη της, και μάλιστα μέ τά πλέον κεκυρωμένα): μέ τήν υπεραξιολόγηση του πολιτικού μηνύματος είναι πιθανό νά παραγνωρίζεται (είτε νά μειώνεται είτε όμως και νά υπερτονίζεται) ή καθαυτό ποιητική άξία των έργων πού μās ενδιαφέρουν εδώ' μέ τήν άπόσπαση και άξιοποίηση γνωμικών-διδασκτικών στίχων, συχνών άλλωστε σέ ποίηση σάν κι αυτή, ή όποια ρυθμίζει προγραμματικά τή ρητορική της έπινοητικότητα πάνω στον έτοιμο στόχο τής κρίσης και τής έπικρίσης, καθώς και μέ τήν έντύπωση για τό όμόφωνο (τήν «ένιαία ποιητική φωνή») είναι πιθανό νά παραγνωρίζεται ή καλλιτεχνική ιδιοτροπία, ή αισθητική μέ τήν όποια δοκίμασε κάθε ποιητής νά τελειώσει τήν ιδεολογική ή πολιτική του διαφορά. Κι ώστόσο, γι' αυτό άκριδώς και μās άφορά ή ποίηση έτούτη, κι αυτό άκριδώς τής χρωστάμε: τήν πολιτική της

έμπλοκή, τήν κυριολεξία τής άντιλογίας της, τό αίρετικό της φρόνημα τό όποιο ήκμασε σέ καιρούς πού δέν άντεχαν τέτοιες «έκτροπές», τήν ώριμότητα τής ένστασης της, τό ότι, έστω μ' έναν άνάποδο πιά ρομαντισμό, διεκδίκησε τή μετασηματιστική της δύναμη, τήν ύλικότητά της. Άλλά τό πολιτικό διάδημά της, ήθικης τάξεως παρά ιδεολογικής, μās άφορά άξεχώριστο από τήν τεχνο-λογία του, μās άφορά άκριδώς κατά τήν ποιητική του και λόγω τής ποιητικής του. Κι άν τελικά έχουμε νά ξετάσουμε σάν ισότιμη και τήν πιθανότητα νά μήν ήττήθηκε, ποιητικά, ή ποίηση αυτή, τό λόγο θά τον έντοπίσουμε άκριδώς στό γεγονός ότι ποτέ δέν γραφόταν για νά «ξεθυμώσει» παρά ένέτεινε τό θυμό της οργανώνοντάς τον σέ λόγο έντεχνο, στό γεγονός ότι ύπήρξε πράγματι ποίηση και όχι μεγαλήγορη μπροσούρα ή άδάπανη ρητορική έξοιδημένων συναισθημάτων, ποίηση πρωτότυπα έπίκαιρη, άρα μονίμως έγκαιρη.

ΑΝΑΔΡΟΜΙΚΟ ΣΧΟΛΙΟ, 1991

ήτανε μνήμη παλαιή, γλυκιά κι άστοχισμένη

Άν οί ποιητές εκείνοι πού είχανε κάποτε τό μέλλον στήν τσέπη τους σάν τό κλειδί του σπιτιού τους βρέθηκαν άστεγοι στά γεράματά τους, κάποιοι άλλοι ύπήρξαν άστεγοι από τά νιάτα τους. Τουτό βέβαια δέν κάνει τήν περίπτωσή τους «δραματικότερη» — ίσα ίσα μάλιστα. Γι' αυτούς ό κύκλος του θαυμαστικού έπιφανήματος είχε κλείσει πολύ νωρίτερα: άκόμη και οί άνοιχτοί λογαριασμοί τους μέ τόν Ρίτσο και τόν Σεφέρη (άλλά και τόν Μαγιακόβσκι) παραπέμπουν σταθερά στον Κώστα Καρυωτάκη. Ά πιστολιά τής Προέδεζας άντήχησε στό μυαλό τους πιο δυνατά από τίς βροντές τής Άντίστασης και τά έλεγεία τής Ήττας. Δέν ήταν πολιτική άναισθησία. Ήταν ή άμηχανία τής ένοχής πού γεννήθηκε από τήν άπουσία του πένθους. Γιατί, κανονικά, πένθος δέν ύπήρξε. Ύπήρξε, εκεί γύρω στά '56, ό θάνατος ενός μύθου, πού καλύφθηκε τότε από τόν μύθο ενός πένθους — αλλά τό ίδιο τό πένθος δέν ύπήρξε. Ή, πιο δίκαια, τό πένθος δέν άντιστοιχοϋσε στήν πραγματική, δηλαδή τήν πρωταρχική άπώλεια: «Πρώτα θά λείψει ή βελανιδιά, ύστερα θά έρθει νά κατοικηθεί από τόν κρεμασμένο καπετάνιο». μου 'λεγε προχτές ό φίλος μου μέ τίς έμμονες ιδέες.

Για τίς ρυτίδες πού χαράζουν τήν ποίηση τής νεοτητάς μας δέν φταίνε τά χρόνια και τά Συνέδρια πού πέρασαν. Ά ποίηση αυτή ήταν και στον καιρό της γερασμένη. Και έκπρόθεσμη. Καμιά άναδάσωση τής μνήμης δέν πέτυχε. Κι αυτή ή «ήττα» δέν ήταν μόνο τής Άριστεράς. Δέν ήταν μόνο τό φορτίο μās γενεάς, ή ουσία μās έποχής ή τό περιεχόμενο μās ποίησης — ήταν, ή μάλλον κατέληξε, κι ή ίδια ένα περιέχον. Καθένας μποϋσε νά έναποθέσει εκεί τίς δικές του στάχτες.

Μερικοί διαφύλαξαν αυτό τό δοχείο σάν τά μάτια τους και τό τοποθέτησαν άργότερα στήν πιο περίοπτη θέση του σαλονιού τους. Κι όταν κάποτε τ' άδιάφορα παιδιά τους τό 'ριξαν κάτω μέ μία άπρόσεκτη κίνηση και τό σπασαν δέν είδε κανείς νά χύνεται τίποτε από μέσα.

Άλλοι πάλι τό καταχώνιασαν βαθιά στήν ψυχή τους. Κι εκεί μέσα τό ξεχασαν.

Γεράσιμος Λυκιερδόπουλος
(Ραγισμένο ταμποϋρλο, εκδόσεις Χειρόγραφα, 1991)